

AEMILIUS PAPINIANUS

PÁLYÁJA ÉS MŰVEI.

IRTA

VÉCSEY TAMÁS

AKAD. L. TAG.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA II. OSZTÁLYA 1884. MÁRCZIUS 10-ÉN
TARTOTT ÜLÉSÉN).

A M. T. AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK KÜLÖN KIADVÁNYA.

Ára 90 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA
1884

AEMILIUS PAPINIANUS

PÁLYÁJA ÉS MŰVEI.

IRTA

VÉCSEY TAMÁS

AKAD. L. TAG.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA II. OSZTÁLYA 1884. MÁRCZIUS 10-ÉN
TARTOTT ÜLÉSÉN).

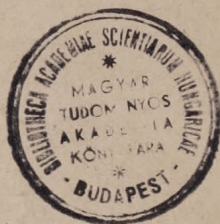
A M. T. AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK KÜLÖN KIADVÁNYA.

BUDAPEST

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA

1884

110148



A M. T. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRI HIVATALA

Budapest, 1884. Hornyánszky Viktor sajtója.

R
1977

FIGYELMEZTETÉS.

1. Dig. betűk a Justinianus Digestáit; Cod. betűk a Justinianus Codexét; Inst. betűk a Justinianus Institutióit jelentik. A Dig. Cod. vagy Inst. után következő első szám az idézett Justinianusi mű könyvének, a következő szám pedig a címnek (titulus) száma; az erre következő harmadik szám a Digestákban a töredéknek, a Codexben a lexnek sorszáma; csak a Dig. 30—32. könyvei tesznek kivételt, a hol már a második szám a töredékre utal. A töredék kezdetét kell a pr. (principium) jelzésre keresni. A Codex Theodosianus idézésére a Cod. mellé írt Theod. betűk emlékeztetnek. Az l. c. az idézetnél: = loco citato; P. n.: = Paulus notat.

2. Caracallát a Digestákban hivatalosan mindig Antoninusnak nevezik. Midőn én is követem az írott jogban használt Antoninus nevet, félreértések kikerülése végett erre kikérem az olvasó figyelmét.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

Papinianus pályája.

	Lap
I. A fejedelmi korszak, a melynek Papinianus munkása volt.....	1
II. Papinianus származása.....	4
III. Előtanulmányok Berytusban és Rómában.....	10
IV. A feleletadási jog (ius respondendi).....	13
V. A kincstári ügyészség.....	19
VI. Gyakorlati jogtanítás.....	22
VII. Papinianus viszonya Septimius Severushoz.....	24
VIII. A fejedelmi íróhivatal főnöke.....	27
IX. A fejedelmi tanács.....	28
X. A testőrség parancsnoka.....	30
XI. A mit Severus Papinianusra bízott.....	36
XII. A két ifjú császár békéltetése.....	40
XIII. Géta megöletése.....	45
XIV. Papinianus halála.....	48

MÁSODIK RÉSZ.

Papinianus művei.

XV. Ἀστρονομικός.....	59
XVI. Definitionum Libri Duo és mutatóvány belőle.....	60
XVII. Liber Singularis és Libri Duo De Adulteriis.....	65
XVIII. Quaestionum Libri XXXVII. Mutatóvánnyal.....	68
XIX. Responsorum Libri XIX.....	73
XX. Mutatóványok a Responsumokból, Dig. 20. 1.	76
A) Idegen dolog elzálogítása.....	76
B) Az elzálogított tárgy gyümölcsei.....	80
C) Gyümölcs és kamat.....	82
D) A kezés joga a zálogra.....	83
E) Ha az elzálogítottól a zálogtárgyat elperlik.....	84

	Lap
<i>F)</i> Nem lehet több joga a hitelezőnek mint az elzálogítónak	87
<i>G)</i> Jogozat elzálogítása	88
<i>H)</i> A feleség adhat-e zálogot?	90
<i>I)</i> Az örökhagyó akarata. Dig. 35. 1. 101.....	92
XXI. A bölcsészet és a jogtudomány	93
XXII. A jog és morál. Dig. 28. 7. 15.....	99
XXIII. A méltányosság	103
XXIV. A vallás nyomai Papinianus műveiben	107
XXV. Közgazdasági nézetek	110
XXVI. A rendszer nyomai	111
XXVII. Papinianus és az iskolák	112
XXVIII. Papinianus műveinek megjelenése	116
XXIX. Papinianus a nyugoti és a keleti törvényhozásban ..	124
XXX. Papinianus jelentősége	132

FÜGGELÉK.

XXXI. A Papinianusra vonatkozó irodalom	136
<i>A)</i> Papinianus műveinek töredékei a Digesták előtti forrásokban	141
<i>B)</i> Papinianus műveinek töredékei a Digestákban ..	143

ELSŐ RÉSZ.

PAPINIANUS PÁLYÁJA.

A fejedelmi korszak, melynek Papinianus munkása volt.

A fejedelmi korszak, ez az igazságtalanul elátkozott három százév Augustustól Constantinusig, látott ugyan sok lesújtó jelenetet, de mutat lélekemelő alkotásokat is, főleg a jog, az emberbaráti szeretet és a vallás mezején, esakhogy közmondásszerűleg: a kortársak erényeit a víz tükörére írják fel, vétkeiket ellenben éreztáblákon örökítik meg.

A jelzett korszak alatt az ó világot gyakran lepték meg zord idők, és mégis akkor tette a polgárság emlékezetes haladását a jogfejlődés terén, épen úgy mint hazánk a 16-ik század elején, melynek Verbőczy Hármaskönyvét köszönhetjük. A praetorok évenként szemlét tartottak a jogtételek felett, a jogtudósok megvilágították és feldolgozták a használhatókat. Hadrianus berekeszté a hirdetmények új sorozatát, de új sorozatát nyitja meg a jogtudósok működésének. Edictumok helyett responsumok. A tudomány pótolta a törvénykönyvet, méltányolták a jogász üdvös hivatását; tért engedtek nemes működésének. A társadalmat megigézte a jogtudósok komoly, munkás, egyszerű élete, melyet híven áldoztak a jog védelmére és terjesztésére.

A fejedelmek korában foglalnak nagyobb tért az emberbaráti intézetek, keletkeznek a kegyes alapítványok, a gyermekek, nők és rabszolgák helyzetét javító rendeletek. Az inségre jutott kisdedek menedékhelyét, ha szabad úgy mondanom, az első szeretetházát Nerva és Traianus alapították; nekik köszönjük a legelső árvatelepet; még a hideg érem lapján is megható kép a háládatos gyermekek csoportja a nemes Traianus császári széke körül. Az ellátás

kedvezményét Hadrianus kiterjeszté a fiúknál a 18-ik, a leányoknál a 14-ik évig, a könyörületesség tekintetéből.¹ Antoninus Pius, neje Faustina emlékére vagyontalan leányok ellátásáról gondoskodott.² Az ő bőkezűségéből szegény-ápoló hajlékok nyílnak meg a szűkölködők előtt. Severus és fia Antoninus a gyermekek tartására szánt hagyományok biztosításáról és gyümölcsötzetéséről rendelkeztek, és követelik, hogy gondja legyen ilyesmire a tartományi kormányzónak,³ a mi által az emberbaráti intézetek állami gondozásának útját egyengették.

A 30 határszéli legió által őrzött római béke folytán, mely földünk nagy gömbszeletén sok időre megszüntette a fajok irtó harezát és a vezérek gyűlölködő véres tusáját, terjedt a méltányosság s kölesönös jóakarát. Meghozta a népek összebékülését a birodalmi egység. A béke áldásai következtében az anyagi jólét általánossá és magas fokúvá lett, ébresztőleg hatott a képzőművészetekre is. A mérhetlen vagyonforgalom szükségessé és *gyakorlativá* tette a jogszabályok alkotását, értelmezését, alkalmazását. A két millió lakost számító fővárosnak élelmezését nem lehetett a vidékiek bölcs belátására bízni, a száz millió ember lakta birodalom háztartása érdekében, a mely körülbelül 750 millió forintra számítható szükségletet mutatott: tervszerű közgazdasági politikát kellett űzni, a termelés és forgalom biztosításával.⁴ A termékeny évek örömét a leghareziasabb eszázarak is együtt érezték a népekkel, s megköszönték a mindennapi kenyeret Ceresnek.⁵

Kedvező benyomást tesz a fejedelmi korszak vizsgálá-

¹ Dig. 34. 1. 14. Ulp. § 1. Pietatis intuitu hoc tempus aetatis esse observandum.

² Puellae alimentariae Faustinianae.

³ Dig. 35. 2. 89. Marcianus: Divi Severus et Antoninus rescripserunt, pecuniam relictam ad alimenta puerorum Falcidiae subiectam esse, et ut idoneis nominibus collocetur pecunia, ad curam suam revocaturum praesidem provinciae.

⁴ Cohen. Descript. des méd. impér. 3. 214. nro 8. 9. Saeculo frugifero. Saeculo foecundo.

⁵ Cohen. Descript. des méd. impér. 3. 226. nro 38—41. Cereri frugiferae.

lójára az a haladás, melyet a tartományok tettek a jólét és művelődés terén. A lex Antoniniana valami 40 millió emberre terjeszté ki a civitast. Az állam katonai és pénzügyi hatalma, bel- és külbiztossága a tartományok virágzásától függvén, a fejedelmek nem túrték a proconsulok és személyzetök zsarolását;¹ ellenben követelték, hogy a hivatalnokok bánásmódja a közönség iránt legyen megnyerő, sőt lekötelező. E ezébből tapintatos föllépést sürgetnek a tiszti utasítások, még olyan udvariasságot is megkövetelnek a fejedelmek a helytartótól, hogy az üdvözlő beszédeket hallgassa türelemmel és ne idegeskedjék, ha érdemeit sorolják fel;² a leereszkedő, nyájias bánásmódot nagyra veszik a vidéki lakosok. A kormányzó tartson szemlét a közművek felett, látogassa meg a város nyílt csarnokait és hajlékait, érdekelje őt is mind az, a mi szent a polgárok előtt, az építést és szépítést ne csak ajánlja s ügyes műszaki vezetővel intéztesse, hanem, ha szükséges, a legiók munkerejével s építészeivel is eszközölje.³ Hazánk területén is sok feliratos kő beszél a fejedelmek, hadvezérek és helytartók érdeméről, melyet az építkezések és kijavítások által szereztek. A nagy birodalomban a népek boldogultak.

Róma a fejedelemség ideje alatt teljesíté világtörténelmi küldetését, akkor fejlődött ama két uralkodó elem, mely az emberiség üdvére ma is alapja a nyugoti társadalomnak, t. i. a jog és a kereszténység. Eme két gyökérszál, a mely korunkat a fejedelmi századokhoz fűzi, olyan életbevágó,⁴ hogy annak megszakadását a jogrendnek inga-

¹ Dig. 1. 16. 6. §. 3. Ulp. l. 1. de officio proconsulis. Mandatis continentur, ne donum vel munus ipse proconsul, vel qui in alio officio erit, accipiat, ematque quid, . . . quae edulium excedant usum.

² Dig. 1. 16. 7. pr. . . . pati debet commendari sibi civitatem, — laudesque suas non gravate audire.

³ Dig. 1. 16. 7. §. 1. Aedes sacras et opera publica circumire inspiciendi gratia, an sarta tecta, quae sint, vel an aliqua refectione indigeant . . . ministeria quoque, si opus fuerit ad curatores adiuvandos dare.

⁴ A római jog a mai nemzetek erkölcsi viszonyainak alapját képezi, mond Thierry A. A római birodalom képe. Ford. dr. Csiky K. 1881. 269. l. Kiadja a M. T. Akad.

dozása és a hitéletnek hanyatlása követné. Az a korszak, a mely megteremté a remekjogot, és elterjeszté a kereszténységet, megérdemli, hogy róla igazságosan ítéljünk, tehát az eddiginél méltányosabban vélekedjünk.

Az említett okokon felül előttünk még azért is érdekes a fejedelemség kora, mert hazánk területe akkor jutott a római műveltség hatalmi körébe, a mely termékenyítő érintkezés a későbbi századokra is kihatott, és a *nyugoti* polgárosodás várományosává, majd részesévé tette a Dácia és Pannonia romjain álló magyar birodalmat.

A fejedelmi korszak jogalkotó mestereinek egyikét, Aemilius Papinianust szeretném közelebbről megismertetni a classicus jogászok tisztelőivel.

II.

Papinianus származása.

Köztudomású, hogy Rómában a consulok és népvédek, a hadvezérek és a szónokok, sőt az uralkodók és a jogtudósok is, a kikről a történelem beszél, legalább első tekintetre hasonlítanak egymáshoz. A közélet ellenállhatatlan idomító ereje indokolni látszik ezt az egyformaságot. Szinte aggódok, hogy a Marcellus¹ vonásaitól eltérőket tudok-e találni a Papinianus alakján? Aggodalmamat fokozza az, hogy a remekjogászokat, a kiknek névsora az index Florentinusban olvasható, Justinianus is egyenlő tekintélyeknek nyilvánítja, hiszen a Digesták egybeállítására hivatott bizottság, s ennek lelke Tribonianus, nem minőségre, hanem mennyiségre nézve tett köztök különbséget, egyikről többet, másiktól kevesebbet kölesönözve. De még a kölesönzés sem mondható szerenesésnek, a kölesönvett töredékekkel a Digesták szerkesztői mint helyettesíthető dologgal bánnak, p. o. a *mondat* kezdetét Ulpianusszal, közepét Pomponiusszal, végét Florentinusszal mondatják el.² Pedig, ha a fán nincs két

¹ L. U. Marcellus. Irta Vécsey Tamás. Kiadja a M. T. Akadémia. Budapest. 1882.

² Dig. 1. 1. 1. és 2. és 3.

tökéletesen egyenlő levél, még kevesbbé van a Corpus Jurisban két teljesen egyenlő író.¹ Igaz, hogy a nagy pandektisták mindnyájan ugyanazon módszert követték a nemzeti jog fejlesztésében, de írói képesség, jellem, s az utókorra gyakorolt hatás tekintetében épen nem voltak egyenlők. Irodalmi egyéniségökön bővebb vizsgálat után felismerhető a jellemző különvonalás s az egyediség fény- és árnyoldalait okozó számos domború és homorú hely. És ha az én kísérletem nem sikerül, talán akad más, a ki helyesbítőleg fog írni ama férfiról, a ki „karunk örök dísze és büszkesége.”²

Papinianust számos író³ ismertette, magasztalta, de a sok író fölött ellenörködést senkisésem gyakorolt. A jó dicsőítők minden kritika nélkül szükölködtek, nem esoda, hogy lelkes Horvát Istvánunk módjára okoskodtak. A történelmi források közvetlenül keveset, és nem egészen megbízhatólag beszélnek, hiszen az Antoninusok korának ninesen még Tacitusa sem. A feliratok⁴ lapidaris közlései inkább csak a környezetre vetnek világot, és így biztos irányt nem meríthetünk másból, mint Papinianus műveinek töredékeiből. Ez utóbbiak érdemlik meg igazán a forrásnak czímét. Ezekből kísérlem meg annak feltüntetését, hogy milyen volt a jogászok fejedelmének esze és szive, jogi és erkölcsi érzülete, jelleme és hatása.

Az Aemilius *Papinianus*⁵ név talán a Papinius nemzetségbe⁶ történt örökbefogadásnak emléke. Erről azonban éppen oly kevésbé ad számot az irodalomtörténet, vala-

¹ Das 20-te Buch der Pandekten. Bethmann-Hollweg. 1. B. 1877. 9. lap.

² Institutiók. Hoffmann Pál. Budapest. 1875. 122. lap.

³ Lásd a fűggeléket.

⁴ A feliratok közül *mellőzendő*: „Aemil. Paulo. Papiniano. Praef. Pract. Jur. Con. Qui vixit ann. XXXVI. M. IV. D. X. Hostilius. Papinianus. Eugenia. Gracilis. Turbato. Ordine. In. Senio. Heu. Parentes. Infelicissimi. Filio. Optimo. P. M. Fecerunt.” Ez a felirat merő koholmány, czáfolni is felesleges.

⁵ Hogy Papinianus az Aemilius név mellett még Paulus nevet is viselt volna, ezt csak a koholt feliratok mondják.

⁶ Ebből a nemzetségből Kr. e. 36-ban consul volt S. Papinius Allenius.

mint Papinianusnak családjáról, szülőföldéről és születési évéről.

Bármily igénytelenek voltak is azok a Penatesek és Laresok, a melyeknek áldozott a Papinianus családja, az ifjúnak a jóságos nemtők oly gazdag természeti adományokat, szellemi erőt és erkölcsi előkelőséget juttattak, hogy belőle vált az igazságügynek legünnepeltebb képviselője.

Állítják, hogy Papinianus a biboros Phoeniciából való; annak híres fővárosa Tyrus lenne születési helye. Mások nem Tyrusból, hanem Emesából származtatják. Annyi kétségtelen, hogy Papinianus ázsiai eredetű. A kelet annyi nagy embert adott az ókori népeknek s Pompeius kora óta Rómának is, hogy nem más mint ennek viszonzása, az az előszeretet és hála, a melylyel az oriens iránt viseltettek az Antoninusok. Különben a birodalom karimája iránti érdeklődést már Caesar hozta napirendre. Nero után eltűnik a tartományi lakosok iránti rideg zárkozottság. Traianus óta a Tanácsnak jó része vidéki származásuakból került ki; ezek vezetik a had- és igazságügyet, s a hét halomra enyészhetetlen fényt vetnek egy-egy Papinianus, Ulpianus és Alexander Severus, eme kiválóan „napkeleti bölesek.”

Bárhon született Papinianus, görög műveltségű körökben nőtt fel. Hellás és Róma hatását képviseli. Mind a kettőből azt mutatja, a mi jó. Két világnyelven hirdette az igazságot és méltányosságot. A görögben szerzett képzettségét műveinek stílusából és tartalmából kiolvashatjuk. Tartalmilag van ott elég „keleti kérdés” a szónak akkori értelmében; alakilag szembetűnő a hellenismus, melyet mint alapot nála a latin műveltség betetőz, de el nem feledtet. Valamint a mi társadalmunk felsőbb rétegeiben XIV. Lajos óta a francia szó elterjedt, ép úgy tért foglalt Augustus birodalmában Hadrianus óta Homeros nyelve, mely a művelt Ázsiának hivatalos nyelvéül, és a vegyes ajkúak között közvetítőül szolgált. Ez teszi érthetővé Papinianus görög alapműveltségét; habár nemzetiségré nézve őt Solon maradékai közé senkisem sorozza. Papinianus, nemkülönben Ulpianus,¹

¹ Ulpianus említi az Atridákat, vagyis Menelaost és Agamemnon-t, az Atreus fiait, a Dig. 48. 5. 13. §. 1-ben . . . nec enim soli

eltérőleg Marcellustól, szeretik a görög költőkből vett ékitéseket, például, midőn korának fényűzését érinti Papinianus, ezt Homeros Odysseájából¹ merített idézettel kíséri. Az eredeti görög verssorokat Tribonianus ugyan kihagyta, de a gondolat és a hivatkozás megmaradt.² Néha magyarázatul is használja a görög kifejezést a latin mellett;³ olykor-olykor használja a görög szófüzést, mintha görögül gondolkodott volna, midőn latinul irt, élve a hellen nyelvsajátságokkal.⁴ Papinianus hellen képzettségének bizonyítéka az, hogy egyik művét görög nyelven írta, melyből egy töredék eredeti szövegben maradt ránk a Digestákban.⁵

A törvények hivatalos, komoly nyelvét, a latint, Papinianus kétségkívül már hazájában megtanulta, e nélkül be sem léphetett volna Rómában a Scaevola hallgatótermébe, a hol azt fokonként tökéletesíté. Itt sajátítá el a stilus curialis latin szépségei iránti érzéket.⁶ Akármikor kezdte

inquit Atridae uxores suas amant, lásd Ilias 9. v. 340.; ezt utánzá Vergilius. Aen. 9. v. 601.

¹ Homer. Odys. 23. v. 199.

² Dig. 33. 10. 9. Pap. l. 7. Respons. §. 1. *Supellectilis mensas esse cuiuscunque materiae, scilicet vel argenteae, vel argenteo inclusas, placet; nam et argenteos lectos item argentea candelabra supellectili cedere posterior aetas recepit, quum et Ulixem ex auro et argenteo lectum viventis arboris truncis aedificatum ornasse, quem Penelopa recognoscendi viri signum accepit, ut voluit Homerus.*

³ Dig. 33. 7. 2. §. 1. *Quae graeco vocabulo ἐπιθήκαι appellantur.*

⁴ Így p. o. a genitivust használja a genitivust kívánó szónak (causa, gratia) elhagyásával, lásd a Dig. 18. 6. 18. §. 1. *nisi fideiussores idonei a venditore eius evictionis (t. i. gratia) offerantur; vagy: Dig. 45. 1. 118. §. 1. . . . in proposito enim diem non differendae actionis (t. i. causa) insertum videri. Más hellenismust is lelünk nála, így Dig. 49. 17. 16. pr. . . hereditatem in castrense peculium habuisse.*

⁵ Dig. 43. 10. 1. . . ἐκ τοῦ ἀστονομικῶ μονοβήλοσ, melyben az aedilisek, mint akkori közmunka és közlekedési miniszterek, teendőiről értekezett.

⁶ A tisztí irály finomságait idővel annyira elsajátítá, hogy már a Responsorum Libri-ben a consecrált fejedelem czimét (divus) el nem hibázza és tudja, hogy a megholtat nem szokás imperatornak nevezni; csak egyszer tér el ettől, Dig. 20. 2. 1, . . . quod sub Marco imperatore factum est, a mit az elbeszélő forma menthet ki. Ellenben korábbi művében, melynek czíme: Quaestionum Libri, mely

tanúlni a latint, ebben nagy haladást tett, és azt tartalmilag velősen, alakilag szabatosan használja, és ha előadása itt-ott bővebb magyarázatra szorúl, ezt nem a hiányossága, hanem a művésziessége teszi szükségessé. Minden bizonynyal jobb az Aemilius Papinianus latinsága, mint az akkori szépirodalmi munkásoké. Hogy Papinianus¹ és számos nagy jogász szebb latinsággal írt, mint az akkori szépirodalmi szerzők, azt részben annak lehet tulajdonítani, hogy az aranykorbeli elődök remeklatinságú műveit, s a szabatos nyelvű régi törvényeket és edictumokat tanulmányozta. Innen a kifejezések komolysága, az előadásnak egyszerű méltósága, melyre a jogásznak, mint a jogszabályok keresőjének, megtalálójának és kifejezőjének törekednie kellett Rómában, mert ott dialecticus támadás várakozott minden mondatra. Éppen azért Papinianus előadásában nem marad hézagos, homályos, kétértelmű; közlése zavartalan, tiszta, világos; következtetései biztosak, éleleszüen készíti elő a fordulatokat és itéleteket.

De azért Papinianus irataiban ne keressük a Cicero, avagy Caesar ékes irályát, hanem azt a tömör, velős előadást, a mely Tacitusnak, Senecának, általában a stoicuskoknak sajátja. Ne feledjük el, hogy a Juliusok korszakától majdnem kétszáz év választja el Aemilius Papinianust.

a Responsorum Libri-nél *előbb* jelent meg, ama finomságra nem mindig ügyelt, itt még többször hagyja el, mint írja a „divus“ jelzót a consecrált fejedelem neve előtt; oda iktatja 13-szor, elhagyja 20-szor, és gyakran írja a megholt mellé az imperator jelzót. Az újabb kiadványa tehát szembetűnően szabatosabb. Lásd Mommsen. Die Kaiserbezeichnungen bei den römischen Juristen. . . Zeitschrift für Rechtsgeschichte. 9. 1870. 100. és 101. lap.

¹ A szókihagyásokat Papinianus eléggé kerülte, és ha mégis található nála ellípsis, ezt a jóhangzás kedvéért használja, p. o. Dig. 21. 2. 64. §. 2., hol is a iugera szót gyakran elhagyja a számnevek (ducenta, centum sexaginta, quadraginta) mellől; pro rata parte vagy portione helyett csak ezt írja: pro rata; de ezzel semmi félreértésre nem ad alkalmat. A classicus ablativus használata praepositio nélkül nem ismeretlen előtte, p. o. Dig. 21. 2. 68. . . . quum ea conditione pignus distrahitur, holott Gaius és legtöbb jogi író következetesen így ír: sub ea conditione. Különb en a philologiai méltatás feladatomban körén kívül esvén, abba itt nem boesátkozom.

Tagadhatatlan, hogy vannak kifejezések, melyeket csak a Severusok kora és Papinianus keleti eredete menthetnek ki.¹

Papinianus születési éve csak hozzávetőleg mutatható ki; legtöbb valószínűséggel kereshetjük azt a Kr. u. második század közepén. Ha igaz, a mit Spartianus mond,² hogy Papinianus tanulótársa és gyermekkori barátja volt Septimius Severusnak, és a kincstári ügyészségben³ 173—175 táján hivatalutódja: akkor Papinianus 140—150 közt született. Erre a feltevésre jogosít az, hogy Septimius Severus, a ki 146-ban született, 171—173 közt viselte a kincstári ügyészséget,⁴ és így már 173—175 között, az ügyészség átvételekor, oly korban kellett lennie Papinianusnak, a mely a nevezett hivatal viseléséhez megkívántatott.

Róma legszebb, legboldogabb évtizedei valának, melyek alatt Papinianus felserdült és a birodalom legfényesebb napjai, midőn közpályára lépett.⁵ Művei tanúsítják, hogy Marcus Aurelius, Commodus, Septimius Severus és fia Antoninus császárok uralkodása idejéből a Kr. u. 172—212 közti negyven évre esik Papinianus tiszti s írói működése.

¹ P. o. Dig. 48. 21. 3. pr. Marcianus idézi Papinianus eme szavait: . . . non facti *sceleritatem* esse obnoxiam, sed conscientiae metum in reo, velut confesso teneri placuit; Dig. 30. 58. . . aedificiorum *aetates* (pro: vetustates) examinare; vagy Dig. 45. 1. 121. §. 1. . . cur ex *stipulatu* (pro stipulatione), quae ex bonis moribus concepta fuerat. Nem lehetetlen azonban, hogy a kifogásolható töredékek, p. o. Dig. 17. 1. 57. megfejtése, azért okoznak nehézséget, mert megrontott szöveg került ránk a másolók után.

² Spart. Carac. c. 8.

³ Advocatus fisci. Aur. Vic. Caes. 20. Eutrop. 8. 18.

⁴ Aur. Viet. Caes. 20. Eutrop. 8. 18.

⁵ Az uralkodók, kiket Papinianus emleget, segítenek meghatározni a Papinianus korát. Papinianus a Dig. 22. 1. 6. l. 29. Quaest. Antoninus Piusról eme szavakkal emlékezik: Imperator Antoninus iudicavit; Dig. 31. 70. l. 20. Quaest. Imperator Antoninus rescripsit; Dig. 40. 7. 34. §. 1. l. 21. Quaest. Imperator Antoninus rescripsit. Papinianus a Dig. 31. 67. §. 10-ben ezt írja Marcus Aureliusról: Marcus Imperator rescripsit. Quod rescriptum summam habet utilitatem; a családvagyoni ügyben így nevezi őt: princeps prudentissimus et iuris religiosissimus. Ugyanezt a fejedelmet a Dig. 36. 1. 54. Divus Marcusnak nevezi, valamint a következő helyeken is: Dig. 38. 2.

III.

Előtanulmányok Berytusban és Rómában.

Augustus terjedelmes törvényhozása (*Leges Juliae*), a fejedelmi rendeletekből eredő jogszabályoknak szaporodása, a tanácsvégzések és a tisztii hirdetmények nagy halmaza, szóval a tételes jog forrásainak bősége és szétágazása tette szükségessé már időszámításunk elején a tájékoztató, magyarázó és egybefoglaló munkálkodást. Ennek szüksége hozta létre a berytusi jogiskolát.

Jogi iskola virágozván az Antoninusok alatt a szép Berytusban, Phoeniának Augustus által kiváltságolt településében, valószínű, hogy ott kezdte jogi tanulmányait Papinianus, szülőföldre főtanintézetén. Berytus fényét emelte, hogy olyan tanárokkal dicsekedhetett, mint Gaius és Cervidius Scaevola. És noha az országos hírre emelkedett tudósokat a szerény vidéki tanszékről a birodalmi főváros, Róma, magához vonzotta, még sem maradt árván Berytus, hanem folyvást új és jeles fiatal erőket hívott az

42. §. 3.; Dig. 40. 1. 20.; Dig. 40. 4. 50., végül Dig. 40. 8. 8. *Marcus* és *Commodus* *divi*-nek nevezi Dig. 31. 64-ben; de a Dig. 48. 5. 38. §. 8-ban: *Imperator Marcus Antoninus et Commodus filius* néven nevezi őket. *Commodusnak* megadja a *divus* czímet Dig. 32. 3. 26-ban. Gyakran fordul elő írtaiban *Septimius Severus*; p. o. Dig. 22. 1. 6. *imperator noster Severus*; ismét Dig. 31. 73. *optimus maximusque princeps noster Severus Augustus*. — Dig. 40. 4. 47. Pap. 1. 6. *Quaest. . . princeps constituit*. — Dig. 40. 5. 21. Pap. 1. 19. *Quaest. . . placuit principii*. — Hogy a Dig. 34. 9. 18-ban 1. 15. *Resp. divus Severus* fordul elő, ez alkalmasint *interpolatio*; nem hiszem, hogy Severus halála után tette volna közzé Papinianus *Responsumait*; mert ez esetben mindenütt megadná neki a *divus* jelzót. A Dig. 50. 5. 7-ben: *optimi nostri Severi Augusti literas . . . olvasható*. A Dig. 50. 5. 8. szerint: *optimus maximusque princeps noster Severus Augustus*. — A Dig. 27. 1. 30-ban Pap. 1. 5. *Resp. előfordúlnak: optimi maxime principes nostri, t. i. Severus és fiai, a két Antoninus. Severusra és az ő két fiára czéloz Dig. 34. 9. 16. §. 1. Pap. 1. 8. Resp. . . optimi maxime principes nostri*. — Ezt a *triumviratust* említi a Dig. 48. 2. 22. Pap. 1. 16. *Resp. . . optimi principes nostri*.

állomásra. Számos tanárt és még számosabb tanulót nevelvén Berytus, kiérdemelte a törvények dajkája czímét.¹ Scaevola kétségkívül tanított a berytusi jogtanintézetben,² de Papinianus eme kiváló mestert már nem találta Berytusban; nem ott hallgatta őt, hanem Rómában, a hol Scaevolát mint coryphaeust³ ünnepelte az iskola és az udvar. Egyes mondatai példabeszédekké váltak p. o. ius civile vigilantibus scriptum est.⁴

Róma vonzó ereje nagy volt a tartományi előkelő emberekre nézve. Az örökvárosban kínálkozott a legtöbb és legszebb fórum⁵ a jogásznak s a legmagasabbra vezető pálya az államférfiúi becsvágynak. Traianus óta az okosabb provincialisok kiművelés végett tömegesen keresték fel

¹ Prooem. Dig. Constitutio: Omnem reipublicae §. 7: in Berytensium pulcherrima civitate, quam et legum nutricem bene quis appellat.

² Bremer. Rechtsl. u. Rechtsch. im Röm. Kaiserr. 92. l.

³ Dig. 27. 1. 12. §. 2. . . . ita et *Cervidius Scaevola* et Paulus et Domitius Ulpianus, *coryphaci legum prudentum* scribunt, mondá Modestinus.

⁴ Dig. 42. 8. 24.

⁵ A principatus korában számos fórum készült törvénykezési czélokra; központúl templomot választottak s a szegélyzetet pompás épületsoportok képezték, esarnokokkal, oszlopsorokkal, melyek visszahangoztatták az akkori ügyvédek ékesszólását; ily helyeken ültek a gyorskezü közjegyzők is; a republicanuskori fórum mellett létesült: a forum Julium Caesartól, a Venus genitrix templomával; a forum Augusti, a Caesar megöletéseért boszút álló Mars Ultor templomával; a forum Nervae, melyet még Domitianus kezdett építtetni, Minerva templomával; a forum Pacis, Vespasianustól, a Béke templomával; a forum Traiani, itt állt a basilica Ulpia és a Tanács által halás emlékül Traianusnak emelt oszlop, melyet még az idő sem merészelt megemészteni; tetején 1587. óta Traianus helyén Péter apostol áll. Az oszlopon 22 gyűrűzetben 200 méter hosszú relief szemlélhető, a dák hadjárat történetéből 2547 emberi alakkal; kis téren egész történet megszemélyesítve hazánk területéről. Ennek hasonlatosságára készült a markoman háborút megörökítő M. Aurelius-féle oszlop; 1589-ben a csúcsán M. Aurelius helyét Pál apostol foglalta el. Így jutott az imperium két hatalmas császáranak talapzatára az egyház két oszlopos fejedelme. Nem válik szegényére Péternek, hogy Traianus, — és Pálnak, hogy M. Aurelius talapzatára emelték.

Rómát. Így tett Papinianus is; abban az időben, t. i. 164-ben midőn a 18 éves Septimius Severus hasonló buzgó törekvés, sel érkezett oda Afrikából; találkoztak és megismerkedtek egymással, a Cervidius Scaevola hallgatótermében. Boldog tanár, a kinek ilyen hallgatói akadnak s boldog uralkodó, a kinek ilyen tanulótársából lesz minisztere. A fiatal szív melegségével csatlakozott Papinianushoz Septimius Severus, a ki a jogtudomány iránt már kiskorában mutatott érdeklődést, abban találván örömét, hogy játszótársai felett bírói széket tartott.¹ A Scaevola jeles két tanítványa közt kifejlődött benső barátságot csak a halál bontotta fel. Ez a barátság tette lehetővé azt a befolyást, melyet Papinianus gyakorolt S. Severus alatt a jogállapotok javítására.

Az ázsiai és afrikai két fiatal embernek éppen olyan tanár kellett, mint Cervidius Scaevola, a ki híven nemzetiségéhez, a nyugot hivatalos nyelvéhez úgy ragaszkodott, hogy az elébe görögül tett kérdésekre is latinul válaszolt; ilyen mester oldalánál Severus és Papinianus gyors haladást tettek a latin fogalmazásban és csakhamar beváltak a Tacitus nyelvén író jogtudósoknak. A kiejtésre nézve azonban Severus sohasem bírta feledtetni pún eredetét, sohasem birt leszokni a pún² hangsúlyozásról, a mit gyakran gúnyoltak a Tanácsban ülő „nyelvörök“. Azt meg rossz néven vették tőle, hogy a Scipiók és Catók hazájában uralkodva, nem azok politikáját dicsőíté, hanem a köztársaság ellenségeét, a Carthagoét. Severus szülővárosát nem feledé el³ s büszke

¹ . . . nullum alium inter pueros ludum, nisi ad iudices exercuit, cum ipse praelatis fascibus ac securibus ordine puerorum circumstante sederet ac iudicaret. Ael. Spart.: Severus c. 1. p. 120.

² Septimius Severus elsajátítá a görög-római műveltséget, de az övéi nem sokra vitték: . . . cum soror sua Leptitana ad eum venisset, vix latine loquens, ac de illa multum imperator erubesceret, dato filio eius lato clavo atque ipsi multis muneribus redire mulierem in patriam praecepit, et quidem cum filio. Ael. Spart. Severus. c. 15. p. 130.

³ Leptisről írja Paulus: In Africa Carthago, Uttica, Leptis magna, a divi Severo et Antonino iuris Italici factae sunt. Dig. 50. 15. 8. §. 11.

maradt származására és fajának történelmére, melynek kimagasló alakját Hannibált nagyra becsülte és hős, de szerencsétlen honfitársát fehérmárvány síremlékkel tisztelte meg.¹

IV.

A feleletadási jog (ius respondendi).

A római nemzeti szellem kitünő képessége a jogalkotás terén nem csak abban mutatkozott, hogy a jogtételeket éleseszűen megállapítá és határozottan körvonalozta, hanem abban is, hogy biztossággal vonta le a következtetéseket, a gyakorlati czélszerűség megóvásával. A böleseknek (prudentes) soha sehol sem adtak olyan befolyást a jogalkotásra, mint Rómában. A hirdetményt kibocsátó magistratus és a feleleteket osztogató tudós simán, óvatosan bánik ugyan az elavúlt tételekkel, de mégis tekintettel van a fejlődő élet viszonyaira, minden jót megőriz, minden méltányos iránt figyelmes; a régi alak kimélése mellett új eszméknek nyit tért és szerez érvényt.² Ezért is környezte olyan nagy tisztelet Rómában a jogtudósokat. A jogtudomány iránti érdeklődést fokozta az, hogy népszerűséghez, a legnagyobb méltóságokhoz, a praetori, propraetori, consuli és proconsuli tisztséghez vezetett, melynél igen előnyös volt az edictumok tartalmának s a kereseti formuláknak ismerete. A bírói szék nem levén fizetési állami tisztviselőkkel betöltve, bármelyik polgár végezhetett esküdt-bírói (iudex, arbiter, vagy recuperator) teendőket. Annál jobb, minél inkább ismerős a joggal. Hivatalos levén a polgár a törvényhozói közgyűlésre, a törvényhozónak fontos teendőit becsülni tanulta. A jogtudomány szükségességét érezték a közigazgatás, bíráskodás, és a törvényhozás terén; megszokták tehát becsülni annak kitünőségeit.

¹ Thierry A. A római birodalom képe. Ford. Csiky Kálmán. 1881. 143. lap.

² Felix Dahn. Bausteine. Philosophische Studien. Berlin. 1883. 89—91. lap.

A jogtudósok tekintélyére mutat, hogy őket hívták okosoknak (*prudentes*); a jogtudományt pedig megkülönböztetőleg *prudentia*, *sapientia civilis*, *scientia* szavakkal nevezték, tudománynak kiválóan a jogot tekintvén. Előkelő emberhez nem illett nem ismerni hazája törvényeit.¹ A vitás kérdések (*ius controversum*) tárgyában pedig külön kikérték a jogtudósok feleletét, vagyis véleményét (*responsum*), és pedig nemesak a peres felek és a törvényszéki szónokok, hanem a bírák és főtisztviselők is, sőt néha egyik jogtudós kikérte a másiknak véleményét p. o. Aristo adott véleményét Celsusnak;² Neratius felelt Aristónak,³ máskor meg Aristo kért véleményt Neratius Priscustól;⁴ Ulpianus felelt Dalmatiából kérdezősködő tanítványának, Herennius Modestinusnak.⁵

A köztársaság idejében a feleletet a jogtudósok vagy előszóval adták, hallgatóik jelenlétében, vagy írásba foglalva küldték a véleményt kérőhöz. A fejedelmi korszakban az írásbeli alak vált uralkodóvá; minden szót, minden betűt meg kellett fontolnia a jogtudósnak, mielőtt feleletét peesét alatt elküldte.⁶

Augustusig nem találunk a jogtudósok közt más különbséget, mint azt, a mit az ész, tudomány s egyéb fényes tulajdonságok fokozata szokott előidézni. Augustus figyelmét nem kerülte ki a jogász-osztály, melynek működése a polgárok legszentebb érdekét mozdítja elő. Hogy ez is úgy tekintethessék, mint a fejedelemtől származó jó adomány, gyakorlatba hozta azt a kitüntetést, hogy a vélemény köztekintély mellett is adassék (*ius publice respondendi*),⁷ annak

¹ Dig. 1. 2. 2. §. 43. Pomp. Turpe esse patricio, monda Scaevola Sulpicius Rufusnak, et nobili et causas oranti ius, in quo versaretur, ignorare.

² Dig. 2. 14. 7. §. 2. Ulp. ... eleganter Aristo Celso respondit; még máskor is említtetik Aristo válasza Celsushoz: Dig. 40. 7. 29. §. 1.

³ Dig. 19. 2. 19. §. 2. Ulp. ... et est epistola Neratii ad Aristonem.

⁴ Dig. 20. 3. 3. pr. Paulus. ... Aristo Neratio Prisco scripsit.

⁵ Dig. 47. 2. 52. §. 20. ... quod et Herennio Modestino studioso meo de Dalmatia consulenti rescripsi, circa equos.

⁶ Dig. 1. 2. 2. §. 47.

⁷ Primus divus Augustus, ut maior iuris auctoritas haberetur,

a kitüntetésnek alapján, a melyet a fejedelem osztogat. Ez a kitüntetés, melyet az uralkodók nem valamennyi érdemesnek, hanem csak néhánynak osztogattak, nem zárta el a többieket a tanács-, vélemény- és feleletadás jogától. Tiberius korából csak egyedül Massurius Sabinust említi Pomponius,¹ mint eme kitüntetés élvezőjét és a Capito iskolájának vezér tanárát, de azért merem állítani, hogy a többi jogtudós sem veszté el a nép előtt consultatív szavát, mert annak bizonyára maradt volna nyoma, ha Tiberius, Massurius Sabinuson kívül a többi jogtudóst mind megfosztotta volna a véleményosztogatási jogtól. Az ifjabb Nerva 17 éves korában kezdte a véleményeket osztogatni;² nem hihető, hogy az ifjú Nervát 17 éves korában, a pubertas plena előtt a fejedelem tüntette volna ki a véleményezési joggal; hanem a jogkeresők igénybe vették a jeles fiatal tudóst, még mielőtt része volt a fejedelmi kitüntetésben. A véleményezők számának korlátolatlanságára mutat az is, a mit Suetonius³ beszél Caius Caesarról, a ki egy ízben arra vágyott, hogy egyedül ő maga gyakorolhassa a vélemény osztogatását; ha ez a jog nem illet vala minden jogászt, hanem csak néhány engedélyest, ekkor Caius Caesarnak mást nem kellett volna tennie, mint visszavonni az engedélyeket. De ilyesmit el nem érhetett, mert mások is adhattak véleményeket, nemcsak azok, a kiket az uralkodó erre felkért.

Kezdetben, illetőleg Hadrianusig a nyilvánosság alapján működő jogtudósok véleményei sem gyakoroltak a bírákra nézve kötelező erőt. Nyomatékos volt ugyan a jogtudós belértékű és erkölcsi súlyú nyilatkozata, de törvényerővel (legis vicem) nem bírt. Gaius⁴ világosan kiemeli, hogy

constituit, ut ex auctoritate eius responderent, mond Pomponius. Dig. 1. 2. 2. §. 47.

¹ Dig. 1. 2. 2. §. 47. Pomponius hihetőleg csak az iskolák vezérférjait akarta feljegyezni Labeo s Capito után.

² Dig. 3. 1. 1. §. 3. Ulp. ... qua aetate (17) fertur Nerva filius publice de iure respondisse.

³ Suet. Calig. c. 34.

⁴ Gai. Instit. 1. §. 7. ... quorum omnium si in unum sententiae concurrunt, id, quod ita sentiunt, legis vicem obtinet, idque rescripto divi Hadriani significatur.

Hadrianus rubázta fel kötelező erővel az egybehangzó véleményeket, és tette azokat, valamint a hirdetményeket, az írott jognak forrásaivá. Most már azok, a kiket a fejedelem felkért, nagyobb joghatálylyal véleményeztek, mint a többiek. Hadrianus, úgy mint valaha Augustus, kitüntetésképen osztogatta a feleletadási jogot, de ezt a praetura, vagy más hivatal viselése alapján követelhetőnek el nem ismerte; a maga felelősségére bárki osztogathat feleleteket, de a köztekintély mellett csak az, a ki fejedelmi megtiszteltetésben részesül. A kik azonban megtisztelve vannak a feleletadás jogával, ezek, ha egyező véleményben állapodnak meg, a bíróra nézve kötelező szabályt alkotnak az eddig vitás kérdésben. Valószínű, hogy Hadrianus ugyanakkor azt is kimondta, hogy nemesak az élő, kitüntetett jogtudósok véleménye, hanem az elhalt, autorizált jogtudósok után maradt iratok is számbaveendők. A jogtudósoknak osztogatni szokott kitüntetésből Hadrianus óta a fejedelmi tanácsban a törvényalkotásban való részvétel joga képződött.

A felkért jogtudósok nem adták a véleményt a fejedelem *nevében*, hanem kiki a saját nevében osztogatta tanácsát. Annak sem alakját, sem tartalmát nem sugalmazta az uralkodó, és ettől utasításokat nem tartozott kérni a jogtudós, tehát tudományos meggyőződését függetlenül hirdethette. A jogtudós az igazságügyet szolgálja, a jogtudományt műveli fejlesztőleg (adiuvat), kiegészítőleg (supplet) és helyesbítőleg (corrigit).

Hányan élvezték a feleletadási kitüntetést, bizonytalan; de az nem hihető, hogy csak az a 39 jogtudós volt iuris auctor, a kik az index Florentinusban megnevezetnek. Soknak elveszett minden irata, sok épen nem szerkesztett műveket az utókor számára, s végre Tribonianus nem is kivonatolt minden iratot. Külöben tény, hogy a ius respondendi osztogatása óvatosan történt, fejedelmi bőkezűség nélkül.

Diocletianus óta veszít a halandó tudósok feleletének súlya, növekszik az irodalmi halhatatlanok tekintélye. Nem töröltetik el, legalább II. Theodosius előtt, a köztekintély mellett való véleményezés joga; hanem eltörpülvén az emberek, gyöngé lett a szavuk is. Nagy változást hozott be az

idézési törvény, a mely elvonja a vitás kérdések eldöntését az élő jogtudósok véleményezése alól, e helyett új ötös tanács készül öt nagy coryphaeus műveiből, s az *írás* dönt, t. i. az öt nagy tekintély irodalmi hagyatéka. Justinianus szüntette meg az öt nagy tekintély kizárólagosságát.

Marcus Aurelius¹ császár a Papinianus nagy tehetségét korán felismerte s a szokott módon felruházta őta véleményadás jogával, hogy a derék jogtudósból legyen valódi iuris auctor, iuris conditor. Ha Papinianust közelebről meg akarjuk ismerni, lépünk be az ő fogadótermébe; tekintélyes feleknek érdekes ügyekben ad kihallgatást. Tegnap a lelkiismeretes praetor, Junianus,² kérte Papinianus véleményét, ma Claudius Seleucus,³ a ki később, t. i. 221-ben a consuli méltóságot viselte, kapott igen határozott választ egy házassági és öröklési perben; a multkor nyert tájékoztató véleményt az előkelő Favius Januarius⁴ bonyolult fizetési kérdésben. Ezek az urak Papinianusnak nemcsak védencei, hanem barátai, mit az is mutat, hogy Papiniano suo salu-tem szavakkal kezdték a tényálladék írásba foglalását, melyet a nagy jogtudós elé terjesztettek.

A feleletosztogatásban olyan terjedelmes és biztos tudományt tanúsított Papinianus, hogy híre csakhamar messze földre terjedt. Ennek folytán előtte nemcsak rómaiak és italiaiak jelentek meg ügydöntő véleményt kérni, hanem a birodalom távoli tartományainak⁵ ügyes-bajos panaszkodói is. Ezenkívül gyakran fordulnak elő olyan vonatkozások a melyekből következtethetjük, hogy a tartományi ható-

¹ Dig. 31. 67. §. 10. l. 19. Quaest.-ban Marcus Aurelius leiratát, mely a hitbizományi ügyeket érinté, eme szavakkal tünteti ki Papinianus: ... quod rescriptum summam habet utilitatem.

² Dig. 23. 4. 2. Ulpianus évek multával is említésre méltónak találta, a mit Papinianus Juniano praetori respondit.

³ Dig. 34. 9. 13. ... respondi neque tale matrimonium stare, neque hereditatis iurum ad mulierem pertinere.

⁴ Dig. 46. 3. 94. §. 3. ... non est vero simile dominum ad eam speciem solvendis pecuniis servum praeposuisse, quae solvi non debuerunt.

⁵ A Papinianus műveiben tárgyalt jogesetek a következő tartományokból kerültek ki: a) Antiochia: Dig. 42. 5. 37. ius perse-

ságok¹ által eldöntött kérdések is megfordultak előtte, hogy véleménye kíséretében kerüljenek a legfelsőbb elhatározás alá. A nagyszámú eset közül, sok olyan, a melyben jóváhagyja az első ítéletet, de gyakran mond olyan véleményt is, mely a *reformatio in melius* aliját képezte.²

quendi durare constitit t. i. a Pescennius Nigerhez szegődött Antiochiának kiváltságait S. Severus büntetésből eltörölte. A városnak az a kiváltsága is volt, hogy adósainak hagyatékából a városi követeleéseket más hitelezők megelőzésével hajthatta be. A megindított ügyek befejezhetését mondá ki Papinianus. b) Syria: Dig. 28. 5. 78.; c) Pannonia: Dig. 28. 5. 78.; d) Likia: Dig. 31. 77. § 20.; e) Italia: Dig. 18. 7. 7.; f) Hispania: Dig. 40. 7. 34. §. 1.; g) Kilikia: Dig. 29. 2. 86.; h) Asia: Dig. 35. 1. 73. ... si in Asiam non venerit ... Si postea in Asiam pervenerit ... Si tamen Titius, cum Asiam venisset ... Ezek után kiemelhető még Beneventana colonia: Dig. 36. 1. 57., és Alexandria: Dig. 28. 7. 28. ... si Alexandriam ierit filius, és Dig. 45. 1. 115.

¹ a) Dig. 27. 1. 30. §. 1. ... quum oriundus ex provincia Romae domicilium haberet, eiusdem curator decreto praesidis ac praetoris constitutus. b) Dig. 1. 18. 20. ... legatus Caesaris, id est praeses, vel corrector provinciae. c) Dig. 3. 2. 20. Sententia praesidis provinciae. d) Dig. 2. 4. 14. ... Libertus pro tribunali praesidem provinciae frequenter interpellat. e) Dig. 1. 22. 4. ... diem functo legato caesaris. f) Dig. 29. 5. 21. §. 2. ... praesidis iniquitate. — Sőt említ vidéki pereket is, mint p. o. g) Dig. 5. 1. 45. §. 1. ... Nomine puellae tutoribus in provincia condemnatis curatores puellae iudicatum Romae facere coguntur. h) Dig. 23. 4. 26. §. 3. ... Mulier viri secuta provinciam, in qua centurio merebat, petit, — a férj tartozik az útiköltséget viselni. i) Dig. 24. 1. 21. ... iter fuisse videtur viri causa, et quum uxor ad virum pervenit. ... k) Dig. 26. 7. 39. §. 7. ... rerum provincialium tutores in urbe causas appellationis agentes. l) Dig. 42. 4. 13. ... Ad cognitionem imperatorum a praeside provinciae remissus ... in provincia defendendus est. m) Dig. 49. 1. 23. pr. ... a praeside provinciae iudice dato victus potest provocare. n) Dig. 50. 5. 8. §. 5. ... qui maximos principes appellavit et causam propriam acturus Romam profectus est ... apud suos exesatur. Tudvalevő, hogy egyik művét görögül írta, az Ἀστωνόμικον-t, melyből egy töredék a Digestákban olvasható a Dig. 43. 10. 1.-ben de via publica; ezt görögajkú provincialisoknak írta a municipalis aedilisekről (Marquardt. II. Ann. 783.) kikerül máskor is tesz említést, p. o. Dig. 16. 2. 17. ... quod arctiorem (szűk) annonam aedilitatis tempore praebuit.

² Dig. 48. 1. 14.

V.

A kincstári ügyészség (advocatus fisci).

A béke nagy fejedelme, Hadrianus, szervezte¹ a kincstári ügyészséget (advocatus fisci), több taggal, legalább már Antoninus Pius idejében nemcsak a központban működött a kincstár érdekeit képviselő ügyész, hanem a tartományokban is. Septimius Severus a kincstári ügyek minden főágára nevezett ki főügyészeket, a kik védték az államkincstárt a magánosok ellen, s azt képviselték, miért is nevek: patroni vagy defensores fisci. Az újonnan szervezett ügyészség vette át a régi procuratores Caesarum minden teendőjét; általában annak hatáskörébe tartoztak: az örökségi adó, a hagyatékokra a szállomány, méltatlanság, képtelenség sat. folytán képződő kincstári jogok érvényesítése, hitbizományok; állami rabszolgák,² kincstalálás utáni illeték behajtása és minden kincstári perben az állam érdekeinek képviselése, közadók, bérhátralékok, pénzbírságok s egyéb követelések, általában a populus³ és a kincstár érdekében minden bevételi forrás feletti örökös.

Marcus Aurelius és Septimius Severus alatt a republicanus tisztí méltóságok fokozatán haladt Papinianus, de nem utasítá vissza az új monarchicus tisztségeket sem, sőt elfogadta 173—175 között Marcus Aureliustól a szóban levő kincstári ügyészséget. Az említett hivatal elfogadásából látszik, hogy Papinianus készséggel támogatta Marcus Aurelius kormányát, és méltán, hiszen M. Aurelius alatt a köztársas-

¹ Schurz. De mutationibus in imperio Romano ordinando ab imperatore Hadriano factis. Bonnae. 1883. p. 25.

² Dig. 49. 14. 3. §. 9. szerint a kincstárra hárúlt rabszolgák felszabadítása körül is az advocatus fisci járt el.

³ A louvrei pergament (Nouvelle Revue de droit francais. 1883. 448. lap) szerint Papinianus a l. 9. Resp.-ban *populus* szót használ, holott ugyanezen responsum a Dig. 40. 4. 50. pr.-ban már nem *populus*-ról hanem *fiscus*-ról beszél. Ez interpolatio. Az aerarium azonos lett a fiscussal, és így a kifejezést módosítandónak találta Tribonianus.

sági erények találkoztak a monarchia rendjével és nyugal-mával. Magában véve kevés jelentősége van annak, hogy viselt-e kincstári ügyészséget Papinianus, vagy nem, de műveinek méltánylására nem minden jelentőség nélküli, nevezetesen kiemelendő az, hogy említett tisztsége nem vakítá őt el, s nem vált a fiscalis érdekek képviselőjévé; az igazság híve maradt, ezért úgy respondeált, hogy p. o. a hűtelenség miatt fej- és jószágvesztésre tévesen ítélt embernek emancipált fia, megkapja az apai örökséget, bebizonyítva apja ártatlanságát. Ez az eset az emancipált fiú törvényi öröklésének általában előnyére szolgált.¹ Kedvező bizonyítvány Papinianus mellett az, hogy a bölcs M. Aurelius őt nevezte Septimius Severus² helyére és pedig szerintem 173—175 közt. Hogy meddig viselte Papinianus az advocatus fisci hivatalát, erre nem felelnek a források. Én úgy vélem, hogy ő is csak a szokásos két éven át maradt a kincstár szolgálatában; elég is volt az annak, a ki inkább szerette az igazságot és méltányosságot, mint a fiseus privilegiumait. Különbösen jellemessége már itt kivívta a köz-tiszteletet. Hű maradt a hivatalos tekinteteket nem dőlgető igazsághoz; ezt a fiseus jogairól adott feleletei leg-szebben igazolják.³ A hogy a fiseus képviselőjében cselekedett, úgy adott igazat a magánosoknak is. De viszont a fiseus jogos érdekei iránt később is mindig figyelmes volt, p. o. midőn az adós és a hitelező abban egyeztek meg, hogy a zálogtelken nyugvó hátralékos adó ne terhelje a hitelezőt, hanem csak az adóst, ezt érvénytelen egyezke-

¹ Dig. 29. 2, 86. §. 1. Pap. l. 6. Resp. ... Rei perduellionis hereditatem suspensa cognitione filius emancipatus, cui de patris innocentia liquet, potest quaerere.

² A. Viet. de. Caes. c. 20. Severus 175-ben már népvéd volt. Ezt pár évvel megelőzőleg vezette Severus a kincstári ügyészséget, vagyis 171—173 között. Hihető tehát, hogy 173-ban lépett utána Papinianus.

³ Dig. 34. 9. 18. Pap. l. 15. Resp. ... eum, qui tacitum fidei commissum in fraudem legis suscepit, eos quoque fructus, quos ante litem motam perceperit, restituere cogendum respondi, quod bonae fidei possessor fuisse non videtur exemplo bonorum fisco vindicatorum.

désnek nyilvánítá.¹ Mindig ott találjuk őt, a hol az igazságot, ép ezért a magánosok jogait a fiscus kedvéért nem rövidíté meg.² Hasonlón méltányos ama nyilatkozata is, mely szerint, ha a fiscus lefoglalja a hitbizományt, tartozik a vele járó hagyatéki terheket is viselni, és ezeket nem háríthatja az örökösre.³ A pártatlanságnak fényes bizonyítékait adta, midőn, mint a fiscus ügyvéde, nem késett kinyilatkoztatni, ha ennek nem volt igaza,⁴ soha nem követelt olyat, a mire a fiscusnak nincs joga, perrel nem zaklatta a polgárokat, beperléssel nemfenyegette és nem félemlíté meg az embereket, bizonytalan és kétes követelésekkel nem zsarolta a népet. Csak valódi követeléssel lépett fel a bíró előtt, s ezt soha nem vitte kísértetbe, hogy tévedhessen, vagy kedvezhessen. Két olyan feladatot teljesített, a mely rendszeren összeférhetetlen, t. i. a fiscalis érdekek megóvását és a polgárok kimérlését. Az ilyen pénzügyi igazgatás a legbiztosabb támogatója a kormánynak.

A kincstári ügyészség letevése után tovább foglalkozott Papinianus a feleletek adásával, igénybe vétetve a polgárság bizodalma által, annyival nagyobb mértékben, minél gyakrabban elszólítá Rómából a közszolgálat a responsumaiért nagy hirben álló Marcellust. A Garam vidékén táborozó Marcus Aurelius a székváros biztossága iránt teljesen nyugodt vala, hívei közé tartozván a polgárság színe java. Severust 179-ben a tanácsnokok névjegyzékébe vette fel s a keletről érkező nyugtalanító hírekre a Syriában táborozó hadtest parancsnokává nevezte ki. Itten ismerkedett meg Severus Juliával a Papinianus rokonával, a kit később feleségül vett.

Commodus egyeduralma kezdetén a Marcus Aurelius

¹ Dig. 2. 14. 42. Pap. 1. 17. Resp. ... talem conventionem, quantum ad fisci rationem non esse servandam respondi, pactis enim privatorum formam iuris fiscalis convelli non placuit.

² Dig. 4. 8. 42. Pap. 1. 2. Resp.

³ Dig. 34. 9. 18. §. 1. Bonis universis ex causa taciti fidei commissi fisco restitutis heredem onus aeris alieni non spēttari convenit.

⁴ Dig. 49. 14. 18. §. 10. ... ita publicam pecuniam auferré ei, qui, quum erat creditor, in solutum pecuniam accepit, si aut sciebat, aut postea cognovit, publicum quoque esse debitorem.

legkiválóbb emberei, névszerint Marcellus és Severus is, a császár rendelkezése alá bocsátották bizalmi állásukat és helyt engedtek az új aera embereinek. De Commodus csakhamar rászorúlt apja kipróbált híveire. Marcellust kellett felkérni Britannia lecsendesítésére,¹ majd Athenéből haza kellett hívni Severust.

VI.

Gyakorlati jogtanítás.

Papinianusnak keletre kiterjedő ügyködését úgy vélik megfejtethetőnek, hogy Rómában szerzett gazdag ismereteivel, M. Aurelius halála (180) után hazájába vonult vissza egy időre, és ott élt büszke tudományának, fölkeresztetve épen úgy mint az örök városban, véleményt kérő felek, s környezve figyelmes hallgatók által. Bremer¹ vélekedése szerint nem hihető, hogy Papinianus Rómában érezte volna szükségét a tartományi aedilis teendői tárgyalásának, mely czélra Ἀστυνόμιχον művét írta. A Pamphiliára, Lykiára, Kilikiára, Syriára, Coelesyriára vonatkozó feleletekből² következtetik, hogy Papinianus, ki úgy is keletről származik, Berytusban működött egy ideig mint gyakorló jogtudós és tanár. Papinianusnak Berytusba való félrevonulása vagy tíz évig tartott. Commodus a Marcellus halála (185) következtében, a feleletadó jogtudósok sorában mutatkozott hézag betöltése czéljából, Papinianust vissza kívánta Rómába. A megtisztelt jogtudós a 90-es évtized kezdetén visszatért Rómába.

¹ Bremer. Rechtslehrer und Rechtsschulen im röm. Kaiserreich. Berlin. 1868. 90. lap.

² Dig. 50. 5. 8. pr. . . . a hol ez olvasható: in Asia sacerdotium provinciae suscipere non coguntur numero liberorum quinque subniti; quaecumque mihi supersunt in Pamphilia, Lycia, vel ubicunque. Dig. 31. 77. §. 20. Dig. 29. 2. 86. pr. . . . Pomponius Avitus quum in Cilicia procurarent. Dig. 28. 5. 78. pr. . . . Qui non militabat bonorum maternorum, quae in Pannonia possidebat libertum heredem instituit paternorum, quae habebat in Syria, Titium. Dig. 42. 5. 37. . . . Antiochensium Coelesyriae civitati, quod lege sua privilegium in bonis defuncti debitoris accepit.

és itt újra csoportosult körülte a tanácsot kérő sokaság¹ és a figyelmes hallgatóság, *cupida legum iuventus*.² Egyik becses dolgozata: *Libri II definitionum*, arra mutat, hogy mint jogtanár írta, tanítási ezézzel. Ugyanarra mutat az is, hogy jegyzeteket írt a *Marcellus Digestáihoz*.³ Sok nagy tekintély került ki az ő *auditoriumából*,⁴ az életbe víve a valódi tanár eszményképét, melyet egy későbbi bölcsész és császár, *Julianus*, ekkép vázol: legyen a tanár mindenekelőtt az erkölcsökben kitünő, azután az előadásban,⁵ ne csak a tudományt, hanem a nemes jellemet is lássa maga előtt az ifjúság. Ne feledjük azonban, hogy az *Antoninusok* korabeli jogtanárok nem államilag kinevezett szakértők, hanem a hallgatók által önként felkeresett, gyakorlatilag

¹ Rómában folytatott gyakorlatát mutatja, midőn így ír: *Dig. 5. 1. 39. §. 1. ... qui legationis causa Romam venit, és Dig. 19. 1. 41. ... in venditione super annua pensatione pro aquaeductu infra domum Romae constitutam; és Dig. 26. 7. 39. §. 8. ... pecuniam ex venditionibus Romae relectam in provinciam traiecit; és Dig. 27. 1. 30. §. 1. ... cum oriundus ex provincia Romae domicilium haberet; Si in capitolium ascenderit: Dig. 28. 7. 8.; Si in capitolium non ascenderit: Dig. 45. 1. 115.; és midőn Capuát oly gyakran idézi, p. o. Dig. 5. 1. 43., Dig. 45. 2. 9. §. 2.; és Dig. 46. 1. 49. §. 2.*

² *Bremer. Rechtslehrer und Rechtsschulen im röm. Kaiserreich. Berlin. 1868. 62. lap.*

³ *L. U. Marcellus. Irta dr. Vécsey Tamás. 1882. 130. lap.*

⁴ *Lampridius (Alexander Severus történetében) ezt írja: Pomponius legum peritissimus, Alphenus, Africanus, Florentinus, Martianus, Callistratus, Hermogenes, Venuleius, Tryphoninus, Metianus, Celsus, Proculus, Modestinus, — hi omnes iuris professores discipuli fuere splendidissimi Papiniani et Alexandri imperatoris familiares et socii, ut scribit Acholius et Marius Maximus. Ezen közlemény Lampridius legrégebb kézirataiban nincs. Hihetőleg Acholius- és Marius Maximusból iratott, glossául Lampridiushoz, a másoló pedig idővel bekebelezte a szövegbe. Ma innen kihagyják. Helyesen, mivel a névsor képtelenség, Papinianus kora előtt megholtakat is, p. o. Alphenus Varust, Proculust, Celsust sat. sorolván tanítványai közé. De az egész talán mégis bizonyít annyit, hogy Papinianus tanított s szép számú hallgatója volt.*

⁵ *Spatatóban 362-ben kelt, s a Codex 10. 52. 7-ben olvasható constitutio szerint: magistris studiorum doctoresque excellere oportet moribus primum, deinde facundia.*

működő tudósok, mesterek valának. Még később sem tanították a jogot úgy, hogy a tanulók merőben csak hallgatók, az elméleti előadások vagy épen felolvasások hallgatói, hanem a practicumok állottak előtérben, a hol a szó nines elvéve a tanulóktól, és a hol folytonosan szemlélték, miképen kell dolgozni a jogélet laboratoriumában.

VII.

Papinianus viszonya Severushoz.

Septimius Severus legalább öt évvel előbb tért vissza Rómába mint Papinianus. Úgy látszik, hogy Commodus katonai célokból hívta haza Athenéből a hadvezetőnek termett Severust. Az által kívánta lekötelezni, hogy 185-ben kijelölte Severust Pescennius Nigerrel együtt az utánválasztott consulok közé, és beosztá a testőresapatba, a honnan azonban nem sokára kilépett Severus s 186-ban Gallia, 189-ben Felső-Pannonia élén állott, mint kormányzó. Főleg ez utóbbi tartományban nevelte s fegyelmezte magának a katonákat, mint valaha Caius Julius Caesar Galliában.

A pannoniai kormányzóság elfoglalása előtt történt, hogy azt a barátságot a mely Severust és Papinianust összecsatolta, sógorsági kötelék tette szilárdabbá, nőül vevén 187-ben Severus Juliát.¹ Julia szereneséje mesés lévén, férjhez meneteléhez szokatlan előzményeket gondoltak ki, az emberek mindig hajlandók voltak a csodák hívésére. Severus Leptisből származott. Neki is jutott egy lap a jelenések könyvéből, a honnan azt olvasták a jövendőmondók, hogy Róma felett fog uralkodni. És ő nemesak szentül hitte az ígért kedvező sorsot, hanem Papinianusnak is elbeszélte reményeit. A jó barát említé, hogy egy rokona, Julia, szintén jóslatott magának s azt mondták neki, hogy fejedelmi férjet kapva a legmagasabb méltóságra emelkedik.²

¹ Papinianum amicissimum fuisse imperatori Severo, et ut aliqui loquuntur, adfinem etiam per secundam uxorem memoriae traditur. Aelii Spartiani. Severus. c. 3. és Carac. c. 8. p. 165.

² ut regi iungeretur. Spartiani. Severus. c. 3. pag. 165.

Nem fog-e ez szintén valósulni? Severus tekintetét egy idő óta a trónra irányozván, olyan feleséget keresett, a kinek horoscopja hasonlót mutatott, hiszen hozzá már csak az méltó, a kinek mint Juliának nativitása királyi sorsra czélloz. Egymáséi lettek 187-ben, s a pannoniai kormányzóság éve alatt előkészítették az utat ama czélra, melyre magokat praedestináltak hitték.¹

Mialatt Papinianus a forumon a legbonyolultabb ügyekben feleleteit hallatá, Severus pedig Felső-Pannoniát kormányozta, az alatt Commodus közeledett a sír felé s kimúlt éppen abban az évben, t. i. 192-ben, midőn a consulság őt és Pertinaxot illette. A trónt, katonai és polgári érdemeire s pannoniai legióira támaszkodva, Pertinax, a consecrált császár consularis tisztára, elfoglalta. Harezi híré s dicsőségét hazánk területén szerezte. Polgári erényeit s jellemét már akkor kezdték beesülni, mikor mint jogtudós az igazságügyet szolgálta. Papinianus is mint gyakorló jogtudóst ismerte meg a derék² Pertinaxot, a ki rövid uralkodása alatt talált időt és módot arra, hogy a Commodus által igazságtalanul elítéltek emlékét kegyelet tárgyává tegye s a számkivetésben élő politikai elítélteket, vagy

¹ Az ókor babonáin kevesebb fogunk csodálkozni, ha szem előtt tartjuk, hogy még a renaissance kitiinőségei sem bírtak ezen gyarlóságokon felülemelkedni. A magyar történelmi-társulat 1883. június 7. ülésén Csánki Dezső „Mátyás udvaráról“ tartott előadásából hallottam, hogy: sokat finomítottak az olasz tudósok az erkölcsökön s tudományos műveltségöket a királyi udvarban is divatba hozták. Csak egyet nem tudtak e tudósok megakadályozni: a babonát; sőt magok is hódoltak annak. E „tudomány“, az ars magica ágai közül legdivatosabb a csillagjósolás, úgy nálunk, mint Olaszországban. Mátyás veszedelmesnek tartá fontos dologba fogni csillagvizsgálóinak megkérdése nélkül. Palotái rakvák horoscopokkal, melyek a csillagok állását jelzik egy-egy szerencsés pillanatban, a mint p. o. világra jó, királylyá választatik, vagy önszántából valamely fontos munkába kezd. Élte végén kisebb útra sem kél, ha a csillagok veszedelmet jósoltak.

² Imp. Caes. P. Helvio Pertinaci Aug. Cos. II. Pontifici Maximo. Trib. Pot. P. P. Principi Sen. Fortissimo Duci Et omnium Virtutum Principi. Capenates Foederati. 193-ban készült felirat. Lásd Orelli Inscr. 1. Nr. 896.

önként távollevőket, haza hívja.¹ Palota-forradalmi jeleket látva Pertinax, szigorú fegyelem alá veté a testőresapatot; de a császár büszkeségét képező pannoniai legióra féltékeny testőresapát a szigorú Pertinaxot életétől megfosztá, sőt még arra is vetemedett, hogy a császári méltóságot a legtöbbet ígérőnek ajánlotta fel. Didius Julianus senator minden egyes katonának, a mi pénzünkre átszámítva valami 2500 frt értékű ajándékot ígért. Neki mint legtöbbet ígérőnek jutott a trón. Septimius Severus a római forradalmat és árulást alkalmúl használta fel saját tervei megvalósítására. Harezedzett serege élén elítélte a gárda merényletét, s mindenkit boszúra hívott a gyilkosok ellen. A pannoniai hadtestnek hízelt, hogy ő rendezze a birodalom ügyeit s azon kezdte, hogy saját vezérért, Septimius Severust, emelte trónra 193-ban Carnuntumban, vagy épen Sabariában. A győzelmes Severus felvette a Pertinax revét is, és feltartóztathatatlanúl vonúlt három legiójával Róma felé; olyan hírek szárnyaltak előtte, hogy az új császár vere severus, vere pertinax. A gyilkosok megrémültek s az árverelők kétségbeestek. A jóslat beteljesült. Severus és Julia mint uralkodó pár vonúlt be Rómába és fogadták a hódolatokat a Caesarok palotájában. Kevesen várták Severust olyan szívesen, mint Papinianus, a ki Pertinax híve, tanácsadója és balsorsának majdnem részese volt. A nagy jogtudóst, a szerencsétlen barátja miatti bánat még el se hagyta, midőn szerencsés barátja híveinek szervezési gondja foglalkodtatá. Ama kevesek közé tartozott, a kik Severustól a birodalom megszilárdítását, hatalmának, fényének emelését várták, s nem vették rossz néven a trónfoglalási üres formák mellőzését. Severus trónra-jutását alkotmányos formákkal nem kendőzgette. Őszintén tudatta mindenkivel, hogy ő a seregre és nem a Tanácsra támaszkodik. Nagy megdöbbenést okozott ez, mert az előtt minden caesar a Tanácstól kérte a fejedelmi jelvényeket, Severus pedig mint bevégzett tényt egyszerűen bejelenté a legfőbb hatalom átvételét, s indokolta, miért vette azt kezébe.

¹ Capitol. c. 6. in Vit. Pert.

Utólagos jóváhagyást nem kért. Nem titkolta, hogy a tábort megbizhatóbbnak tartja, mint a curiát. Ő az első, ki a feliratokon dominus noster címet kapcsolt a neve mellé. Julia csakhamar igazolta, hogy uralkodásra született. Férjének híveket szerzett, a híveket lekötölte, szerencséjében a magáéit is részesíté. Szülővárosát, Emesát, császári kegygyel halmoztatta el,¹ nővérét Mesát, az udvar minden kitüntetésével vétette körül, úgy hogy Mesának két leányától származó két unokája, Heliogabalus és Alexander Severus, császárokká lettek, amaz Róma szegényére, emez Róma örök dicsőségére és a kereszténység nagy előnyére.

VIII.

A fejedelmi iroda főnöke (magister scrinii libellorum).

A kabineti íróhivatal főnökének² tisztéhez tartozott kihallgatni a bírák és tisztviselők tanácskéréseit (consultationes), átnézni a magánosok kérvényeit, megítélni azoknak tartalmát s előterjeszteni az adandó végzéseket. Hadrianus óta erre a hivatalra nem alkalmazták azt, a ki még nem lovag. Eme hivatal viselői a császár közvetetlen környezetéhez tartoztak, őket csak egy fok választja el a legmagasabb méltóságtól. Hü és megbízható embert keresett Septimius Severus a kérvényekre nézve, mert a hozzá érkezett folyamodványokról és panaszokról hamisítatlan értesülést akart nyerni. Ezért választá Papinianust és pedig uralkodása kezdetén, még mielőtt uralkodótársúl fogadta fiát Antoninust, tehát 198 előtt,³ sőt még közelebb meghatározható a kérdéses

¹ Dig. 50. 15. 1. §. 4. Ulp. l. 1. De censibus szerint: Emisena civitati Phoenices imperator noster ius coloniae dedit, iurisque Italici eam fecit. — Ugyanezt mondja Paulus l. 2. De censibus Dig. 50. 15. 8. §. 6. ... Imperator noster Antoninus civitatem Emisenorum coloniam et iuris Italici fecit.

² Erre a hivatalra nézve lásd Guther: De officio domus Augustae. III. 5. p. 447—458. Dig. 20. 5. 12.

³ Dig. 20. 5. 12. Tryphoninus l. 8. Disputationum: ... Rescriptum est ab imperatore, libello agente Papiniano, creditorem a debi-

szolgálatnak éve az által, hogy a Severus uralkodásának első éveire esik, és így 193—195 közt keresendő.

S. Severus Rómába bevonúlva, első ízben ott rövid időt tölthetett, mert a főhatalomra törekvők ellen kellett indulnia. Ezek ellen kiméletlenül, sőt kegyetlenül járt el, de ezért Papinianust felelőssé tenni nem lehet, mert a kabineti íróhivatal főnöksége nem volt olyan döntő, hogy annak viselője a Severus kiméletlen, sőt kegyetlen tetteiért, melyekkel az az ellenfeleit leverte, felelőssé tétethetnék. A praefectus praetoriót inkább érheti szemrehányás. Mikor azonban Papinianus volt a testőrség parancsnoka, akkor Severus nem kegyetlenkedett, sőt kibékíté mind a politikai pártokat, mind a keresztényeket.

IX.

A fejedelmi tanács.

Már Augustus tartott a maga barátaiból és kíséreiből (amici, comites) állandó bizottságot. Ezek az amici és comites, szám szerint húszan, a Tanács tagjai közül kerültek ki, kiváló tekintettel a consularis tagokra. Hadrianus¹ tette ezt a bizottságot igazi államtanácsesá (consilium principis). A tagokat ugyan a senatus erősíté meg, de aztán a fejedelem nem a senatust, hanem a consiliumot hallgatta meg a bíraskodási és a kormányzati ügyekben. Ez adott tekintélyt a consiliumnak, melyben a második század vége óta a fejedelem távollétében a praefectus praetorio elnökölt.

Papinianus tagja volt Septimius Severus alatt a fejedelmi consiliumnak vagy auditoriumnak. A tanácsban kifejtett működésére czéloz, midőn azt mondja: praefectis praetorii suasi;² oly alkalommal történt ez, midőn az uralkodó távollétében a praefectus praetorio elnökölt, és pedig úgy

tore pignus emere posse, quia in dominio manet debitoris. Ez az adat bizonyítja, hogy Papinianus akkor volt magister libellorum, midőn Róma élén Severus társ nélkül állott, t. i. 193—198 között.

¹ Der Kaiser Hadrian v. F. Gregorovius. 1884.

² Dig. 22. 1. 3. §. 3. — Papinianus l. 20. Quaestionum.

hiszem, hogy Plautianus, a királyi vagyonú főúr, a császár fiának az íjja, a ki a fejedelmi tanácsban Severus gyakori távolléte alatt megnyerte az elnökséget, mely kitüntetés utána rendesen megillette a testőrparancsnokokat.

Midőn Papinianus említi, hogy a testőrparancsnokoknak jogi tanácsot adott, adta azt mint consiliarius, nyomatékos szavát hallatva a consiliumban, a melyben egyébiránt Septimius Severus számos jogtudósnak nyitott helyet, és pedig a legkiválóbbaknak, a kikhez, mint egykori kartársaihoz, bizalommal fordult. Mikor később Papinianus volt a praefectus praetorio, akkor a fejedelmi tanácsban ült Paulus és Ulpianus is¹ Oly tárgyalásról is van tudomásunk, melyet Septimius Severus személyesen maga vezetett, a midőn is auditoriumában a komoly imperator panaszokat hallgatott és ítéleteket hozott. Papinianus szava gyakran döntött, a ki in sacro auditorio új tételeket is emelt érvényre. S. Severus inkább hallgatott Papinianusra, mint Paulusra, vagy bármely más tanácsosra; például maga Paulus beszél a következő esetet: a fiscus a jobb vevő fentartásával, tehát felbontó feltétellel adta el a telket. Akadt jobb vevő. Az előbbi vevő ugyanannyit ígért. Nála maradt a telek, mint jobb vevőnél. Mi történjék az első és második eladás közti haszonvételekkel? Ezek a felbontó feltétel hatása folytán az eladó fiscust illetnék. De Papinianus, pártoltatva collegája Messius jogtudós által, érvényre emelte azt az új elvet, hogy a felbontó feltétel visszaható erővel ez esetben ne birjon, és így a haszonvételeket a fiscus ne követelhesse a vevőtől; Papinianus et Messius novam sententiam induxerunt, mondja nehezteléssel Paulus,² a mit S. Severus érvényre emelt, a jelen alkalommal, a mai jognak mintegy irányát kijelölve. Paulus beszél más esetet is a melyben S. Severus a Papinianus véleményét fogadta el,

¹ Ael. Spart. Pescennius Niger. c. 7. p. 143. Paulus et Ulpianus Papiniano in consilio fuerunt. Maga Paulus is beszél erről: Dig. 12. 1. 40. pr. . . . Lecta est in auditorio Aemilii Papiniani, praefecti praetorio, iuris consulti.

² Dig. 49. 14. 50. Paulus. l. 3. Deeret. . . . Paulus nem osztóztott eme nézetben.

t. i. Claudius Claudianus végrendeletében Caiust nevezte örökösévé, később újra végrendekezett, de Caiust ismét kinevezte. Annak idején Caius az első végrendeletet visszautasítá, a másodikból reménylél az örökséget; de a második végrendelet érvénytelennek bizonyult. Papinianus így döntött: az első végrendelet testamentum desertum, tehát semmissé lett, el nem fogadván abból Caius az örökséget, a másodikból pedig el nem fogadhatja. Pronunciavit, t. i. Severus, Claudianum intestatum decessisse.¹ De kiemeli Paulus, hogy ő nem volt ebben a nézetben, mert az nem nevezhető elutasítónak, a ki a másik végrendelet erejében bizva, ez utóbbira akarta alapítani öröklési jogát. Jól jártak Claudianus vérszerinti örökösei! A szóban levő Claudius Claudianus minket közelebből érdekel, mivel ő 194—197 közt, midőn S. Severus fiát Antoninust² már caesárrá nyilvánítá, mint fejedelmi küldetésű propraetor kormányozta Pannoniát, gondosan, gyarapítólag. Építkezésének emléke a nemzeti múzeum római feliratos kövei közt szemlélhető.

X.

A testőrség parancsnoka (praefectus praetorio).

A népek a rendet és békét, jólétet és haladást biztosító monarchiához Hadrianus alatt hozzászoktak. Az egyeduralomra azonban folyvást sokan vágyódtak, és így a hata-

¹ Dig. 29. 2. 97. Paulus l. 3. Decret. ... dicebam non repudiare eum, qui putaret posterius valere. — Én is Paulusszal tartok.

² A múzeumban levő kövek is mutatják, a mit a jogtudósok irataiból is látok, hogy Severus idősebb fia hivatalosan nem nevezetik Bassianusnak, sem Caracallának, hanem Antoninusnak, p. o. L. Septimius Severus és fia M. Aurelius Antoninus alatt Tiberius Claudius Claudianus Kr. u. 194—197. közt pannoniai legatus Augusti propraetore egy összeomlott régi váracstól a katonák által más helyen ismét felépítettett: Pro Salute Imperatoris Caesaris Lucii Publici Septimii Severi Pertinacis Augusti Pii Consulis II. Patris Patriae. Et Marci Aurelii Antonini Caesaris. Tiberius Claudius Claudianus Legatus Augusti Propraetore Praesidium Vetustate Collapsum Mutato Loco Manu Militum Restitui Iussit. Lásd Romer-Desjardins. A n. m. r. f. e. Budapest 1873. 155. lap. 138. szám alatt.

lom tényleges birtoklói önvédelemből is nagy súlyt fektettek a legiókra. A hadügy igazgatására s a testőresapat feletti parancsnoklásra szervezték a praefectus praetorio méltóságot. Idővel az lett a császári háznak minisztere, annak távollétében elnök a fejedelmi tanácsban. A fejedelemnek fenntartott ügyeket ő vizsgálta át, ő látta el döntő javaslattal, s mint a fejedelemhez legközelebb álló, tudta annak minden titkát, s minden főkérdésben tájékozva levén, oly hatalom feküdt kezében, hogy attól még a császárok is féltek; ő volt a helyzet egyedüli ura, a kit a császár rokónának (parens) ezímezett.¹ A magister equitum sohasem tette azt dictatorával, a mit sok praefectus praetorio cselekedett uralkodójával. A trónbetöltés és trónvesztés története mutatja ezt.

Septimius Severus a testőresapat élére előbb Flavius Juvenalist állította, azután L. Fulvius Plautianust. Ez ügyes, eszes, nagyravágyó ember volt, leányát Plautillát az ifjú caesar Antoninushoz adta nőül s mint ip vezetni akarta vejét, sőt befolyása, gazdagsága és tekintélye növekedvén, a trónra is vágyódott, melynek gyanúja miatt életét veszte 205. év január 22-én, még mielőtt az általa tervezett katonai összeesküvés kitört.² Severus látván, hogy a testőresparancsnoki hatalom a fejedelmi család sógorsági köteléke által egymagában nem tehető veszélytelenné, megosztá

¹ P. o. Cod. 4. 65. 4. Itt Alexander Severus említi Domitius Ulpianust: praefectum praetorio et parentem meum. A fejedelmi rendeletek hízelgő ezímekkel halmozzák el a praefectus praetorio méltóságot: summum dignitatis fastigium, apex dignitatum, culmen honorum; magnificentia sua, magnifica celsitudo, *eminentia*, excellentia tua, eminentissimi, amplissimi, sublimissimi, amici carissimi Augustorum. — Aranyos kocsin hajtattak, sella curulison ültek, a merum imperium jeléül kivont kardot vittek előttök, adoratióban részesültek. Az eminentia ezímet örökölték a bibornokok.

² Plautianus kivégeztetése után neve a feliratokról letöröltetett; pedig sok büszke feliratot készítettek neki a hízelkedők, p. o. C. Fulvio. C. F. Plautiano Adfini Imper. L. Sept. Severi Pii Pertinacis et M. Aurelii Antonii Aug. Lásd Inscript. Galliae Cisalpinae Th. Mommsen. 1. 1872. p. 276. Nr. 2821.

azt, és már 205. május 28-án említik a feliratok¹ ama méltóság egyik viselőjéül Aemilius Papinianus jogtudóst, másikául pedig Maetius Laetus hadvezért; emez inkább a hadügyet, amaz az igazságügyet vezette, a mi a jogtudósok befolyását fokozta, a praefectus állást pedig megnemesítette. Severus ez intézkedése után annál szükségesebb volt a paranesnokságba egy-egy jogászt is ültetni, mivel az gyakorolta a joghatóságot Italiának mind polgári, mind bűnvádi ügyeiben a legfelsőbb fokon, a praefectus döntvén a fejedelemhez fellebbezett perekben, a császár helyett vice sacra.² A iurisdictiont gyakorló tartományi kormányzóktól is a praefectushoz fellebbeztek, a ki a helytartóhoz rendeleteket adott ki, ezt a kifejezést használva: nostra Serenitas decernit, mintha maga a fejedelem beszélne. Severus reformja folytán jutott a praefectusok sorába sok nagy jogász, u. m. Papinianus, Paulus, Macrinus, Ulpianus stb.; de előkészíté, bár öntudatlanúl, Papinianusnak és Ulpianusnak tragikus sorsát, mert a csapatok nem szívelhették a *nem katona* parancsnokok igazságszeretetét.

Septimius Severus a jogügyeket akarta emelni, midőn Papinianus felé fordult; tette pedig ezt 205-ben. Ez az évszám igen fontos, mert így világos, hogy Papinianus 204 előtt *nem volt* praefectus praetorio, és így nem is vehetett részt 203-ban a keresztény-üldözés elrendelésében, mely Severus akkori teljhatalmú praefectusának, Plautianusnak a műve. Papinianus mérséklőleg hatott Severus politikájára, a mi abban is nyilvánult, hogy 205 után Severus alatt semmi nem történt a kereszténység ellen, de igenis történt a keresztények javára ama nevezetes türelmi paranes kiadása, a mely elismerte a keresztények hivatalképességét, s mi

¹ Th. Mommsen. Corp. Inscript. Lat. 6. 228. ... sub Maetio Laeto et Aemilio Papiniano Praef. Praet: — Laetus a viszonyokba úgy beletalálta magát, hogy 215-ben elfogadta másodszer a consulságot.

² Ez a bírói szék mondott ítéletet a vakmerő, durva, lázadó és rablófőnökre Bulla Felixre, egész Italiát megnyugtatólag. Paulus idéz részletesen egy peres ügyet, a mely Papinianus elnöklete alatt intéztetett el. Dig. 12. 1. 40.

több, Severus a hivatalképeség adományozása árán nem követelte tőlök az olyan szolgálatok teljesítését, a melyek vallási érzelmeiket sérthették volna.¹ Nem kevesebbé szabad-
elví az a másik rendelet, a melyben Septimius Severus kimondotta, hogy a mózeshitűek jogosítva és kötelezve vannak hivatalokat viselni, tehát a gyámságot is tartoztak elfogadni, még nem fajrokonaik felett is; eme fejedelmi rendelet szerint csak olyan hivatalokkal nem szabad őket terhelni, a melyekkel beszennyeznék az ő hitők szerint magokat.² Ez a rendelet, a mely a *ius honorum* élvezetébe helyezte a mózeshitűeket, előhírnöke az emancipationak. Sajnos, hogy a gyűlölködés, mint a vadvíz a talaj alatt, még 1600 év múlva is ott lappang és a fanatismus nyomása alatt, mint korunkban, újra felszínre tör. Septimius Severus felvilágosult vallásügyi politikájának, melyet Papinianus tanácsolt, igen jó hatása mutatkozott, ugyanis a sok mindenféle nemzetiségű legiókban, sőt a császárt környező gárdában is bátran szolgálhattak a keresztények, a kiknek hitbuzgósága egész lényüket megneimesít és a környezetet is javítja.

A fennebb idézett türelmi nyílt parancs kieszközléséért Papinianus méltán érdemli az elismerést, valamint azért is, hogy praefecturája alatt az igazságügyi politika emberies irányban haladt. Sokat tett annak biztosítására, hogy a büntetés legyen személyes, azaz szorítkozzék a bűnösre;³ keresztül vitte, hogy a *lex Julia maiestatis* szigorán enyhítettek,⁴ kivált midőn a veszélyes trónkövetelőket lefegyverezték. Új és helyes irány az, hogy a gyámságot, mely

¹ Dig. 50. 2. 3. §. 3-ban mondja Ulpianus: ... iis, qui Iudaeam superstitionem (kereszténység) sequuntur, divi Severus et Antoninus honores adipisci permiserunt, sed et necessitates iis imposuerunt, quae superstitionem eorum non laederent.

² Modestinus Dig. 27. 1. 15. §. 6. latin fordításban: ... iam autem Iudaei non Iudaeorum tutores erunt, sicut et reliqua administrabunt, constitutiones enim in iis solis sine molestia eos esse iubent, per quae cultus inquinari videtur.

³ Dig. 50. 2. 2. §§. 2. és 3.; Dig. 37. 14. 4.; Dig. 48. 4. 9.

⁴ Dig. 48. 4. 5.

a régi jog szerint az atyafiak vagyoni érdekének biztosítását képezte, most már a gyámoltnak érdekében, vagyis a védelem szempontjából kezdték felfogni és rendezni. A feleségnek igénye a hozomány biztosítására és visszakövetelésére tért foglal.¹ A zálogjog,² a kötelmijog³ és az örökjog⁴ lényeges gyarapodást nyert a Papinianus javaslatai által, a melyeknek érvényre emelésével Septimius Severus a legszebb constitutióit létesíté s uralkodását a polgári jogszolgáltatás tekintetében tiszteletre méltóvá tette, és kibékíté a kedélyeket úgy, hogy őt országulásának második felében inkább szerették, mint gondolnók. Nem is habozott kijelenteni Severus, hogy a mit az igazságügy terén javított, az a Papinianus érdeme.⁵

A tartományok sorsa közelről érdekelte Papinianust. Az ő előterjesztésére rendelte el Severus, hogy a kormánytisztviselők a tartománybeliek szíveskedését durván ne utasítsák vissza, a helytartó legyen kiméletes a népnek jó indulatai iránt. A kiméletlen, mogorva visszautasítás nem kevesebbé keseríti el az embereket, mint a haszonleső kapzsiság; ama rendeletbe beleszötte Papinianus azt a görög példabeszédet, hogy: nem szabad mindent, vagy bármikor, vagy bárkitől elfogadni. Sértő lehet az, a ki visszautasít mindent, bárkitől jőjjön az, viszont megvetést érdemel a kapzsi, a ki mindent zsebre rak. Az ajándékok elfogadásának tilalma nem terjed ki a jelentéktelen apró kedveskedésekre (*xeniola*), míg ezek nem alacsonyodnak a megvesztegetés eszközei közé.⁶

¹ Cod. 5. 23. 1.; Cod. 5. 12. 1.; Cod. 5. 18. 1.; Dig. 49. 14. 27.

² Papinianus egyike a zálogjogi tan megalapítóinak, kitűnik ez a Digesták 21-ik könyvéből.

³ Cod. 8. 30. 1.; Cod. 4. 24. 1.; Cod. 7. 53. 1.; Cod. 8. 13. 1.

⁴ Cod. 2. 18. 1.; Dig. 50. 2. 9.; Dig. 47. 19. 3.

⁵ Aur. Victor. 1. 1. szerint Severusról elmondható: ... *conditor legum longe aequilibrium*, ez a Papinianus sikeres működésének gyümölcse.

⁶ Ulpianus. Dig. 1. 16. 6. §. 3. Non vero in totum xeniis abstinere debet Proconsul, sed modum adicere, ut neque morose in totum abstineat, neque avaro modum xeniorum excedat. Quam rem Divus Severus et Imperator Antoninus elegantissime epistola sunt

Nem kis gondot okozott Papinianusnak a testőresapat megtartása a kellő korlátok között, hogy ez a hatalmas testület ne avatkozzék a politikába; ez sikerült is neki, a míg Severus élt.

Papinianus kormányzata alatt történtek Severus nagy építkezései, melyek közül a palotának és a diadalkapunak romjai ma is lekötik szemlélő figyelmét. A diadalkapu emelését a Tanács határozta el 203-ban, de a kivitel sok időt vett igénybe. A márványhomlokzat érezhető Róma diadalait hirdetik; hatosfogaton vonul be a harezias fejedelem, és fia Antoninus, ki mellett valaha Geta is helyet foglalt, míg a testvéri viszály az emlékeket meg nem csonkítja.¹

Papinianus a kormány élén sohasem szünetelő hasznos munkálkodást fejtett ki.² Sok irányban működött, sokat végzett, mint minden férfi, a ki, mikor valami jóra elhatá-

moderati, cuius epistolae verba haec sunt: Quantum ad xenia pertinent, audi, quid sentimus. Vetus proverbium est: οὔτε πάντα, οὔτε πάντοτε, οὔτε παρὰ πάντων (neque omnia, neque quovis tempore, neque ab omnibus); nam valde inhumanum est a nemine accipere, sed passim vilissimum est, et omnia avarissimum. Et quod mandatis continetur, ne donum vel munus ipse Proconsul, vel qui in alio officio erit, accipiat, ematque quid, nisi victus quotidiani causa, ad xeniola non pertinet, sed ad ea, quae edulium excedant usum. Sed nec xenia producenda sunt ad munerum qualitatem.

¹ S. Severus diadalkapujának felirata: Imp. Caes. Lucio Septimio M. Fil. Severo Pio Pertinaci Aug. P. Patri Patriae Parthico Arabico Et Parthico Adiabeno Pontific. Maximo Tribunic. Potest. XI. Imp. XI. Cos. III. Procos. Et Imp. Caes. M. Aurelio L. Filio Antonino Aug. Pio. Felici Tribunic. Potest. VI. Cos. Procos. *Eunek* most nincsen folytatása; de 212 előtt, vagyis a Geta megöletése előtt itt állott ez is: Et P. Septimio Getae Nobilissimo Caesari. Végül ez olvasható: P. P. Optimis Fortissimisque Principibus Ob Rem Publicam Restitutam Imperiumque Populi Romani Propagatum. Insignibus Virtutibus Eorum Domi Forisque. S. P. Qu. R. Lásd: Orelli Inscript. 1. p. 211. Nr. 913.

² Dig. 1. 11. 1. §. 1. Charisius. . . . Ob singularem industriam explorata fide et gravitate, ad hujus officii magnitudinem adhibentur. Olyan szavak ezek, mintha Papinianusra mondattak volna. Az is ráillik, hogy ítél: pro sapientia et luce dignitatis suae.

rozta magát, többé nem habozik, hanem cselekszik. Az élet elég tartamú annak, a ki azt a kötelesség teljesítésével tölti.

XI.

A mit Severus Papinianusra bízott.

A Marcellus által lecsendesített britannok a Severus és Clodius Albinus közti polgári háború alatt újra vérszemet nyertek. Háborús időkre lehetett következtetni a barbarok nyughatatlanságából, a mi arra indítá Severust, hogy a felvonulást saját vezérlete alatt kezdte meg 208-ban. Tudta Severus, hogy a Britanniában kivívt siker Galliát is rendben tartandja. Ezért indult a csatornán túlra ország-nagyjaival, köztök Papinianusszal együtt, kinek hősiességét Dio Cassius említésre méltónak találta.¹ Severus a monarchiát végre úgy megszilárdítá, hogy huzamosb időt tölthetett veszély nélkül Rómától távol, főleg olyan hadjáratban, a hol a fegyelem szigorú kezelését és fiainak férfias foglalkoztatását maga intézhette. Gétát a békés vidéken hagyta, maga pedig Antoninusszal együtt benyomult az ellenséges területre. De bár mindenütt hadi sikert aratott, végül mégis a Hadrianus-féle sánczig vontá vissza a védelmi vonalat, ezt azonban megerősíté, miért is róla Severus-töltésének nevezték. A főhadiszállás örömeit s fáradalmaikat Papinianus is érzé. Osztzkodott a múltak sikereiben s a jövő aggodalmaiban.

Nehéz gondok nyomták Severusnak apai szivét, mert fiai mindenben ellenkeztek egymással. Antoninus csak a legiók kegyét kereste, hogy egyeduralkodójokat imádják benne, s kizárólagosan őt pártolják bárki ellen, holott Severus mindkét fiát ajánlá a seregek hűségébe. Éljetek egyetértésben, mondá fiainak, kedvezetek a katonáknak, másokkal ne törődjete. Azért mondta ezt, mert legkülönb választótestületnek tartá a legiókat, melyekben nemcsak Rómának és Italiának, hanem az egész birodalomnak erős

¹ Dio Cassius. 76. 15. 2.

fiai egyesültek. Severus maga is, kezdettől fogva, legtöbbet adott a katonák ragaszkodására és a fegyverek erejére. Midőn beteg volt, fiainak egymás elleni gyűlöletét csillapítandó, Sallustius¹ művét adta Antoninus kezébe, hogy abból olvassa a szép beszédet, melylyel Micipsa egyetértésre inté fiait. Septimius Severus Eboraceumban (ma York), érezvén végórájának közeledését, átgondolta küzdelmes múltját, s kezeibe vette a hamvainak befogadására szerzett porphyry urnát, mondván: Nemsokára megfér belsődben az az ember, a kinek szűk volt a föld kerekége. Ezzel bevallá nagyravágyó szenvedélyét. Aztán beszélt környezetével a legyőzött nehézségekről, és a birodalom megszilárdításáról, kifejezte azt a meggyőződését, hogy fiai kezén erős lesz a birodalom, ha jók lesznek; gyöngé, ha rosszak lesznek.² Papinianusnak lelkére kötötte a testvérek egyetértésének munkálását, legyen szükség esetén békebíró az egyenetlenkedő Caesarok közt, ezeket pedig inté, hogy Papinianus tanácsaira hallgassanak. Törhetetlen erélyessége még utolsó szavaiból is kitűnik. Csak adjátok ide, ha van még valami elintézni való, mondá Severus, és ezzel kiadta nagy lelkét 211-ben februárius 4-én. Legyünk iránta elismeréssel. Ő a dunai tartományok második alapítója és ujraszervezője. Carnuntumban, vagy éppen Sabariában nyert imperiumáért háládatos maradt hazánk földje és akkori népe iránt; a hol járt, ott javított, szervezett. A severusi idő jót tett e földnek. Erősítésül nagyobb haderőt helyezett itt el, és így

¹ Sallustius különben Micipsával azt ismételtette, a mit már Camillus kifejezett. Marcus Furius Camillus utólszor megverve a galusokat, életének estéjét a kibékítés munkájának szentelte (366. Kr. e.); a lex Licinia elfogadtatása által békét eszközölt a patriciusok és plebeiusok között. Ennek emlékére emelte a szép Concordia templomot, hol később a Tanács a fontosabb ügyek tárgyalása végett összegyűlt; a haldokló Camillus örökségül hagyta polgártársaira emez intést: Concordia res parvae crescunt. Ez lebegett Septimius Severus szemei előtt.

² . . . turbatam rempublicam ubique accepi, pacatam etiam Britannis relinquo, senex ac pedibus aeger firmum imperium Antoninis meis relinquens, si boni erunt, imbecillum, si mali. Aelii Spartiani. Severus c. 2. 3. p. 137.

feltartóztatá a barbár pusztítókat, a béke megőrzése által pedig időt adott a polgárosodás terjedésére s a jólét gyorsodására. Emelte a municipalis életet, osztogatta az itáliai és a polgári jogot. Aquincumot colonia rangjára emelte s ennek virágzó korát megnyitotta.¹ Hazánk földe iránti jóindulatát nem szorítá a fővárosra, hanem a fővárostól távolabbi vidékekre is kiterjesztette.² Testi és erkölcsi erejének tudatában, szükségét érzé annak, hogy uralkodjék. Tekintetét, főleg Julia bírása óta, a legmagasabbra irányozta a bátor, elszánt, hatalmas férfi. Éles esze,³ parancsoló föllépése és vitézsége által emelkedett a birodalom élére. Szervező képessége, állhatatossága és állambölcsesege tartá fenn a birodalom csúcsán. A tisztaság, egyszerűség és önzetlenség tették őt a tisztelet tárgyává. Szereneséje volt a birodalomnak, hogy Severus gazdag tapasztalatokkal lépett a trónra; kormányozta Baeticát, Sardiniát, Afrikát a maga szülőföldét, Lyon vidékét, Kis-Ázsiát, Pannoniát, Siciliát, Germaniát, táborozott Arábiában és Parthiában úgy, hogy igazán világlátott embernek nevezhető.⁴ De oly adatokat is hallhatunk felőle, a melyek büszkeségre, ridegségre mutatnak.⁵ Irgalmatlan, kemény és kérlelhetetlen volt a véres

¹ Salamon: Buda-Pest története. Első Rész. Budapest, 1878. 197—200. lap.

² Romer-Desjardin. A m. n. muzeum r. f. e. Budapest. 1873. 62. l. 113. sz. XXI. tábla. Pusztá-Fövénnyről Fehérmegyéből, a hol római erődítmény állott, bírjuk a következő feliratot, mely szerint: L. Septimius Severus és M. Aurelius Antoninus egy Diana-féle templomot javítanak: Imperatores Sept. Severus Et Marcus Aurelius Antoninus. Augusti. Templum Dianae Vetustate Collapsum A Solo Restituerunt.

³ Aelii Spartiani Severus c. 18. ... tandem sentitis *caput* imprecare; non *pedes*, — czéltott ezzel világos fejére és köszvényes lábára.

⁴ Aelii Spartiani Severus c. 2—5. p. 121—123. ... *famam nobilitatem iam ante cumulare*.

⁵ S. Severus, cum eum quidam Leptitanus (Leptis volt S. Severus szülővárosa) *praecedentibus fascibus, ut antiquum contubernalem, ipse plebeius, amplexus esset, fustibus eum sub elogio eiusdem praeconis cecidit: legatum populi Romani homo plebeius temere amplecti noli.* Megtagadta a régi barátságot, hogy feltartsa Róma tekintélyét. Ael. Spart. Sev. c. 5.

küzdelmekben, mint Hannibal,¹ főleg, mert oly végzetes téren mozgott, a melyen csak kiméletlen szigor háríthatá el a fenyegető veszedelmeket. Jót várt a réműlettől, melyet föllépése okozott, midőn a régi praetorianus pártot, a mely Pertinax ellen fellázadt, és a trónt árúba bocsátotta, megsemmisíté, ellenfeleit pedig kiirtá. Később midőn félelmes hatalmát biztosítá, szerette volna magát tisztázni az utókor előtt. E végre készíté emlékiratait, czélzatosan, hogy a kegyetlenség vádja alól felszabadúljon.² Az bizonyos, hogy a caesarok uralkodásának átka a legitimitas hiánya, sokakat felbátorított a trónkövetelésre. A trónkövetelők elleni védekezés ragadta S. Severust a kiméletlen eljárásra, a félelmesebbek leverésére. Kár, hogy irata elveszett, de még nagyobb kár, hogy Pescenius Nigert és Clodius Albinust nem tette utódaivá. Ily szándékáról beszélt emlékirataiban, kiemelve, hogy szándékánál megmarad vala, ha ezek lázadókká nem váltak volna. Én azonban Severus családi politikájában látom a mellőzés okát. Midőn megszűnt a remegés, kialudt a gyűlölet, béke jólét s jog uralkodott a nagy birodalomban, magasztalták Severust. A Tanács úgy beszélt róla, hogy vagy soha nem kellett volna születnie, vagy soha nem kellett volna meghalnia.³ Birodalmát bejárta a Kárpátoktól Caledoniáig, Aquineumtól a pyramisokig; nem csoda, hogy sok felirat beszél róla, kiemelve, hogy lecsendesíté a világot és megszilárdítá a római birodalom alapját.⁴ Restutor urbis

¹ Még később is, midőn Britannia ellen indúlt, oly idézetet adnak szájába Homeros Iliasából, a melyet szörnyű, kegyetlen, vad ellenség mondhat: senkise kerülje ki borzasztó vesztét, még az se, a ki anyja ölében várja a megszületést!

² Vitam suam privatam publicamque ipse composuit ad fidem; solum tamen vitium crudelitatis excusans. Aelii Spartiani Severus c. 18. p. 132.

³ De hoc Senatus ita iudicavit illum aut nasci non debuisset, aut mori, quia et nimis crudelis et nimis utilis reipublicae videtur. Ael. Spartiani Severus. c. 18. p. 133.

⁴ Imp. Caesar. Sept. Severi Pii Pertinacis Aug. Parthici Arabici, Adiabenici *Pacatoris Orbis Et Fundatoris Imperii Romani Filio*. Respublica Malacitana. Donum Dat. Inscript. Hisp. A. Hübner 1869. p. 263. Nr. 1969.

czímet is adtak neki. Aeternitati Imperii, szólt az érem, melynek előlapján az ő koszorús feje, a másikon Antoninus és Geta mellképe látható 201-ból. Ugyanezek, s ezek anyja Julia Domna látható a Felicitas Saeculi feliratú aranyéremen; ennek másik lapját maga S. Severus foglalja el. Optimo, fortissimo, providentissimo principi feliratú és sok más érem¹ maradt utána, de kiki tudja, hogy e feliratok áradozó magasztalásait kellő mértékre kell leszállítani, épen úgy mint a mi Corpus iurisunk igen sok kifejezését.²

XII.

A két ifjú császár békéltetése.

Septimius Severus családi politikája eleinte burkolt, később nyílt és határozott. Nem titkolta örömét apasága felett,³ mert uralkodóházat készült alapítani. A maga lemenői számára akarván a trónt biztosítani, saját testvéröccsét, Getát és Clodius Albinust erre az által figyelmeztette, hogy már 198-ban uralkodótársul vette fiát Antoninust. Antoninusoknak nevezte két fiát, hogy Pius és Marcushoz hasonló utódokra szálljon az uralkodás; de csalódott. Nem a biborban szülöttek közül nyerte Róma jeles uralkodóit; a nagy elődök nagy utódaikat nem feleségeiknek, hanem az örökbefogadásnak köszönhették. Severusnak is méltóbb utódjai lettek volna azok, a kiket legyőzött: Pescinius Niger és Clodius Albinus. Septimius Severus, hogy családjának dynastikus diésfényt kölesönözzön, bekebelezte magát az Antoninusok agnatiójába.⁴ Marcus Aurelius iránti tiszteletből

¹ Inscript. Hisp. A. Hübner. 1869. p. 84. Nr. 690.

² P. o. az 1715. tez. bevezetésében Pius Justus Pater Patriae.

³ Julia Damna Augusta — Faecunditati. Az ülő Faecunditas előtt ismeretes két alak. Julia karszéken ül, előtte Antoninus (sz. 188. április 4.), ülében Geta (sz. 189. május 27.) Ezen érem akkor készülhetett, midőn fiai még kis gyermekek voltak. Lásd: Médaillons de l'Empire Romain. W. Froehner. Paris. 1878. 160. lap.

⁴ A Palatinuson talált márványtábláról ezt olvasták le: Imp. Caes. divi Marci Antonini Pii Germ. Sarm. Filio. Divi Commodi Fratris. Divi Antonini Pii Nepoti. Divi Hadriani Pronepoti. Divi Traiani Parthici

hivta idősebb fiát Bassianust vagy Caracallát Marcus Aurelius Antoninusnak. A jogtudósok, és a hivatalos okiratok csak egyszerűen Antoninusnak, vagy Magnus Antoninusnak vagy Antoninus Augustusnak szokták őt nevezni. Ez nem csak a jogászok szójárása, hanem a feliratokon is az Antoninus nevet találjuk, mellőzve mind azt a nevet, a mely nem emlékeztet Piusra és Marcusra.¹ Septimius Severus úgy vélte, hogy a mint Marcus és Verus együtt uralkodtak, és a mint ő maga mellé vette uralkodótársul a két fiát, úgy ezek is együtt fognak Róma élén állani. S. Severus ebben a reményben szokta írni üdvözlését: *Salutate Antoninos, filios et successores meos.* És így már maga eltért attól, hogy csak egyetlen utódja legyen, a mi pedig előbb talán

Abnepoti. Divi Nervae Adnepoti. Lucio Septimio Severo Pio Pertinaci Aug. Arabico Adiabenco Parthico Maximo. Pontif. Maximo. Trib. Potest. VIII. Imp. XI. Cos. II. P. P. Procos. Lásd ezen feliratot, mely 200-ban készült: *Inscript. Romae. Lat. Henzen 1876. 1. pag. 193. Nr. 1028.* — Septimius Severus a Marcus Aurelius fiának és a Commodus testvérének mondatik azon a feliraton is, a mely 198—201 között készült, s következőleg hangzik: *Imp. Caes. Divi Marci Divi Commodi Fratri Lucio Septimio Severo Pio Pertinaci Augusto Arabico Adiabenco Partico Maximo. Pontifici Max.* — Lásd: *Inscript. Hispaniae Hübner. 1869. pag. 166. Nr. 1254.* — Ugyancsak be van illesztve a Nervától adoptív úton létesült atyafiságba más köveken is, lásd Hübner idézett művének 622. lapján a 4655. számot. Néha csak Commodushoz fűzik az agnatiót, s Severust a Commodus testvérének nevezik, p. o. *Divus Commodus Imp. Caesar Lucii Septimii Severi Pertinacis Augusti Frater.* Lásd u. o. 231-ik lap, az 1725. számot.

¹Septimius Severus és Antoninus együtt jártak a keleti tartományokban; az ott készült feliratok is csak úgy nevezik a trónörökösöt a mint az apja kívánta p. o. *Imperatores Caesares Lucius Septimius Severus Pius Pertinax Augustus . . . Et M. Aurelius Antoninus Augustus Filius Eius Vias Et Milliaris. Renovaverunt . . .* olvasható ez egy 198-ban készült mérföldmutatón a mely a Sidonból Tyrusba vezető út mellett állott. Antoninusról beszélnek a későbbi feliratok is, így nevezik p. o. *Imp. Caes. M. Aurelio Antonino Pio Felici Aug. Principi Juventutis. Numini Praesenti Restitutori et Conservatori Semper Vitae Atque Dignitatis. Faustina. V. C. dedic. XVIII. Kal. Septem. Catio Sabino et Cornelio Anulino cos. 216-ban.* Lásd ezekre vonatkozólag: *Orelli Inscript. 1. p. 209. Nr. 905. és pag. 214. Nr. 930.*

szá ndékában lehetett; mert 195 ben még csak Antoninus említették úgy, mint az uralkodásra jelölt örökös.¹ Minden kétséget el akart oszlatni a trónöröklés kérdésében, ezért mindkét fiát felruházta a császári jelvényekkel (fortuna regia) mint ezt a feliratok is igazolják,² de a Gétát mint esaszárt dicsőítő érmeek és feliratos emlékek csak kis számban és nehezen tudták elkerülni a megsemmisítést,³ azok közül néhánynak ismertetését találjuk a numismaticus művekben.⁴ S. Severus maga mellé emelve mindkét fiát, tényleg császári triumviratus alatt állott Róma, és így Septimius Severus halála (211. februárius 4-én) trónüresedést nem okozott, trónbetöltési kérdés nem merült fel; mert a két testvér a trón birtokában vala. Csakhogy ez a két testvér nem érdemelte ki a divi fratres melléknevet, pedig oly teli kincs-tár, oly nagy hadsereg, és oly terjedelmes birodalom szállott reájok örökségképen, hogy mindkettő hatalmas császár lehetett volna, teljes testvéri egyetértéssel. Antoninus gyermek korában sok jó hajlamot mutatott, szeretetreméltó, eleven eszű s jószívű fiúnak ismerték. Bőkezűleg osztogatta⁵ játszó-

¹ Marcus Aurelius Antoninus Aug. F. Imp. Destinatus. — Inscript. Hisp. Hübner. 1869. pag. 549. Nr. 4101.

² A Gruterus (pag. 157. Nr. 12) által közölt mérföldmutatón olvasható felirat valóságos császári triumviratusról beszél: *Imp. Caesar L. Septimius Severus Pius Pert. Pont. Max. Trib. Pot. IX. Imp. XII. Cos. II. P. P. Procos. Et Imp. Caes. Marc. Aur. Ant. Pius Augustus Trib. Pot. III. Procos. Et. Imp. P. Sept. Geta. Anton Vias Et Pontes Rest. Ab. Aug. M. P. XXXI.*

³ Descriptions hist. des monnaies .. appelées medailles imperiales. Par H. Cohen. T. VII. Supplement. Paris 1868. 228—230. lap.

⁴ Láttam a következőket: *Imp. Caesar P. Septim. Geta Pius Pont. Cos. II. 208; 210-ben: Imp. Caes. P. Sept. Geta Pius Aug. Pont. Cos. II. S. C.* — A két testvér előtt három katona áll. ... *Imp. Caes. P. Sept. Geta Pius Aug. borostyánkoszorús fejjel, a túlapon: Pont. Tr. P. Cos. II. Julia mint Foecunditas áll a két fia, előtt. Még 212-ből is van érem, melyen olvasható: P. Septimius Geta Pius Aug. Brit. Már szakálos. Revers: Tr. P. III. Cos. S. C.* — Lásd Cohen: *Descriptions des monnaies. T. VII. Suppl. 1868.*

⁵ S. Severus fiaival kevéssel a trónfoglalás előtt együtt vacsorálván, ... *pomaque adposita, maior filius, qui tunc quinquennis erat. conlusoribus puerulis manu largiore divideret, paterque illum repre-*

társainak azt, a mije volt, s azoknak örömet okozott. Élt lelkében a hit és bizodalom. Barátaít, a germán előkelő ifjakat úgy szerette, hogy még külsőleg is hasonlítani kívánt hozzájuk.¹ Hareziás hajlamai korán mutatkoztak, személyes bátorsága nem ismerte a félelmet, erős akarata szembe szállott az akadályokkal. Nem lett belőle olyan ember, mint várni lehetett. Az időelőtti magas állás, melyet 10 éves korában nyert, és a hízgelő adoriáiók megmétélyezték lelkét. A meg nem válogatott korai sok gyönyör megrongálta, sőt aláásta egészséget, úgy hogy hiába áldozott Hygaeának² és Aesculapiusnak.³ A beteges izgatottsággal nőtt benne a rossz kedv, nyerseség, sőt embergylőlet; végtére senkit sem szeretett, legkevesbbé pedig az osztozkodó testvért. Lemondás, önmérséklés nem volt inyére. A hatalomban nem akart részesíteni senkit. Mindenható kívánt lenni. A hatalom terjeszkedő, főleg az Antoninus kezében. Mindezek így levén, magam sem csodálkozom, hogy a Caracalla név alatt ismert Antoninusról mindig csak rosszat hallottam. Az bizonyos, hogy ő nem volt igazi Marcus Aurelius, sem szivére, sem jellemére nézve; de mégis megérdemli, hogy ha tett valami jót, a mi említésre méltó, azt a mérleg másik serpenyőjébe rakjuk, legalább mi jogászok, iustitiam namque colimus. Az apai örökség szédítő birtokba-vételekor Nagy Sándor lebegett eszményképen szeméi előtt. Később Sulla aristocratismusa és Tiberius monarchikus alapvető működése nyerte meg tetszését, s komolyan foglalkozott a kelet meghódításának tervével. E czélből Artaban parthus királlyal szövetséget kötött, melynek megszilárdításául Artaban leányát készült nőül venni 215-ben; de a szövetség csak-

hendens dixisset: parcius divide, non enim regios opes possides, — quinquennis puer respondit: sed possidebo. — Ezt a jószívűséget és a jövőben vetett bizodalmat elbeszéli Aelius Spartianus. Lásd Severus c. 4. pag. 122—123.

¹ Germán barátai kedvéért hordta a szőkeveres álhajat; galliai barátai keevéért hordta azt a ruhát, a melyről Caracallának nevezték.

² Ekhel 7. 212. Cohen. Car. 154—161.; 174—182.; 186—188.

³ Cohen, Car. 215. — Eckhel 7. 215.

hamar felbomlott, a tervezett házasság meghiúsult, sőt megtámadta és megverte Artabant, terjesztve keleten Róma hatalmát. Belpolitikája sem tűnt el nyomtalanul. Emlékszerű építkezéseket tett a közlekedés, cultus és közegészségügyek érdekében, fürdőinek még romjai is nagyszerűek. Elismerte, hogy a jogtudósok nemes munkát végeznek, keresik az igazságot, működnek a közrend és közjó előmozdításán. Marcus Aurelius tervét, hogy a birodalom minden szabad lakosa, valami 40 millió lélek, római polgárságot nyerjen, Antoninus hajtotta végre;¹ ennek előkészítésén a remek jogászok munkálkodtak, s köztök leginkább Papinianus. Ezt a nagy művet a tartományok érdeke hozta magával. A civitas megnyeréseért való hála volt valószínűleg megörökítve azon a fogadalmi oltárkövön, mely a nemzeti múzeumban látható.² Sok ily votiv kövön füstölöghetett az áldozat. Antoninus, apja tanácsát követve, jól bánt a katonákkal; innentül ezek a császár katonái. Az apja által kijelölt ösvényen haladt a birodalom megszilárdításában, a polgári jogok terjesztésében. Mint császár ő épen nem eszelős és nem a legutolsó. A mily készséggel soroltam fel az Antoninus uralkodásának sikereit, ép oly kevésbé vagyok hajlandó betűszerint elfogadni ama dagályos jelzőket,³ a melyekkel megtisztelték őt a szolgálalelkűek. Nem volt Antoninus sem olyan dicső, mint a hízogató kövek beszélik, sem olyan alávaló nem volt, mint a milyennek a rágalmazók festették.

¹ Dig. 1. 5. 17. Ulp. ... In orbe Romano qui sunt, ex constitutione imperatoris Antonini cives Romani effecti sunt.

² Romer-Desjardins. A m. n. m. r. f. e. Bpest. 1873. 62. lap, 114. szám, XXI. tábla. Az Antoninus üdvéért való fogadalmi oltár felirata a következő: Pro Salute Imperatoris Caesaris Marci Aurelii Severi Antonini Pii Felicis. Augusti Parthici Maximi.

³ A feliratok magasztaló nyelvének jellemzésére álljon itt egy pár példa: Antoninus *magnum* imperator. Lásd erre Th. Mommsen Inscript. Galliae Cisalpinae. I. 1872. pag. 9. Nr. 28. — Antoninus *invictus* princeps. Lásd u. o. 2. 1877. p. 870. Nr. 7643. — Antoninus *fortissimus* inclitusque ac super omnes *felicissimus* princeps. u. o. pag. 895. Nr. 7780.

S. Severus a második fiának Gétának is biztosítá a szokott kitüntetésekét. Géta a bátyjával¹ is, és a bátyja ipjával² is viselte a consulságot. Septimius Severus főleg azért viseltette két fiával 208-ban ismét a consulatust, hogy a collegialitásra és közös működésre szoktassa őket. A balsors bizonyos tiszteletet von az áldozat homloka körül. Gétáról nem jegyezték fel oly sok rosszat, mint bátyjáról. Ha nem is jó szívre, de bizonyos okos számításra mutat az, hogy Géta a legyőzöttek kivégeztetését ellenezte.³ Jelenlételebb lehetett, mint bátyja; sokkal jobb aligha.

XIII.

Géta megöletése.

Az árvaságra jutott testvérek jól indultak. Antoninus jónak mutatkozott özvegy anyja és árva öcsese iránt; békét kötöttek Britanniában s onnan Rómába készültek; vitték haza örök nyugalomra az apai hamvakat. De csakhamar megújult minden rossz; még az apai hamvakat megillető kegyelet sem tarthatta vissza a családi egyenetlenség kitörését. Már az úton kitűnt, hogy ki nem állhatja egymást a két császár; mítsem használt az apai végső intés, síket fülekre talált a Papinianus szava, mert a testvérek közti meghasonlás már ekkor határt nem ismert, s a nyers Antoninus, a ki az apja halálát oly nehezen várta, göggyében nem birt maga mellett uralkodótársat látni. Gétában is forrt a gyűlölet. A gyanakodó s egymás ellen elkeseredett testvérek egyike sem örült a Papinianus részrehajthatatlanságának; mindketten párthíveket kerestek. A kibékítést a

¹ Cod. 1. 54. 1. Imperatores Septimius Severus et M. Aurel. Antoninus. A. A. Firmo. — Multa damnum famae non irrogat. D. 5. id. April. *Antonino A. A. Geta* Caes. utrisque II, coss. a. 205.

² Cod. 2. 18. 5. Imp. Septimius Severus et Marcus Aurelius Antoninus A. A. Trophimo. Officio nec minus obsequio liberti functus negotiorum gestorum actionem contra patroni filias pupillas habere non potes. P. P. 13. K. Jul. *Geta et Plautiano* coss. a. 203.

³ Aelii Spartiani. *Geta*. c. 4. pag. 169. ... plures ergo in civitate tristes erunt, quam laeti, quod vicimus.

birodalom hatalma s tekintélye sürgősen megkívánta; de a nehézségek folyvást növekedtek annak következtében, hogy mindkét testvérnek pártja alakult. A polgári állásúak inkább hajlottak Géta felé, ellenben a sereg inkább kedvelte Antoninust; ennek folytán érezte magát ő erősebbnek. Panaszkodott a táborban s a testőresapatnak a Géta fondorlatairól, és vádolta azt azzal, hogy anyja iránt tiszteletlenül viseltetik, az ő élete ellen pedig lesekedik. A családi béke érdekében serényen munkálkodott a Tanács, és midőn a kibékülés valószínűvé vált, meg akarták örökíteni; látjuk ezt egy 211-ből eredő érmen, hol a Tanács kívánatára Concordiának együtt áldozik a két császár, egy kehelyből, egy oltáron.¹ Nem sokára azonban ismét megújult az alkalom a békítésre, melynél Papinianus nyújtott segédkezet a Tanácsnak; az pedig ünnepélyes áldozatokat rendelt a többi főistenek mellett Concordiának is, hogy mindenkorra szünték meg a viszály. De az égtől messze esett a caesarok palotája, s nem költözött belé Concordia.

Papinianus helyzete az uralkodók közti viszony elmeresülésének láttára örömtelenné vált. A jobb idők emléke a jelennek képét csak visszataszítóbbá tette, de a szolgálatot a nehéz viszonyok között hazafias kötelességének tekinté. A jobb idők megújulását stoikus nyugalommal munkálta. Ez a törhetetlen kötelességérzet marasztalta az udvarnál. Nem vonúlhatott a kényelmes magányba, és rajta is bebizonyult az, a mit Marcius Turbo mondott Hadrianusnak a Vespasianus szavaival, hogy: a jó praefectusnak állva kell meghalnia; ideje nincs a megpihenésre. Ha a hazafias kötelességérzet nem parancsolta volna neki a maradást, bizonyára Julia rimánkodásai meg nem tartják őt a soha nem keresett állomáson. Nehéz feladatát méltósággal teljesíté, oly részrehajthatatlanúl, hogy őt Antoninus a maga pártemberének nem tekintheté.² Környezetéből Antoninus

¹ M. Aurelius Antoninus Pius Augustus Imp. Concordiae Augg. Mindkét testvér fejét megkoszorúzza egy-egy Victoria. Lásd Froehner 163. lap.

² Dio Cass. 77. 1.

el nem bocsátá ugyan Papinianust, de senátorrá nevezte ki, csakhogy csekélyebbé tegye tényleges részvétét a praefecturában. Ez által a praetorianusok óhajtságát vélte kielégíthetni, a kik Papinianus pártatlanságát s a szigorú fegyelmet egy idő óta nehezen tűrték. A nekik tett engedményből a Papinianus állásának megrendülését következtették, a mi őket még elbizakodottabbakká tette.

A szomorú tapasztalat azt mutatván, hogy az osztatlan birodalom felett a két testvér nem tudja zavartalanul gyakorolni a legfelsőbb hatalmat, arra gondolt Papinianus, hogy osztassék ketté a birodalom, s legyen külön-külön imperium és fényes császári udvartartás keleten is és nyugaton is. A Papinianus terve volt az, a mit Kállay említ,¹ hogy Septimius Severus császár fiai foglalkoztak az óriási birodalom megosztásának eszméjével. Egyfelől Róma az európai, s a nyugat-afrikai részekkel, másfelől pedig Alexandria vagy Antiochia Egyiptommal s az ázsiai tartományokkal képezték volna a központokat. Ez a megosztás nemzetiségileg is indokolható vala. A nyugot latin, a kelet görög államnyelvet kívánt volna. Papinianus hitte, hogy ha az egyik a nyugati, a másik a keleti részeken uralkodik, legalább a személyes surlódás véget ér. Legjobb azoknak távozni egymástól, a kik lélekben, szívben úgy sem egyeznek. De Antoninus az egyedüli uralkodásra törekedett, s nem akart osztozkodni a területen, Julia pedig nem akart megválni egyik fiától sem, a minek az lett a vége, hogy Gétát elveszté, Papinianust meg nem mentheté.

Miután a világbirodalom felett uralkodó Antoninus önmagán nem tudott uralkodni, végre kitért a két testvér között a magánharcz, bekövetkezett a családi tragoediának utolsó jelenete, pedig még a gyászév is alig telt el. Hiába őrizteté magát Géta érte lelkesülő katonákkal és bajnokokkal. Antoninus párthívei megölték. Urok *egyedül* uralkodhatott.

¹ Kállay Béni: Magyarország a kelet és a nyugot határán. A m. tud. Akadémia Évkönyvei. 17. köt. 1. db. 1884. 64. lap.

XIV.

Papinianus halála.

A polgárság megdöbbenve fogadta a Géta megöletésének hírért. Antoninus a kedélyeket csillapítandó, igyekezett valószínűvé tenni, hogy összeesküvés nyomaira jött, s ezzel szemben mást nem tett, mint gyakorolta a jogos önvédelmet, s magára alkalmazta Romulus testvérharczát Remus ellen. Antoninus a Gétához szító néhány csapatot nagy ajándékokkal a maga hűségére térítette; a Tanácsot a száműzött tanácsnokok és más földönfutók hazahívásával kibékíté; a népet megvigasztalta a kegyelmezési jog pazar gyakorlatával, megnyitva a börtönajtókat a foglyoknak, és közbocsánatot hirdetve az üldözötteknek. Ezért a nagy felháborodás, a mitől tartott, nem tört ki, főleg mivel sokan elhitték, hogy Géta sem volt ártatlan az egyeduralomra törő bátyja ellen tervezett összeesküvésben. Antoninus, hogy a közönség előtt annál jobb színben tűnjék fel, Fabius Cilo és Papinianus karjaira, mint barátaira támaszkodva ment a Tanácsból palotájába. Gétát szépen eltemetteté, sőt a testvérgyilkosság vádját eltompítandó és bűnét jóváteendő, consecrálta a szerencsétlent; azt is mondják, hogy később megkönyezte, ha említették, vagy képét látta.¹

Géta megöletése után pártjának, vagy legalább a gétapártiság gyanujában levőknek ártalmatlanokká tételét követelték a vérszemet kapott praetorianusok, a miért őket Papinianus szigorúan rendre utasítá, a rakonzátlanokokat pedig erélyesen megfékezte, a mit a trón sorsa felett döntő s a legyőzöttek vagyonára vágyó csapat elégületlenkedve fogadott. A Géta palotájában zsákmányoló praetorianusok 212-ben fellázadtak Papinianus ellen; egy durva, barbár katona bárdjával mérte a halálos csapást a legkiválóbb jogtudós életére. Így esett Papinianus a legyilkolt áldozatok

¹ Ez a gúnyos észrevétel: *sit divus, dum non sit vivus* legalább formájára nézve nem Antoninustól ered.

közé.¹ Antoninus nem tudta, mert nem akarta, megvédeni Papinianust a gárda ellen, és nem tudott mást hibáztatni a tettesben, mint azt, hogy „miért végezted ki bárdal od, hiszen ilyen nagy jogtudóst karddal kellett volna lefejezed.“² Papinianusnak szabadosait és a flát is megölték, a kit csak néhány nappal előbb tünnevelt a polgárság, mint bőkezű quaestort. Ugyanekkor esett áldozatul Antoninus egykori nevelője, Fabius Cilo is, a ki mint derék tiszt vívta ki Severus barátságát³ és nyerte Severustól a megbízást Pannonia kormányzására.⁴ A consulságot két ízben (193. és 204.) viselte, s tanácselnök volt a százszemélyes táblán. Mint békítő-párti került gyanúba; holt testére palástját veté a megilletődött Antoninus, megsajnálva egykori nevelőjét.

Mindenki veszélyben forgott, a ki előbb Gétával tartott. A kiket irigyelt, a kiket gyűlölt és a kiktől félt a császár, azokat nem kímélte a garda, nehogy ellenforradalom üssön ki. Gétának nemesak párthívei, hanem szabadosai, sőt rabszolgái is kivégeztettek; összesen valami 20,000 ember esett áldozatul.

A palotában legördült tragoediának véres utójátéka Rómát szomorúsággal tölté el. Komolyan emelkedett a capitolium, az istenek és Tanács hajléka, néptelenül terült el alatta a forum, a magistratus és a gyülekezések helye, elhagyatva feküdt a via sacra, a bevonuló hősök diadalmenetének medre; a templomok, közfürdők, szinkörök mind kiürültek; de a mindent feledtető idő csakhamar

¹ Dio Cassius és Spartianus a Géta megöletése után való napra teszik Papinianus halálát.

² Aelii Spartiani, Caracallus. c. 4. p. 162. Dig. 48. 19. 8. §. 1. szól a kivégzéstől.

³ Imperatores Severus et Antoninus Junio Rufino praefecto vigiliū ita rescripserunt... eos, qui dolo fecisse incendium, convincuntur, ad Fabium Cilonem praefectum urbi, *amicum* nostrum etc. Dig. 1. 15. 4. Ulp. l. Singulari de offic. praef. urbi.

⁴ Gruter, Inscript. 407. 1. L. Fabio M. F. Gal. Ciloni. U. o. 407. 2. L. Fabio M. F. Gal. Ciloni Septimino Cos. Praef. Urb. Leg. Aug. Pro. Pr. Pannoniae Superioris. X. vir. Stlitib. indicandis sat.

visszaadta ismét a világvárosnak az élénkséget és derült-
séget, Papinianus iratainak pedig meghozta azt a tekintélyt
s nevéhez fűzte azt a varázs dicskört, a minővel jogtudós
még nem birt soha; ő nem tartozott azok közé az áldozat-
tok közé, a kiknek emlékét elfeledtetni, kiirtani akarták
volna, a mi megerősíti azt a nézetemet, hogy a nagy praefectus megöletésében Antoninus csak sinendi modo részes.
Más sors érte a többi szerencsétlen áldozatokat; azoknak
emlékét is ki akarta irtani a bosszú és hizelkedés. Géta és
Antoninus együtt voltak consulok 205-ben, a mely kövön
ezt látták, arról a consularis nevet lekarcolták.¹ A mely
feliratok az ifjabb császárt emlegették, azokról levakarták²
a Géta nevét, és a mely kövekről a betűket le nem töröl-
hették, azokat összetörték. A Palatinus hegyen sok ily
összetört márványtábla-darab található.³ Még a pénzeket is
beolvasztották, a melyeken a Géta neve előfordult, vagy
legalább képét lekoptatták. A kegyvadászó gyávák és szolgál-
lelkűek úgy féltek az uralkodó neheztelésétől, hogy még a
köveket is megrendszabályozták,⁴ nehogy a régiekre emlé-
keztető jelek a régiek melletti tüntetés látszatával birjanak.
Így koptak le a márványlapokról a kegyvesztettek.⁵

¹ Inscript. Urb. Romae. Lat. Henzen. 1876. 1. pag. 199. Nr. 1056.

² P. o. . . . Juliae Augustae Matri Castrorum Coniugi Imp. Caes. L. Sept. Severi Pii Pertinacis Aug. Et Matri M. Aur. Ant. Imp. Eme szavak: (Et P. Sept. Getae Nob. Caes.) le vannak súrolva a márványról. Lásd: Inscript. Hisp. Hübnér. 1869. pag. 102. Nr. 810.

³ Geta 210-ben tribunus plebis és consuli hivatalt viselt, de a kő, melyen mint Imperator Caesar P. Septimius Géta említettik, szét-törtetett, lásd: Inscript. Galliae Cisalpiniae Th. Mommsen 1872. 1. pag. 452., 4317.

⁴ P. o. Septimius Severus egész családját említették e kövön: Soli Aeterno Lunae. Pro Aeternitate Imperii, Et Salute Imp. Caes. L. Septimii Severi Aug. Pii. Et Imp. Caes. M. Aurelii Antonii Aug. Pii; (Et P. Septimii Getae Nobilissimi szavak Géta megöletése után ledörzsöltettek;) Caes. Et Juliae Aug. Matris Castrorum. Inscript. Hispaniae. Hübnér. 1869. pag. 31. Nr. 259.

⁵ Ezek közé nemcsak Géta, hanem Plantianus és Plautilla is tartoztak; az ő nevek is eltűnt a nyilvános feliratokról, p. o. a forum boarium bankárai és ügynökei fogadalmi táblájáról is eltűnt az említett három személy: Imp. Caesar L. Septimio Severo Pio Pertinaci Arabie.

A római történetírás és tanítás rendszerint alig czélzott másra, mint hogy érdekes hazafias drámát mutasson be a dicsőített Róma múltjából vagy valamelyik pártnak szerepléséből, továbbá, hogy tanulságos következtetéseknek szolgáljon kiindulási pontúl. A legtöbb író tükröt készített, mely dicsfényben és nagyítva mutatja az ősök alakját és a haza képét. Papinianus kivégeztetését *szomorúan*, s megöletésének okát *különbözően* adják elő a kortársak; valamint más igazak halálához, úgy az övéhez is legendákat fűzött a hagyomány. A kegyelet, ékítő monda szerint Antoninus a Géta megöletése után felkérte Papinianust olyan védőbeszéd tartására, a mely kimentse¹ a testvérgyilkosságot a közvélemény megnyugtatóásával; hitte, hogy mindent jóváhagy a Tanács és nép, csak szólaljon meg Papinianus. A rossz lelkű császár védőt és mentetetőt keresett, a kinek tekintélye, ékesszólása, népszerűsége fedje bűneit. E czélből Papinianustól követelte, hogy diktáljon neki a Tanácsban elmondandó védőbeszédet, a mely a Kain-tettet palástolja s a sereg előtt erős boszúállónak tüntesse fel. Ugyis a praefectus szokott a nehezebb kérdésekben előadást tartani a fejedelem helyett. Itt az alkalom, hogy a Severusok barátja

Adiabenic. Parth. Max. Fortissimo. Felicissimo. Pont. Max. Trib. Potest. XII. Imp. XI. Cos. III. Patri Patriae. Et Imp. Caes. M. Aurelio. Antonino. Pio. Felicis. Aug. Trib. Potest. VII. Cos. III. P. P. (lesimítva e szavak: Et Getae) Fortissimo Felicissimoque Principi. Et Juliae Augustae Matri Aug. (holott előbb *Augg.* betűk állottak, vagyis: Augustorum duorum sc. Antonini Augusti et Getae Caesaris) N. Et Castrorum. Et Senatus Et Patriae (ezen hat utóbbi szó helyén ez állhatott: Fulviae Plautillae Aug. Imp. Caes. M. Aurelii Antonini Pii Felicis. Aug. Parthici. Maximi. Britannici Maximi (e négy utóbbi szó helyén, mely egész sort tölt be, ez állhatott: Filiae P. Fulvii Plautianii. Pontificis Nobilissimi Pr. Pr. cos. II. Necessarii Et Comitissae Aug.) Argentarii Et Negotiantes Boarii Huius Locis. Devoti Numini Eorum. Lásd: Inscript. Lat. Urbis Romae. Henzen. 1876. I. p. 195. N. 1035.

¹ Papinianus megöletéséről ezt mondja Spartianus: Papinianum iuris asyllum et doctrinae legalis thesaurum, quod parricidium excusare noluisset, occidit, et praefectum quidem, ne homini per se et per scientiam suam magno deesset dignitas. Lásd: Ael. Spartiani. Severus c. 21. és Caracal. c. 8. p. 136.

szót emeljen. De Papinianus, a monda szerint, megtagadta uralkodója kérelmét. Állítólag azt válaszolta a rimánkodó fejedelemnek, hogy: könnyebb neked a testvérgyilkosság megtevése, mint nekem annak védelmére a beszéd mondása.¹

Mások képzelődése szerint: a testvérgyilkos császár kérelmét, hogy őt a nép és senatus előtt, Gétát bűnösnek feltüntetve, védelmezné, oly megjegyzéssel utasítá vissza Papinianus, hogy a meggyilkolt ártatlant vádolni annyi, mint azt újra meggyilkolni.² Az igazságos Papinianus inkább a vad katona bárdesapása alá hajtá fejét, mint hogy egy árva szót mondjon az igazság szent érdeke ellen. A barátság áldozatot is kíván. Mit ér nekem a te barátságod, — mondá Antoninus, — ha nem védelmezel? És mit ér nekem a te barátságod, válaszolt Papinianus ha hamis védelmet kívánsz tőlem?³ E kívánat teljesítése esetében Papinianusnak hazugságot kellett volna hirdetnie, elvét, hitét megtagadnia. Papinianus inkább akart⁴ példát adni a nemes halálban, mint élni erkölcsileg megálázva. A nagy jogász stoikus nyugalommal nézett sorsa

¹ Aelii. Spartiani. Caracallus. c. 8. pag. 166. ... non ... tam facile parricidium excusare posse, quam fieri. A gallok betörése óta Saturnus templomának pinczéjében államkincs őriztetett egy újabb gall betörés esetére. Caesar a polgárháború kezdetén (Kr. e. 49.) a kincshez akart nyúlni. L. Metellus népvéd ez ellen tiltakozott. „Galliát meghódítottam, mondá Caesar, az ok elesett, a miért a kincset gyűjteni kellett;“ de a tribunus ellenszegült. „Agyonüttemlek, — mondá Caesar — s tudd meg, hogy nekem nehezebb ezt mondanom, mint megtétnem.“ Ezt travestálva adták Papinianus szájába, hogy könnyebb a testvérgyilkosság megtevése, mint annak védelmére a beszéd mondása.

² Ael. Spart. Caracallus c. 8. pag. 166. ... illum negantem respondisse, aliud esse parricidium: innocentem accusare occisum.

³ Az Antoninus és Papinianus közötti szóváltás igen beillik abba a tragoediába, melyet Ladiver eperjesi collegiumi tanár írt Papinianusról.

⁴ Papinianus halálának dramatizálására némelyek kiesinyes bírálatot alapítanak, p. o. Bodinus szemére veti Papinianusnak, hogy miért nem alkudott meg a körülményekkel? Miért nem tartá meg magát a közügy javára? Lám Julia, a Géta anyja, keservének és könyeinek visszafojtása által megmenekült.

elé, se kincs, se méltóság, se összeköttetés, sem a zsarnok boszúja, sem a vesztőhely borzadalma meg nem rendité. Meggyőződésére stoikus nyugalommal adta a vérpecsétet. Papinianus nem félt, nem futott a földi hatalomtól. Azt a magasztos elvet vallotta, a mely a mi evangeliumunkban is feltalálható: ne féljete azoktól, kik a testet ölik meg és azután többet nem árthatnak,¹ mert a lelket nem ölhetik meg.² Ime ő nem félt, és ezért emléke él mind az időknek végeig. A Papinianus-cultusnak hazánk művelődéstörténetében is van emléke. Papinianust Spartianus, Dio Cassius, Aurelius Victor és Eutropius nyomán egy látványos tragoediában színre hozta Ladiver³ eperjesi tanár a collegium 1669-iki közvizsgálója alkalmával; őt felvonásból állott a darab, úgy, hogy az első felvonást német, a második felvonást magyar, a harmadikat szláv interscenium követte és zárta be. A történet dramatisáltatott. Gétát siratják a szüzek. A furiáktól kínzott testvérgyilkos Caracalla mint földönfutó Pannoniába vetődik, de Imre magyar király, (gf. Thököly Imre, ekkor collegiumi syntaxista tanuló) kitiltja országából a testvérgyilkost, ennek a ius gentiumra való hivatkozásai daczára. Papinianustól követeli a fölmentő védbeszédet. A jogtudós hajthatatlan. Az özvegy anyacsászárné trónra esábitja Papinianust, de ezzel szemben is tántoríthatatlan. Esdeklő szülőinek is ezt feleli: „Seclera nunquam esse laudanda.“ Látja Papinianus, hogy gyermekeit elefántokkal tapostatják össze, mikor erre sem puhúl meg, lefejeztetik. Mire a közönség látja, mint nyújt koszorút Papinianusnak a Gloria és Justitia, s mint szenved a pokolban Caracalla.

Papinianus történetének s halálának magasztaló kiszínezése, ha nem szigorúan történeti hűségű is, de valószínű. A neki tulajdonított érzelem és felfogás nem

¹ Lukács Ev. 12. R. 4. v.

² Máté Ev. 10. R. 28. v.

³ Papinianus Tetragonos, hoc est vir magnanimus iustus, constans rectique pertinax in Teatrum productus, — ab iuventute incliti Gymnasii evangelici, quod Eperiessini est, pro felici examinis publici colophone scenice monstratus. Anno 1669. oct. 4.

természetellenes. Hiszen ország-világ tudta, hogy Papinianus a testvéresászárok közti dualismust pártolta, köztök a jó egyességet kereste. Nem esoda tehát, hogy Géta meggyilkoltatását nem védelmezhetette a Tanács és nép előtt. Ez sértette volna a Severus iránti kegyeletet, a két uralkodóval szemben tanúsított részrehajlatlanságot s a szerencsétlent megillető szánakozást. Ezért nem vállalhatta volna el a rágalmozó szerepét, ha erre fölkérték volna.

De Antoninus nem is kérte Papinianust a védelmezésre, védekezett Antoninus maga a zsold, kegyelem s ajándék osztogatásával. Tehát a védelem megtagadása nem törénthetett és így Papinianusra halált nem hozhatott.

Voltak-e Antoninusnak lelkifurdalásai? én nem hiszem. Nem egyezett volna ez meg az ő nézetével, a mely szerint ő csak azt tette, a mit Romulus; Géta megöletését nem tartá másnak, mint önvédelemnek, ilyesminek igazolása végett nem bocsátkozott ő érzékeny párbeszédbe senkivel a világon. Azt sem hiszem, hogy Antoninus, a ki a Tanácsot oly kevésre beesülte, hatalmának megkétszereződése után valami komolyan akart volna e miatt a Tanács előtt mentegetőzni. Azaz, hogy mégis, mentegetőzött a senatus előtt, de nem azért, hogy ölt, hanem, hogy rekedt s beszélni nem bír.

Azt megengedem, hogy Antoninus tettének hangos dicsőítése és a Géta-párt ellen a praetorianusok felszabeditása és a confiscatiókban való részesítése, vagy a parancsnokság odahagyása árán elkerülhetett volna a veszedelmet Papinianus,¹ azonban ilyen hűtlenségre, jogtalanságra vagy gyávaságra egy Papinianus nem vetemedhetett.

Azt sem fogadhatom el, hogy Papinianus az uralkodó testvérek egyikének előnyére, a másikának hátrányára részrehajló politikát űzött, és hogy ez juttatta volna végveszélybe, mert Papinianus nem volt Antoninusnak ellensége és Gétának pártembere, hanem a méltányos kibékülésnek volt barátja. Különben is főleg az igazságszolgálat-

¹ Ael. Spart. Caracallus. c. 8. constat eum quasi fautorem Getae occisum.

tásnak élt, melyben legkevesebb alkalom nyílt közjogi ellenségeskedésre. *Papinianus nem Antoninusnak, hanem a praetorianusoknak áldozata.* Ezek reméltek korlátlanabb hatalmaskodást, ha az igazságos praefectustól menekülnek.

Antoninus is, mint apja, sokat engedett a katonának. Minden gondját a fegyveres hatalom fejlesztésére fordítá, s testőrségének kedvében járt. Nem mert a katonapárt kívánságának ellenszegülni, a mely párt követelte, hogy a parancsnokságról a pártatlan jogtudós elmozdítottassék. Nem akartak szolgálni a „civil“-nek. Egyedül a katonaságra támaszkodott Antoninus, mint Severusnak most már egyedüli örököse; a sereg kegyét keresve beleegyezett, hogy Papinianus a legfőbb katonai méltóságtól megfosztassék, a lázadók tovább mentek, megfosztották életétől is. Papinianust a gárdának úgy áldozta fel Antoninus, a mint Cicerót proscribálni engedte Augustus. A hatalmas csapatnak engedményt tett Antoninus, midőn Papinianusért bosszút nem állott, s napirendre tért a felett, hogy a katona nem kedvelte a jogtudóst. Ugyan ez a gyűlölet tört ki, csakhogy nyíltabban, midőn Alexander Severus alatt megölték a praetorianusok Ulpianus jogtudóst és praefectus praetoriót.

Azért teszek szemrehányást Antoninusnak, hogy ha már nem tudta megoltalmazni a praefectus praetoriót, védte volna meg legalább a jogtudóst, az ókori erények megtestesülését, a kiről igazán elmondható, a mit Scipio Aemilianusról olvastam:¹ nihil eum in vita, nisi laudandum aut sensisse, aut dixisse, aut fecisse.

¹ Velleius Paterculus. l. 1. Histor. Romanae c. 12.

MÁSODIK RÉSZ.

PAPINIANUS MŰVEI.

1. Ἀστυνομικὸς βιβλίον ἐν

azaz Liber singularis de officio aedilium.

A görög törvényhatósági és telepvarosokban ἀστυνομός nevé tisztvelő végezte azokat a teendőket, melyeket Rómában az aedilis végzett. Az ἀστυνομός nevezhető a közmunka, közlekedés, esaternák és középületek felügyelőjének. A görög municipiumok és coloniák aediliseinek szólt a fennjelzett munka. Ők gondozták a bástyákat, kapukat, vízvezetékeket, fürdőket, hidakat, templomokat, esaternákat, utakat, capitoliuumokat, forumokat, ők ügyeltek a vásárookra s vigyáztak a köztisztaságra, szóval mindaz reájok vala bizva, a mi Rómában a curulis és plebeius aedilis teendőjét képezte. Papinianus azt minden esetre kimutatta ezzel a művével, bárhol írta is, hogy járatos volt a municipalis ügyek ismeretében. Az Ἀστυνομικός műből a Justinianus Digestáiban csupán egy töredéket lelünk.¹ Ex libro singulari τοῦ ἀστυνομικῶ. Ez a könyv nem a római aedilisekkel foglalkozik, a kiknek görög neve ἀγορανομός, hanem a vidékiekkel. Nem is írt volna Papinianus a római aedilisekről Rómában görögül, hanem latinul.

2. Definitionum Libri Duo.

Definitio alatt ezen a helyen értjük a jogtételnek szabályerejű megállapítását.² A megfigyelt és eldöntött számos esetből az inductio módszerével maradandó és általános

¹ Dig. 43. 10. 1. Az eredeti szöveget kivonatolta Tribonianus.

² P. o. Dig. 46. 3. 97. Pap. 1. 2. Def. . . . quod veteres definierunt.

szabályra következtettek, melyeknek ismeretével a gyakorlati életben való eligazodás biztosabbá lett. Nem kell azonban azt vélni, hogy szabályokat Papinianusnak csak fentebb czímzett dolgozata tartalmazott. Más műveiben is találunk szabályokat, jelesül a Quaestiók könyveiben, melyekből még több töredék jutott ránk, mint a Defini-tiók könyveiből, azért, mert Tribonianus főleg gyakorlati czélekből gyűjtögetvén, az elméleti műből igen keveset vett át.¹

A Definitionum Libri Duo-ból a ránk jutott néhány töredék sejteti velünk azt, hogy milyen sok érdekes tárgyát fejtegetett a kérdéses műben Papinianus, p. o. meghatározta a *törvényt* a monarchicus alkotmány tekintetbe vételével;² kimérte a *lex generalis* és *specialis* között levő viszonyt;³ számot ad a *ius civile* *irott forrásairól*;⁴ elfeledhetetlenül megmagyarázza a *feltétel* és az *idő jogi jelentőségét*,⁵ a *jogellenes ügyletek*⁶ természetét sat. A jogügyletek értelmezésében, a valódi akarat kipuhatólásában mély felfogást tanusít. Tanuljuk meg tőle, hogy oly értelmezést adjunk a jogügyleteknek, a mely nem tűri meg a kijátszásra vezető kibuvó ajtókat.⁷ Papinianus Definitionum könyvében az örökjog sem maradt mellőzve. Az örökjog szabályozásában sok érdeme van Papinianusnak. Az örökös kinevezéséhez esatolt időmeghatározás, a melytől (*ex die*), vagy a meddig (*ad diem*) a kinevezés tartana, figyelembe nem vétetik, tehát az ilyen kinevezés megszorítás nélküli

¹ A Definitionum Libri Duo-ból 32 töredék foglaltatik a Digestákban.

² Dig. 1. 3. 1. Pap. 1. 1. Def. Lex est commune praeceptum virorum prudentum consultum, — communis reipublicae sponsio.

³ Dig. 48. 19. 41. Pap. 1. 2. Def.

⁴ Dig. 1. 1. 7. pr. Pap. 1. 2. Def.

⁵ Dig. 45. 1. 124. Pap. 1. 2. Def.

⁶ Dig. 45. 1. 123. Pap. 1. 1. Def.

⁷ Ide vág az a szép szabály, melyet a Dig. 2. 15. 5. Pap. 1. 1. Def. így fejez be: . . . liberalitatem captiosam, interpretatio prudentum fregit, — azaz oly értelmezést ad a jogtudós az ügyletnek, a mely kizárja a kiterjesztő irányt, ha ugyan ez kijátszásra vezetne.

kinevezésnek tekintendő.¹ A felfüggesztő feltétel melletti kinevezés úgy értelmezendő, hogy midőn a feltétel beáll, ez visszahat a megnyílás idejére.

A Libri Definitionum közelebbi megismertetése kedvéért bemutatok belőle két töredéket, a melyek megerősítik állításomat, hogy Papinianus a Definióik könyvében sem foglalkozik alkalmazhatatlan elméletekkel vagy kivitetlen következtetésekkel.

A) A jogban való tévedés hatása a jogügyletek szempontjából.² A jogban való tévedés hatályát nem oldja meg kimerítően az ismeretes példabeszéd: *error iuris cuique noceat*. Papinianus éleseszűen figyelmeztette tanítványait, hogy tegyenek különbséget a jogi tévedés esetei között, és ne higyjék, hogy az minden esetben egyformán ártana. Ha valamely előnyt akarok elérni, ennek elérésében nem használnék a jogban történt tévedésre való hivatkozás, ellenben ha kár elhárítására töreksem p. o. a tartozatlanul fizetett értéket követelem vissza, már itt hasznomra válik, ha bebizonyítom, hogy tévedésből történt a fizetés és annak elfogadása. Ha gyakorlati esetek állanak előttünk, melyeknek eldöntése az *error iuris* hatásának megítélésétől függ: másképp járunk el, midőn arról van szó, hogy a tévedő valami nyereséget (*lucrum*) szalaszt el, mint midőn kárt (*damnum*) szenved. Az előbbi esetben a jogban való tévedés nem használ: *ignorantia iuris non prodest*. Az utóbbi esetben a jogban való tévedés nem árt: *ignorantia iuris non nocet*, és így esetleg a visszakövetelést (*indebiti condictio*) nem zárja ki.³

B) Mesterileg fejt ki a történelmi szempontból oly nevezetes különbséget a *ius civile* és *ius honorarium*

¹ Dig. 28. 5. 34. Pap. l. 1. Def. *Hereditas ex die, vel ad diem non recte datur. Sed vitio temporis sublato manet institutio.*

² Dig. 22. 6. 8. Pap. l. 1. Def. ... *Error facti ne maribus quidem in damnis vel compendiis obest, iuris autem error nec feminis incompendiis prodest; ceterum omnibus iuris error in damnis amittendae rei suae non nocet.*

³ Dig. 12. 6. 54. Pap. l. 2. Quaest. ... *Ex his omnibus causis, quae iure non valuerunt, secuta per errorem solutione condictioni locus erit.*

közt.¹ Idevágó szavaihoz néhány megjegyzést kívánok tenni, főleg mivel a praetori tevékenységről a német és francia irodalom némely munkása helytelen nézeteket hozott forgalomba.

A praetor a törvényhozó hatalomban részt vett. Papi-nianus, akkor, midőn a praetori jog már befejezte fejlődését, eme híres szavakat mondá a praetorokról: *ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi, vel supplendi, vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam.*² Tehát abban állott a praetor feladata, hogy a *ius civile*-t érvényre emelje, hézagait pótolja, hibáit javítsa, a közérdek szempontjából. A jogtudós ekkép beszélve, méltánylással ismeri el a praetori tevékenységnek hármias eredményét.

A praetor segédkezet nyújt (*adjuvat*), hogy a polgári jog alkalmaztassék. A magistratus köteles örködni, hogy ne sértsék, hanem foganatosítsák a törvényt. Az esküdt bírákhoz intézett utasítás (*formula*) is erre czéloz.

Hogy a praetor új tételeket is alkot (*supplet*), tehát részt vett a törvényhozó hatalom munkájában: ez által a praetor alig tett mást, mint tesz ma a jogtudomány. A pert el kell dönteni, még ha a peres kérdésre nem is gondolt a törvényhozó. A praetor eljárásában az a sajátos, hogy nem a konkrét esetre mondja ki a hézagpótló tételt, hanem azt, előre gondoskodva hirdeti ki; tehát *decisio specialis* helyett *van edictum generale*.

Legmesszebb megy a praetornak az a joga, hogy ő a tételes törvényt kiigazíthatja (*corrigit*), tehát meg is változtathatja. Nem visszaélés-e az a praetortól, hogy ő bővíti és megváltoztatja a törvényt? Ne mérjük a római magistrátust a mai hivatalok mértékével. Az *imperiummal* bíró

¹ Dig. 1. 1. 7. Pap. 1. 2. Def. . . . *Jus civile est, quod ex legibus, plebiscitis, senatus consultis, decretis principum, auctoritate prudentum venit.* §. 1. *Jus praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi, vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia, propter utilitatem publicam, quod et honorarium dicitur, ad honorem praetorum sic nominatum.*

² Pap. 1. 2. Def. Dig. 1. 1. 7. §. 1.

magistratus a maga ügykörén belül azt a hatalmat gyakorolja, a melyet gyakorol az őt megválasztó nép; a magistratus részben ugyanaz a hatalom illeti, mint választóit, azzal a megszorítással, hogy a magistraturalis hatalom csak egy évig tart, hogy intézkedéseit mellőztetni lehet az egyenlő, vagy fensőbb magistratus közbelépése, vagy a népvéd vétőja által, és hogy utólag felelősségre vonható, a felelősségre vonás következtében sokan el is ítéltettek. Az is korlátozta a magistratusokat, hogy ellenök visszkeresetnek és viszonnosságnak¹ lehető helye. Eme korlátokon belül a praetor a nép jogalkotó hatalmában, mint annak megbízottja osztozkodott; hivatását teljesíté, midőn a törvény hézagait új tétélekkel betölté, a szigorú szabályt méltányossal helyettesíté, és pedig mind-ezek iránt *előre* intézkedve, mert az igazságszolgáltatás függetlenségét az *előre* kihirdetett *általános* tétélek tartják fenn, a melyekhez kiki alkalmazkodhatik;² egyes egyén kedvéért nem szabad törvényt hozni.

Téves állítás, hogy a ius honorarium a praetor hosszas visszaélésének és bitorlásának lenne eredménye, a melyet a nép törvényhozói joga ellen elkövetett. Ez az utólagos gyanúsítás elnémúlhat, ha megfontoljuk, hogy soha nem tiltakozott a praetori működés ellen a nép; nem kifogásolták a többi magistratusok, s nem tett rá megjegyzést semmi történetirő. Egyes praetor átmenőleg, kivételesen követhetett el visszaélést, de a százados hirdetményezés ellen nincs észrevétel. Cicero kiemeli,³ hogy a praetortól azt várja a törvény, hogy a praetor „custos iuris civilis esto“. Ez volt az általános irány. Marcianus⁴ pedig kiemeli, hogy a praetor a maga küldetésének megfelelt s Papinianus⁵ szépen mondja, hogy a praetor a maga eljárásában a köz-

¹ Dig. 2. 2. 1. §. 1. ... eodem iure uti debet; in ipsius quoque persona valere patiatur.

² Dig. 1. 2. 2. §. 10. ... ut scirent cives, quod ius de quaqua re quisque dicturus esset, seque praemuniret.

³ De legibus. 3. 3. Editio Mannheimii. vol. 19. pag. 89.

⁴ Dig. 1. 1. 8. Marcianus l. 1. Instit. — — Jus honorarium est viva vox iuris civilis.

⁵ Dig. 1. 1. 7. Pap. l. 2. Definit. §. 1. utilitatem publicam.

érdeket tartá szem előtt. A közérdek vezette, az korlátozta. Kezelte és működésben tartotta a fennálló jogtételeket (*adiuvat*) újításaiban és változtatásaiban pedig mértéket tartó és conserváló volt, mert tudta, hogy ez a föltétele minden maradandó alkotásnak. Művészettel járt el a praetor a törvények pótlása körül. Midőn a törvény hézagait pótolja a praetor (*supplet*), ezt úgy teszi, hogy a törvényben foglalt szűk és korlátolt rendelkezést közelebb viszi a méltányossághoz, kiméletesen, az egésznek sérelme nélkül. Még a leggyökeresebb változtatások alkalmával (*corrigit*) és a *ius civile*-vel legellentétesebb újításai közben is p. o. midőn az *in integrum restitutio*-n dolgozik, hirdeti a civiljog iránti figyelmét, s az irott jog által biztosított jogalkotásoknak tiszteletben tartását.¹ Hasonló szellemben szól, midőn a *pactum*oknak érvényt akar biztosítani: azokat az egyezményeket fogja megtartani, a melyek a törvénytől, tanácsvégezéssel, tehát az érvényes jogszabályokkal nem ellenkeznek.² A praetor sem fáradozott más irányban, mint a törvényhozó népgyűlés, a Tanács, a fejedelem és a jogtudós; mindnyájan a római jog fejlesztésén munkáltak. Nem egymás ellen, hanem egymás támogatására törekedtek. Mindnyájok szereplését egy szellem vezérelte összhangzatos eljárásukban t. i. *egészben conserválni, a részletekben reformálni*. Papinianus idézett nyilatkozata nemesak történeti tény tartalmaz, hanem a praetor küldetését is híven ábrázolja. A praetor megmondja mi a jog (*ius dicit*), de nem csak azt mondja, a mit más forrásokból merít, hanem olyat is mond, a mit ő, mint a jogalkotásnak egyik rendes közege, állapít meg. A római alkotmány bizta rá azt a hatalmat, hogy hirdesse a méltányosságot. Mivel a praetor a népnek jogi öntudatát kimélni szerette, azért a *ius honorarium*ban jelentkező újításokat iparkodott a *ius civile*-hez illeszteni úgy,

¹ Dig. 4. 6. 1. §. 1. . . . item, si qua alia mihi iusta causa esse videbitur, in integrum restituum, quod eius per leges, plebiscita, senatusconsulta, edicta decreta principum licebit.

² Dig. 4. 14. 7. §. 7. . . . pacta conventa, quae neque adversus leges, senatusconsulta, edicta principum facta erunt: servabo.

³ Droit Romain. C. Accarias. 1882. 1. 48—51. lap.

hogy a *ius civile* hangjait vélték hallani benne, *viva vox iuris civilis*. Nem tekintették azt másnak, mint oly belső erőnek, a mely tovább fejleszti, kiegészíti és javítja a polgári jogot. A folytonos és szerves haladásnak köszönhető a római jog következetessége, világossága, plasticitása, utólérhetetlensége.¹

C) A magyar Corpus Juris toldalékai közt látható régi jogszabályok sorában tíz van Papinianustól. A tíz szemelvény egyike a Definiók könyveiből ered.²

XVII.

3. Liber Singularis és 4. Libri Duo De Lege Julia De Adulteriis Coercendis.

Papinianus a *lex Julia de adulteriis coercendis* törvényt beható magyarázattal kísérte. A közerkölciség elleni vétségekre ez volt a legterjedelmesebb törvény, ennek minden fejezetére felhívta a közfigyelmet, hogy feledékenységbe ne menjen, és a magistratusok mulasztása folytán erejét ne veszítse a törvény.³ Úgy látszik, hogy ezt a fontos törvényt két munkában tárgyalta, az egyiknek czíme: *Liber Singularis De Lege Julia De Adulteriis Coercendis*,⁴ másiké pedig: *Libri Duo De Lege Julia de Adulteriis Coercendis*.⁵ A két könyves mű (*Libri duo de adulteriis*) ama *lex*-nek egész tartalmával foglalkozott, az egy könyves irat (*Liber singularis*) pedig csak a büntető eljárást (*iudicium publicum*), a büntetéseket, u. m. a relegatiót, a vagyon felének vagy har-

¹ Matter. Einfluss der Sitten auf die Gesetze. 1833. Übersetzt von Busz. 327. lap.

² Dig. 50. 17. 83. Pap. 1. 2. Quaest. non videntur rem amittere, quibus propria non fuit.

³ Paulus is írt e tárgyról egy *Liber Singularis*-t, és egy másikat, a mely 3 könyvre terjed.

⁴ A *Liber Singularis De Adulteriis*-ből három töredék van a *Digestákban*.

⁵ A *Libri Duo de Adulteriis*-ből előfordúl a *Digestákban* 19 töredék.

madának sa tanúskodási képességnek elvesztését fejtegette. Mindez egyebek között alkalmat adott neki, hogy beszéljen a tanúkról, hozományi telkekről,¹ a házasság felbontásának és az egyoldalú elválásnak szükséges korlátozásáról, a S. C. Turpilianumról, vagyis a hamis vádaskodók ellen Nero idejében kelt tanácsvégzésről, és több más kérdéstről. Papinianus a lex Julia körül visszaéléseket tapasztalt. Nem lehetett megelégedve azokkal, a kik a férfiak számára biztosították a házasságtörés büntetlenségét és a válópert, a nőknek parancsolták az erényességet, de ezt nem tisztelték, sőt veszélyeztették. A legrégebb jogok szerint az adulterium miatt csak a férjnek (*vindex tori*) van keresete felesége ellen, holott a feleség férjének hűtlensége miatt nem emelhet vádat. Ez az ó-testamentom álláspontja is; Papinianus azonban kiemeli, hogy a férj hűtlensége által elveszti azt a jogot, hogy feleségét hasonló hűtlenség miatt bevádolhassa. A törvényt mindketten megsértették, a megsértett törvény egyiknek sem ad elégtételt, mert egymáson már azt megszerezték;² csak az a férj követelhet nejétől szeplőtelenséget, a ki maga is feddhetetlen életet él. Az erkölcsök tisztaságát, a gyöngédséget mindkét fél őrizze meg, mert csak e kettős alapon várható a családi élet békéje és erényessége. A hűtelen elveszíti a hűtlenség miatt való panasz emelésének jogát, de más részről a jogosult panasznak hasznos ellhallgatása, a férji jogon ejtett szennynek megtorlatlanul hagyása: tilalmas. Papinianusnak lehet tulajdonítani a törvény szigorítását, melyet Ulpianus említ, hogy t. i. Severus büntette a férjet,³ a ki feleségének kicsapongásait

¹ Dig. 23. 5. 12. §. 1. Pap. l. 1. de adult. A fundus dotalis, mint a család vagyoni állásának biztosítóka még az ip beleegyezésével sem idegeníthető el.

² Dig. 24. 3. 39. Pap. l. 11. Quaest. Viro atque uxore mores invicem accusantibus causam repudii dedisse utrumque pronuntiatum est; id ita accipi debet, ut ea lege, quam ambo contemserunt, neuter vindicetur, paria enim delicta mutua pensatione dissolvuntur.

³ Dig. 48. 5. 2. §. 6. Ulp. l. 1. de adult. ... Claudius Gorgus vir clarissimus, uxorem accusans, quum detectus esset uxorem in adulterio deprehensam retinuisse, et sine accusatore lenocinio damnatus est a divo Severo.

elnézte. Ugyancsak Severus nemesupán a feleség, hanem már a menyasszony rossz viselete miatt is megengedte a panaszt.¹ A házasságtörés büntetésének szigorítása visszahatott a lex Papia-ra is, a mely a magtalanságot joghátránynyal sujtva, a meddő házasságban élőket gyakran indítá arra, hogy házasságtörésben keressék a bajnak elhárítását, vagy legalább annak reménységét. Ennek most rossz vége lehetett.² A szóban levő commentár közelebbi megismerése végett közlök egy esetet, melyből kitűnik, hogy miképen vélekedett Papinianus a tempus continuum és tempus utile kérdésében; továbbá kiderül az, hogy Papinianus a Lex Julia de adulteriis törvényhez akkor írta commentárját, midőn már ama törvényre vonatkozólag véleményeket kértek tőle.

A tényállás a következő.³ Titius be akarta perelni házasságtörő feleségét. De a vádemelési záros határidő már lejártnak tekintendő, ha számítjuk azokat a napokat is, melyeket fogságban töltött Titius. A magistratus helyet adott az utiliter számításnak. A vádlott nő védője ellenkezőleg tempus continuumnak mondja a záros határidőt, ez pedig már eltelt, és így a panaszt, mint elkésettet, visszautasítandónak tartja. A magistratus kérdi most Papinianustól,

¹ Dig. 48. 5. 2. §. 3. Ulp. 1. 2. de adult. Divi Severus et Antoninus rescripserunt, etiam in sponsa hoc idem vindicandum, quia neque matrimonium qualecunque, nec spem matrimonii violare permittitur.

² Tertullianus Apologia. c. 4. . . . vanissimas Papias leges, quae ante liberos suscipi cogunt, heri Severus — exclusit.

³ Dig. 48. 5. 11. Pap. L. sing. de adult. §. 5. Quidam accusare volebat adulteri mulierem, et postulabat, ne sibi computarentur dies, quos in custodiam fuisset; me hoc admittente, mond a magistratus, exstitit (előállott az ellenfél), qui mihi contra diceret; cuius opinionem an tu (Papinianus) probes? rogo, maturius mihi scribas. Respondit (Papinianus): opinionem tuam et verba legis et sententia adiuvant, cui placuit, *utiles dies* accusatori computandos esse, id est, quibus potuit accusationis solemnia implere; quare sine dubio dies, quibus quis in custodia fuit, extra computationem utilium dierum existimanti tibi constitutos contradicere non debuit. Az ellenfélnek meg kellett volna nyugodni a te véleményedben, mely szerint az idő utiliter számítandó.

hogy kinek véleményét helyesli? Adjon ez iránt nyilatkozatot, rogo maturius mihi scribas. Papinianus ezt válaszolta a kérdezősködőnek: a te nézeted támogatást talál a törvény szavaiban és értelmében; mert a törvény szavai és értelme szerint a vádlónak csak azok a napok tudhatók be, a melyeken a vádindítványt megtehetette, azért a te véleményednek ellenkezőjét nem helyeselhetem. Látszik, hogy a kérdezősködő a jelen esetben nem magánszemély, hanem magistratus. A magistratus nyilatkozata ellen a vádlott nő védője kifogást tett s kérte, hogy a vád, mint elévült utasíttassék vissza. A felperes bizonyára önhibáján kívül kerülhetett fogságba, ezért engedett neki *utile tempus* Papinianus.

XVIII.

5. Quaestionum Libri XXXVII.

Quaestionum Libri XXXVII. cím alatti munkájában Papinianus a nehezebb vitás kérdéseket fejtegette. Jelesül az érdekesebb és bonyolultabb eseteket, a melyekre nézve a jogtudósok közt még nem jött létre megegyezés, és a melyekre nézve az ő véleményét kikérték, *quaesitum est*,¹ részint a felek s képviselőik, részint a bírák és legfőbb magistratusok.² Némelyik eset bemutatásánál közli az eredeti neveket, némelyik esetet pedig költött nevek alatt beszél el; néha a neveket mellőzi s csak a tényt adja elő, s úgy fejtegeti a kérdést. A jogesetek képezik a tárgyalási anyagot, azokra keresi és mutatja ki a megfelelő szabályokat és irányadó véleményeket; így fejté ki a zálogjogra, szolgalmakra, s más jogintézményekre vonatkozó tanait. Néha mások által eldöntött, de felülbíralatra elébe került kérdést is szőnyegre hoz Papinianus, midőn aztán a nézeteket tiszt-

¹ P. o. Dig. 12. 7. 5. Pap. l. 11. Quaest. ... an eundem repetere possit, quaesitum est. Dixi ... cessare conditionem et in delicto pari potiore esse possessorem.

² Dig. 22. 1. 3. Pap. l. 20. Quaest. §. 3. ... praefectis praetorii suasi, fructus, qui bona fide a Pollidio ex bonis defunetae percepti essent, restitui debere, nam fundum ei tantum praelegaverat.

tázza és helyesebb irányba tereli.¹ Nehezebb és vitás kérdések adtak anyagot a tárgyalásra; világos esetekben nem volt szükség a fejtegetésre, nihil esse, . . . quod tractari possit,² Az eredményt itten többnyire másképp fejezi ki mint a Responsumoknál, lévén a felelet egyenes válasz a feltett kérdésre, holott a Quaestionum libri a bonyolultabb vitás tételek iránti nyilatkozat, mely gyakran egészen igénytelen formában áll előttünk p. o. potest dici,³ cuius rei ratio forsitan est,⁴ posse defendi.⁵

A vitás jogkérdések a Quaestiokban elméleti oldalról is megkapják a világitást, különösen annak megokolásával, hogy a vitás tétellel szemben mily állást foglalt el Papinianus. Érdekes volt azt tudni, úgy a bíróságoknak, mint a tanulóknak, hogy Papinianus mily véleményt nyilvánított, mert többnyire az emelkedett jogerőre, a mit ő mondott.⁶ Tévedés volna tehát azt hinni, hogy Papinianus csupán elméleti feladatokkal foglalkozott; nem csupán elméleti, hanem egyúttal tételes jogi ismereteket is terjesztett a kérdéses műben Papinianus, a tételes szabályok felderítésével,

¹ P. o. Dig. 29. 7. 13. Pap. l. 19. Quaest. §. 1. . . . Tractari solet de eo, qui quum tabulas testamenti non fecisset, codicillis ita scripsit etc.

² Dig. 49. 15. 11. pr. Pap. l. 31. Quaest.

³ Dig. 30. 14. Ulpianus idézi l. 11. Quaest. . . . Papinianus ait . . . posse dici.

⁴ Dig. 41 2. 47. Pap. l. 26. Quaest. . . . cuius rei forsitan illa ratio est.

⁵ Dig. 39. 5. 27. Pap. l. 29. Quaest. . . . dixi, posse defendi.

⁶ Mint például ama kamatkérdés, a melyről Paulus értesít bennünket: Dig. 12. 1. 40. Paulus l. 3. Quaest. . . . Lecta est in auditorio Aemilii Papiniani, praefecti praetorio, iurisconsulti, cautio huiusmodi stb. Itt a fejedelmi tanácsban fölvetették a kamatfizetés kötelezettsége kérdését. Erre véleményt mondott Paulus (dicebam), mások, névszerint Ulpianus is, más véleményt nyilvánítottak (quidam dicebant). Az auditoriumban folytatott más, szintén érdekes esetek közül Paulus az Ulpianus auditoriumából közli a következőt: Dig. 19. 1. 43. Paulus l. 5. Quaest. . . . lectum est responsum (in auditorio) Domitii Ulpiani. Ego, quum meminissem . . . — Item quaero . . . respondi, etc.

vagy alkalmoszerű idézésével.¹ Irányt adó lett a jogkereső közönségre nézve a vitás kérdések² amaz eldöntése, mely eldöntést a bíróság vagy a fejedelmi tanács a Papinianus útmutatása szerint eszközölt, ennek következtében a Quaestiókat mind azok, a kik már a gyakorlati téren működtek,³ mind pedig azok, a kik arra készültek, haszonnal olvasták. Papinianus a Quaestiókban részletezett jogesetek némelyikét a Responsumokban is közli, érdekessé teszi az ismétlést a mellék-körülmények, érvek és indokolások felhozatalával; néha elbeszélőleg⁴ adja elő az esetet, néha vitatkozólag.⁵

A Quaestiókból mutatványul álljon itt az a töredék,⁶ a mely a végrendelkezési képességre vonatkozik.

¹ P. o. Dig. 48. 5. 38. §. 4. Pap. l. 36. Quaest. ... Fratres denique Imperatores Claudiae erimen incesti propter aetatem remiserunt. — U. o. §. 6. Idem (fratres imperatores) Pollioni (consul 166-ban és 176-ban) in haec verba rescripserunt. — Dig. 22. 3. 26. ... Procula magna quantitatatis fideicommissum etc. cum heredibus compensare vellet ... ratio Proculae solvisse: Divus Commodus non admisit.

² P. o. Dig. 12. 7. 5. Pap. l. 11. Quaestionum. Avunculo nuptura pecuniam in dotem dedit, neque nupsit, an eandem repetere possit, *quaesitum est. Dixi*, cum ob turpem causam dantis et accipientis pecunia numeretur, cessare conditionem et in delicto pari, potioem esse possessorem. — Az ellenkező véleménnyel szemben: sed recte defendi: non turpem causam in proposito, quam nullam fuisse. Más helyen is t. i. Dig. 13. 5. 25. Pap. l. 8. Quaest.: Illud, aut illud debuit, et constituit alterum; an, vel alterum, quod non constituit, solvere possit, *quaesitum est; dixi* non esse audiendum, si velit hodie fidem constitutae rei frangere.

³ P. o. Dig. 2. 15. 17. Pap. l. 2. Quaest. ... exceptio transacti negotii ... accomodanda est; vagy u. o. ... idem respondendum est, et in eo ... etc. Dig. 45. 1. 115. Pap. l. 2. Quaest. §. 2. ... item defendendum erit ... Dig. 37. 6. 8. Pap. l. 3. Quaest. ... responderi potest.

⁴ P. o. Dig. 22. 1. 3. §. 3. ... praefectis praetorii suasi, fructus, qui bona fide a Pollidio percepti essent, restitui debere.

⁵ P. o. Dig. 35. 1. 72. Pap. l. 18. Quaest. előadja Papinianus, hogy oly hagyomány felett kellett döntenie, melynek feltétele az, ha: Titia a gyermekek mellől el nem távozik. Némelyek tagadták (negaverunt), hogy Titia a Muciana cautiót adva követelhesse a hagyományt, de ez a vélemény nem találkozott Pap. helyeslésével (sed displicuit sententia).

⁶ Dig. 28. 1. 3. Pap. l. 14. Quaest. ... Testamenti factio non privati, sed publici iuris est.

A *ius publicum* nemcsak úgy fordul elő az íróknál, mint a *ius privatum*nak ellentéte, t. i. *ius, quod ad statum rei Romanae spectat*, hanem más jelentést is adtak neki, t. i. értik a *ius publicum* alatt a közrend érdekében alkotott ama magánjogi szabályokat is, a melyeket a magánosok akarata el nem mellőzhet. Így használja a kérdéses kifejezést Papinianus, állítván, hogy a végrendeleti képesség közjogi természetű. A végrendeleti képesség, és pedig a cselekvő ügy, mint a szenvedő: régi eredetű, főleg a XII. táblában találta biztosítékát; a polgári jognak nem egyénileg módosítható, hanem változtathatatlan, mert közjogi természetű, intézkedését látja ebben Papinianus. Nem tehet végrendeletet bárki, hanem csak az, a kit erre a polgári jog képesít, és nem örökölhet végrendelet alapján más, mint a kinek ezt a jog megengedi. Nem kötheti ki a polgár, hogy az ő végrendelete ne a római jog szerint bíraltassék el;¹ a XII táblás törvény *a családapának* engedi meg a végrendelkezést, tehát a családgyermek nem végrendelkezhetik apja meg-egyezésével sem; és nem szabad az örökjogi szabályokat szerződésileg megváltoztatni, erre inté Papinianus az örök-
hagyó Seiust, a ki hugát Seiát örökösévé nevezte, és a megtisztelt Titiusnak kedvezni akarván, neki birság terhe alatt azt stipuláltatá Seiával, hogy Seia nem fog élni Titius ellenében a *falcidiai* negyed levonásának jogával. Seia jogosan fogja levonni a negyedet, és ellene nem lesz helye e miatt keresetnek;² mert a *Falcidius*-féle törvény szabályait az örök-
hagyó meg nem változtathatja; de Seia sem mondhatott le róla, midőn a végrendelkező még életben volt. A végrendeleti képességről szerződésileg le nem mondhatunk, valamint meg nem szerezhetjük azt szerződési alapon. Még az *intestat* öröklési képesség is közjogi természetű, tehát magánegyezkedés alapján nem nyerhető s nem veszíthető

¹ Dig. 30. 55. ... *neminem posse, mond Papinianus, in eo testamento suo cavere, ne leges locum habeant.*

² Dig. 35. 2. 15. Pap. l. 13. Resp. §. 1. *Privatorum cautione legibus non esse refragandum, et ideo sororem iure publico retentionem habituram, et actionem ex stipulatu esse denegandam.*

el; jól mondá Papinianus,¹ hogy a magánegyezkedés nem szünteti meg a közjog tekintélyét, sőt általánosságban is kimondá,² hogy a közjogi természetű szabályt a felek nem változtathatják meg szerződési úton.

A magyar Corpus juris toldalékai közt olvasható régi jogszabályok közt hét töredék fordul elő a Papinianus-féle Quaestiókból.³

Papinianus Quaestióiból sok tétel vált közmondásossá,⁴ a mire szívesen gondolhatunk, mert az a jogalkotás, a melynek Papinianus a mestere, mutatja az erkölcsiség haladását az emberiség öntudatában.

¹ Dig. 38. 16. 16. Pap. 12. Resp. Privatorum cautionem legum auctoritate non censerit.

² Dig. 2. 14. 38. 1. 2. Quaest. Jus publicum privatorum pactis mutari non posse.

³ A magyar Corpus Jurisban a Quaestiókból a következő szemelvények olvashatók: Dig. 50. 17. 74. Pap. 1. 1. Quaest. Non debet alteri per alterum iniqua conditio inferri; Dig. 50. 17. 75. Pap. 1. 3. Quaest. Nemo potest mutare consilium suum in alterius iniuriam; Dig. 50. 17. 76. Pap. 1. 24. Quaest. In totum omnia, quae animi destinatione agenda sunt, non nisi vera et certa scientia perfici possunt. Dig. 50. 17. 77. Pap. 1. 28. Quaest. Actus legitimi, qui non recipiunt diem, vel conditionem, veluti emancipatio, acceptilatio, haereditatis aditio, servi optio, datio tutoris, in totum vitiantur per temporis vel conditionis adiectionem. Nonnunquam tamen actus suprascripti tacite recipiunt, quae aperte comprehensa vitium afferunt; nam si acceptum feratur ei, qui sub conditione promisit, ita demum egisse aliquid acceptilatio intelligitur, si obligationis conditio extiterit; quae si verbis nominatim acceptilationis comprehendatur, nullius momenti faciet actum. Dig. 50. 17. 78. Pap. 1. 30. Quaest. Generaliter, quum de fraude disputatur, non quid habeat actor, sed quid per adversarium habere non potuerit, considerandum est. — Dig. 50. 17. 79. Pap. 1. 32. Quaest. Fraudis interpretatio semper in iure civili non ex eventu duntaxat, sed ex consilio quoque desideratur. — Dig. 50. 17. 80. Pap. 1. 33. Quaest. In toto iure generi per speciem derogatur, et illud potissimum habetur, quod ad speciem directum est.

⁴ Álljon itt mutatóul néhány töredék a már eddig felsoroltakon kívül: Dig. 3. 1. 8. . . . ne poena, tempore determinata, contra sententiae fidem ulterius porrigatur. — Dig. 3. 2. 25. §. 1. Si quis in bello ceciderit, etsi corpus eius non compareat, lugebitur. — Dig. 12. 6. 54. Ex his omnibus causis, quae iure non valuerunt, vel non habuerunt effectum, secuta per errorem solutione conditioni locus

A Quaestionum Libri nagy becsben állottak. Ennek igazolásául szolgálhat, hogy a Quaestiókból Tribonianus 305 töredéket vett át a Digestákba.

XIX.

6. Responsorum Libri XIX.

A Responsorum Libri nem egyszerű döntvénytár, hanem az eldöntött jogeseteknek tanulságos feldolgozása, melyben előtérbe lépnek a jognak és méltányosságnak elvei.

erit. — Dig. 40. 7. 33. iura per heredem fieri non possunt duriora — Dig. 50. 2. 5. Ad tempus ordine motos ex crimine, quod ignominiam importat, in perpetuum moveri placuit; ad tempus autem exulare iussos ex crimine levioere, velut transacto negotio, non esse inter infames habendos. — Dig. 50. 5. 6. Hi, qui muneris publici vacationem habent, ad ea, quae extra ordinem imperantur, compelli non solent. — Dig. 48. 5. 36. Si minor annis adulterium commiserit, lege Julia tenetur, quoniam tale crimen post pubertatem incipit. — Dig. 44. 4. 12. Qui aequitate defensionis infringere actionem potest, doli exceptione tutus est. — Dig. 2. 14. 39. Veteribus placet, pactionem obscuram vel ambiguam venditori, et qui locavit, nocere; in quorum fuit potestate legem apertius conscribere. — Dig. 5. 3. 50. pr. Hereditas etiam sine ullo corpore iuris intellectum habet. — Dig. 10. 2. 13. Alienationes enim post iudicium acceptum interdictae sunt, dumtaxat voluntariae, non quae vetustiore causam et originem iuris habent necessariam. — Dig. 11. 1. 19. Si filius, quum pro patre suo ageret, taceat interrogatus, omnia perinde observanda erunt, ac si non esset interrogatus. — Dig. 12. 6. 66. Haec conditio ex bono et aequo introducta, quod alterius apud alterum sine causa deprehenditur, revocare consuevit. — Dig. 47. 2. 28. Rem inspiciendam quis dedit; si periculum spectet eum, qui accepit, (noha nem tulajdonos), ipe furti agere potest. — Dig. 47. 2. 79. Si debitor pignus surripuit, quod actione furti solvit, nullo modo recipit. — Dig. 34. 7. 3. Cato niana regula non pertinet ad hereditates, neque ad ea legata, quorum dies non mortis tempore, sed post aditam cedit hereditatem. — Dig. 50. 1. 14. Municipales intelliguntur scire, quod sciant hi, quibus summa reipublicae permissa est, vagyis: a polgárokról felteszszük, hogy tudják azt, a mit tudnak azok, a kikre a közügyek vezetése bízva van. — Dig. 34. 9. 24. Si testamentum patris iure factum filius negavit, quoniam de iure disputavit, non iudicium impugnavit, aut accusavit, retinet defuncti voluntatem. — Dig. 22. 5. 7. Iuris ignorantia non

Kendőzetlen, egyszerű¹ igazság beszél a döntvényekből. A tekintély előtt nem hajlik meg az ész, kegyet nem keres a vélemény, nem indul kérelemre, jutalomra, kitüntetésre, nem hágy kibuvó ajtókat. A remek jogászoknál nem irányadó az ismeretlenség és barátság, a szegénység és gazdagság, gyűlölet és szeretet, hanem a részrehajlatlan igazságosság, melynek gyakran ép az ellenkezőjét lehet rábizonyítani a bizantinus jogászokra. Papinianus élesen, határozottan látja az esetnek jogi és tényi álladékát és vonatkozását egész kiterjedésében, legfinomabb elágazásaiban. A lényeget felfogva, ezt találó, rövid szavakkal adja vissza, a tényekből csak a jellemzőket emeli ki, aztán az esetet azon elvek alá helyezi, a melyek szerint az elbírálandó, és classicus bevégzettséggel hozza meg a döntvényt.

Nemcsak a praetorok, bírák, peres felek, hanem a jogtudósok is kértek responsumokat, gyakran a szónokok is.² A nagy jogtudóstól néha írásban kérték a véleményt; de habár csak szóbelileg folyamodtak hozzá: írásban kapták a responsumot. A

prodest acquirere volentibus, suum vero petentibus non nocet. Dig. 50. 16. 218. Verbum: facere, omnem omnino faciendi causam complectitur, dandi, solvendi, numerandi, iudicandi, ambulandi. — Dig. 44. 2. 28. Exceptio rei iudicatae nocebit ei, qui in dominium successit eius, qui iudicio expertus est. — Dig. 44. 7. 27. Obligatioes, quae non propriis viribus consistunt, neque officio iudicis, neque praetoris imperio, neque legis potestate confirmantur. — Dig. 1. 5. 9. In multis iuris nostri articulis deterior est conditio feminarum, quam masculorum. — Dig. 45. 1. 119. Doli clausula, quae stipulationibus subiicitur, non pertinet ad eas partes stipulationis, de quibus nominatim cavetur. — Dig. 45. 2. 10. Si duo rei promittendi socii non sint, non proderit alteri, quod stipulator alteri reo pecuniam debet. — Dig. 22. 1. 5. Generaliter observari convenit, bonae fidei iudicium non recipere praestationem, quae contra bonos mores desideretur.

¹ P. o. L. 2. Resp. Dig. 3. 5. 31.; l. 3. Resp. Dig. 3. 5. 32. . . . In legibus magis simplicitas, quam difficultas placet. Inst. 2. 23. §. 7.

² Papinianustól kért véleményt Nicostratus, a kiről említi Dig. 39. 5. 27. Pap. l. 2. Quaest. . . Aquilius Regulus iuvenis ad Nicostratum rhetorem ita scripsit . . . defuncto Regulo controversiam habitationis patiebatur Nicostratus, et quum de ea re mecum contulisset, dixi: posse defendi, non videri donationem sequentis temporis irritam esse.

távollevők és az utódok kedvéért jegyezték fel a véleményt, ezért arra, mint irományra hivatkoznak; innen magyarázható az efféle kifejezés: Papinianus l. 5. Resp. scripsit.¹

A responsumok tárgyát élő példák képezték, nem pedig kigondolt viszonyok. A jogesetek nem költöttek, hanem az életből vannak merítve. A közvetlenség² olvasható ki belőlök. Az eseteknek gyakorlati életből való eredetét nem csak akkor látom bebizonyítottnak, midőn ki vannak téve a responsumokban az eredeti nevek, és pedig néha³ történelmileg ismert, vagy legalább említett személyek, a kik kérdezősködtek, hanem akkor is, a midőn a feleket csak az irodalmilag használt költött név, Titius és Maevius, Gaius és Scius⁴ jelzi, nem tekintvén megörökítendőnek az olyanoknak nevét, kik ismeretlenül kívántak maradni. A rabszolgákat néha a saját nevökön nevezi, p. o. Scopus,⁵ Samia.⁶ néha pedig a közönségesen használt megjelöléssel él, p. o. Pamphila.⁷

¹ Instit. 1. 25. §. 2.; Instit. 2. 1. §. 8.

² P. o. Dig. 35. 1. 101. l. 8. Resp. pr. Pater Severianam Proculam Aelio Philippo cognato nuptiis testamento designavit. — Dig. 39. 5. 31. §. 3. l. 12. Resp. . . qui deposuit tolleret, aut post mortem domini Aelius Speratus. — Dig. 45. 2. 11. §. 2. l. 11. Resp. . . tot aureos recte dari stipulatus est Julius Carpus. Spopondinus ego Antoninus Achilleus et Cornelius Dius partes viriles deberi. — Dig. 34. 9. 16. §. 1. l. 8. Resp. . . in testamento Cocceii Cassiani clarissimi viri, qui Rufinam ingenuam honore dilexerat optimi maxime Principes nostri iudicaverunt. — Dig. 36. 2. 26. l. 9. Resp. Firmio Heliodoro fratri meo dari volo quinquaginta ex reditu praediorum meorum futuri anni, respondi. — Dig. 10. 2. 35. l. 12. Resp. Pomponius Philadelphus dotis causa praedia filiae tradidit . . . iustam causam retinendae possessionis habere filiam . . . respondi. — Dig. 36. 1. 57. l. 8. Resp. §§. 1. és 2. is concret esetekben adott két feleletet tartalmaz: respondi.

³ Dig. 34. 9. 13. Pap. l. 32. Quaest. Claudius Seleucus Papiniano suo salutem. Ez a Claudius Seleucus és Gratus Sabinus voltak consulok 221-ben. — Dig. 46. 3. 94. §. 3. Pap. l. 8. Quaest. Favius Januarius Papiniano salutem.

⁴ Dig. 40. 1. 23; Dig. 7. 4. 3. §§. 1. és 2.

⁵ Dig. 33. 2. 24. §. 1.

⁶ Dig. 40. 4. 49.

⁷ Dig. 40. 1. 23.

A magyar Corpus Juris toldalékai közt a régi jogszabályok rovata alatt Papinianus Responsumaiából két töredék olvasható.¹

XX.

Mutatványok a Papinianus Responsumaiából.

A zálogjogra vonatkozó töredékek gyűjtögetésénél Tribonianus kiváló figyelemben részesíté Papinianus iratait. Méltán, mert a zálogjogi szabályok alkotásában Papinianus nagy tekintély. A zálogjogból (A—H) és az örökjogból (I) fogok bemutatni részleteket.

A) *Idegen dolog elzálogítása.*²

Az idegen dolog illetéktelen elzálogosítása érvénytelen.

Az utólagos megszerzés által mennyiben válik érvényessé? ez a kérdés. Erre a kérdésre ad feleletet Papinianus, és pedig nem csupán egy konkrét esetre, hanem általánosságban, esodálatraméltó rövidezséggel és világossággal. A zálogjognak tárgya eleinte α) csak testi tárgy (res corporalis), és pedig az elzálogító tulajdonát képező dolog lehetett. Később β) testetlen jogtárgy (res incorporalis), jelesül jogozat és így maga a követelés is bevált zálogtárgynak; ebből folyólag γ) az adósnak *egész vagyona* is szolgálhatott zálogképen, tehát a vagyon alkatrészét képező minden egyes *dolog és jogozat*.³ Papinianus idejében nemcsak a

¹ Dig. 50. 17. 81. Pap. l. 3. Resp. Quae dubitationis tollendae causa contractibus inseruntur, ius commune non laedunt. És: Dig. 50. 17. 82. Pap. l. 9. Resp. Donari videtur, quod nullo iure cogente conceditur.

² Dig. 20. 1. 1. pr. Pap. l. 11. Resp. Conventio generalis de pignore dando bonorum vel postea quaesitorum recepta est; in speciem autem alienae rei collata conventione, si non fuit ei, qui pignus dabat, debita, postea debitori dominio quaesito difficiliter creditori, qui non ignoravit alienum, utilis actio dabitur, sed facilius erit possidenti retentio.

³ Perinde, mond Gaius, atque si specialiter hae res fuissent obligatae. Dig. 20. 1. 15. §. 1.

megszerzett, hanem δ) az ezután megszerzendő vagyron is leköthető jelzálogilag, sőt már Gaius említi, hogy az elzálogítási jogügyletben rendszerint mind a megszerzett, mind a megszerzendő javait szokta lekötni az adós.¹ Természetes, hogy a megszerzés ténye által válik gyakorlativá az ily elzálogítás. Ezt kell érteni Papinianus eme szavai alatt: *conventio generalis in pignore dando bonorum vel postea quaesitorum: recepta est.* Eme szavaival Papinianus világosan oda czéloz, hogy valaha a jogtudósok nem értettek egyet az ily *conventio generalis* iránt, míg végül *ius receptum* lett a controversumból, és így biróilag is elismerték, hogy ily *generalis conventio*val érvényesen lehet alkotni jelzálogot. Nem szenved azonban kétséget, hogy, ha egyezkedem adóssommal *de pignore dando omnium bonorum ve postea quaesitorum* vagyis a meglevő (*bona praesentia*) és a szerzendő javak (*bona futura*) elzálogítása iránt, nem vonhatok *hypothecaria actio* alá egyebet, mint a mit az elzálogító megszerzett, és így az elzálogítóra nézve többé nem *res aliena*, mert azt fogadtam el jelzálogúl, a mi az adósomé, vagy az övé lesz. Ha a *megszerzendő* tehát még meg nem szerzett dolog elzálogítása megengedhetővé vált, akkor ϵ) az *idegen* dolog elzálogítása általában már nincs kizárva. Ha az elzálogító a dolgot különösen és határozottan mint *idegent* zálogítja el és azt meg nem szerzi, a hitelező javára nem keletkezik zálogjog; megfordítva: ha a szerzés bekövetkezik, érvényt nyer a zálogjog.² *De kivel szemben és mennyiben érvényes?*

A) Harmadik személylyel szemben a megszerzés előtti elzálogítás dologbeli jogot nem eredményez, tehát az elzálogítás utólag sem nyer érvényt, és így az időközben szerzett zálogjogokat meg nem előzi és *hypothecaria actio*ra nem szolgál alapúl, még akkor sem, ha a hitelező jóhiszemben volt az elzálogítónak tulajdonosi minőségéről; annál

¹ U. o. mondja Gaius: . . . cotidie inseri solet cautionibus, quae nunc habet et quae postea adquisierit.

² Dig. 20. 1. 16. §. 7. Marcianus szerint: aliena res utiliter potest obligari sub conditione si debitoris facta fuerit.

kevésbé, ha rosszhiszeműleg fogadta el az idegen dolog elzálogítását. Azt talán szükségtelen is megjegyezni, hogy attól az időtől kezdve, amelyben az idegen dolog az elzálogítónak tulajdonába ment át, szabadságában áll az elzálogítás is. Az is önként értetik, hogy ha az elzálogítás eme felfüggesztő feltétel alatt kötöttet „hogy az elzálogító tulajdonossá válik“: az elzálogítás a tulajdonjog megszerzésekor visszahatólag erőt nyer, tehát a megszerzés cum onere történik. Az eredmény az, hogy az idegen dolog elzálogítása, a melyet az elzálogító később sem szerzett meg, *harmadik személy* irányában s ellenében *nem hatályos*.

B) *Az elzálogítóval szemben* az idegen dolog elzálogítása bir némi joghatálylyal, melynek megítélésénél figyelembe veendő, vajjon a zálogos hitelező jó- vagy rosszhiszemű-e, és vajjon birtokon belől, vagy azon kívül van-e?

a) Ha az elzálogító az elzálogítás *után* az elzálogított idegen dolognak tulajdonosává lesz, és a *jóhiszemű zálogtartó* ellen azt kívánná felhozni hogy az elzálogítást még mint nem tulajdonos tette, és így a saját elzálogítási tényét tagadja, vagy érvénytelennek állítja, méltán éri őt kifogás, és pedig ha vindicatioval lép fel a zálogtartó jóhiszemű hitelező ellen, ezt megilleti a doli exceptio, mert nem türhető, hogy a jóhiszemű hitelezőt a rosszhiszemű elzálogító attól fosztsza meg, a mit ő maga adott neki zálogba. Így áll a kérdés, ha a záloghitelező *jóhiszemű* és *birtalja* a zálogtárgyat.

b) Ha a *jóhiszemű* záloghitelező *nem birtalja* a jelzálog tárgyát, és azt a ius distrahendi gyakorolhatása czéljából hatalma alá akarja hajtani, utilis hypothecaria actiót indít a neki rosszhiszeműleg lekötött tárgyakra, a melyek időközben az elzálogító *tulajdonába kerültek*. Ha a jelzálogos hitelező eme *jelzálogi keresete* ellen az elzálogító azzal a kifogással élne, hogy a lekötött dolognak még nem volt ő tulajdonosa az elzálogításkor, tehát azt érvényesen nem is zálogíthatta el, szóval a saját elzálogítási tényét tagadja, vagy érvénytelennek állítja: ezt a kifogást meggyöngíti a jóhiszemű záloghitelező a doli replicatioval. Igaz, hogy a jelzálogos hitelező a maga jóhiszeműségét nehezen képes bizonyítani, és így nem könnyen nyeri meg a jelzálogi kere-

setet (*difficilius creditori, qui non ignoravit alienum, utilis actio dabitur*), de a mi nehéz, az még nem mind lehetetlen. A zálogos hitelező jóhiszemősége esetén, tehát az az elzálogító, a ki elzálogosítá azt az idegen dolgot, a melynek az elzálogítás után később tulajdonosává lett, kénytelen saját elzálogítási tényének hatályát önmagára nézve elismerni.

c) Ha a záloghitelező *rosszhiszemű*, akkor az a kérdés, birlalja-e a zálogtárgyat, vagy nem? A mely hitelező tudta, hogy az elzálogító *idegen* dolgot köt le, és azt mégis, tehát nála *fide*, zálogba vette, épen oly hibás, mint a ki az idegen dolgot tudva elzálogítja. Az ily *rosszhiszemű* hitelező, ha a zálogtárgy nála van és azt az elzálogító, most már *tulajdonos*, de *nem birtokló* felperes követeli (*rei vindicatio*) a kereset ellen kifogással doli exceptióval védekezhetik, a lekötött dolog megtartása, *possidentiretentio*, czéljából. Erre a felperesnek, a ki *rosszhiszeműleg* idegen dolgot zálogított el, nincs doli replicatiója, tehát elutasítatik.

d) Ellenben ha a *rosszhiszemű* záloghitelezőnél nincs a zálogtárgy, és így azt jelzálogi keresettel *hypothecaria actio*val követeli az elzálogítótól, a ki most már tulajdonos és birtokló, ennek kifogása doli exceptiója ellen a birtokon kívül álló *rosszhiszemű* hitelező nem boldogul, mert *rosszhiszeműleg* kötötte az elzálogítási szerződést, és így mint *rosszhiszemű, dolosus*, meg nem gyengítheti a kifogást, doli exceptiót. Igaz, mindketten *rosszhiszeműleg, dolose*, jártak el, de épen ezért a birtokállás megváltoztatására alapot egyik sem nyert.¹

Papinianus éles tekintetével belátta, s helyesen kimutatta, hogy az idegen dolgot elzálogító adós és az azt tőle elfogadó hitelező sorsára nézve döntő a jóhiszemőség és a birlalás. A zálogbetevő adós saját jogellenes, *dolosus* tényét el, nem tagadhatja és a dolgot zálogban tartó hitelezőtől elnem perelheti, sőt a hitelező azt megtartja (*facilior erit possidentiretentio*), nemesak, ha jóhiszemű (*a*) eset), hanem még ha *rosszhiszemű* is (*c*) eset). A zálogba *vevő* hitelező, ha

¹ Dig. 50. 17. 154. Ulp. ... quum par delictum est duorum, melior habetur possessoris causa.

tudta is, hogy az adós idegen dolgot terhel meg, nem mindig rosszhiszemű, dolosus, jelesül nem dolosus akkor, ha elhihette, hogy az adós csakugyan tulajdonosává lesz az elzálogított dolognak, vagy ha e kikötés mellett vette a dolgot zálogba. És így a záloghitelező, ha jóhiszeműségét igazolja, a mi nem könnyen sikerül, nemcsak megtartja a lekötött tárgyat, ha nála van, hanem az elzálogítótól követelheti, ha ennél van (*b*) eset). Holott, ha a hitelező rosszhiszemű és nem birlalja a lekötött tárgyat, azt hatalma alá nem hajthatja (*d*) eset).

B) *A zálogjog kiterjedése a zálogtárgy gyümölcsére.*¹

Felmerült concret eset alkalmából fejtegeti Papinianus a zálogjognak kiterjedését az elzálogított dolog gyümölcseire. A római jog szerint azé a gyümölcs, a kié a gyümölcsöző dolog; és pedig az elvásztás előtt övé a gyümölcs, mint a gyümölcsöző dolognak növedéke, az elvásztás után pedig mint különálló dolog. Valamint a tulajdonjog, úgy a zálogjog is kiterjed a dolog kibővítésének tekinthető növedékeire p. o. a telekhez ülededő iszapra, a telekben gyökerező fákra, fűvekre² s a termő dolog minden gyümölcsére, míg ez függ (*fructus pendentes*). Ellenben az elvásztott gyümölcs (*fructus separati*) a zálogjog szempontjából új dolog gyanánt tekintetik, a mely csak úgy van lekötve, ha mint ilyen lekötöttet, *si paret eam rem, pignori obligatam esse*, tehát ha rá is vonatkozik az elzálogítás ténye. A jogvélelem a mellett harezol, a mi különben szokásos is, hogy a gyümölcsöző dolog elzálogításakor egyúttal a gyümölcs is elzálogíttatik. Önként értendő, hogy a gyümölcsök előre való elzálogítása csak akkor van rendén, ha az elzálogítót az elzálogításkor a tulajdonjog illeti, mert csak

¹ Dig. 20. 1. l. §. 2. *Quum praedium pignori daretur, nominatim, ut fructus quoque pignori essent, convenit; eos consumptos bona fide emtor utili Serviana restituere non cogeretur; pignoris etenim causam nec usucapione peremi placuit, quoniam quaestio pignoris ab intentione dominii separatur; quod in fructibus dissimile est, qui unquam debitoris fuerunt.*

² Dig. 6. 1. 44. *Gaius ... pars fundi.*

ekkor remélhető, hogy *separatio* által a gyümölcsöknek is tulajdonosává lesz és azok felett való rendelkezése fogantat nyer.

A most tárgyalt 2. §-ban Papinianus a következő jogeset felett döntött. Numerius zálogba adja telkét, a *fundus Cornelianus*, azon világos kijelentéssel, hogy a dolog terménye is zálogtárggyá váljék, mihelyt az Numerius tulajdonát képezi; itt tehát nem vélelmen, hanem világos kikötésen alapúl, hogy a zálogjog a zálogos telek gyümölcseire is kiferjed.¹ Agerius követelését Numerius ki nem elégíté. Agerius zálogjogát akarja érvényesíteni. De a zálogos telek, a *fundus Cornelianus* nem levén Agerius rendelkezése alatt, kénytelen Agerius mindenek előtt *utilis Serviana* (= *hypothecaria*) *actiót* indítani, hogy azt rendelkezése alá vonja. Numerius a zálogos telket időközben a mitsem sejtő *Negidius*nak adta el. Az *utilis Serviana actióval*, az az *hypothecaria actióval* a telek kiadása végett a jóhiszemű vevőt, *Negidius*t, támadja meg Agerius. A *fundus Cornelianus* kiadása kétségtelenül meg fog hagyatni *Negidius*nak, de azt nem tudja *Negidius*, s ez iránt kér véleményt, vajjon a jóhiszeműleg elfogyasztott gyümölcsöket tartozik-e megtéríteni, előre látván, hogy a telek mostani árából Agerius követelése ki nem kerül. Papinianus megnyugtatta őt,² világosan kiemelve, hogy *Negidius* jóhiszeműleg vette meg a *fundus Cornelianus*t. Ez menti meg *Negidius*t a *fructus consumpti* megtérítésének terhe alól. Nála keletkeztek azok; ő választá el azokat, jóhiszeműleg bánt velök. Az ő jóhiszeműsége abban állott, hogy nem tudta a *fundus Cornelianus* lekötöttségét, ezt előtte Numerius eltitkolta. A telket tehát kiadja, de az elfogyasztott terményekért és gyümölcsökért kártérítéssel nem tartozik. Ez a *bona fides* előnye, *lucrum*. Az adós Numerius a zálogos *fundus Cornelianus* eladása által nem szüntetheti meg Agerius zálogjogát. *Negidius* nemcsak mint vevő tartozik túrni a telken levő zálogterhet, hanem még

¹ *Cum praedium pignori daretur, nominatim ut fructus quoque pignori essent, convenit.*

² *Fructus consumptos bona fide, emtor utili Serviana restituere non cogetur. §. 2. loco citato.*

akkor is tünni tartoznék azt, ha elbirtoklás által szerezte volna meg a fundus Cornelianust. Az elzálogító tulajdonos intentióitól függetlenül nyugszik a zálogjog.¹ A Negidius által elfogyasztott gyümölcs nem az eladó adós-, Numeriusnál, jött létre, hanem a bona fide vevő Negidiusnál létesült s fogyasztatott el. Ez a gyümölcs soha nem volt a Numeriusé, tehát nem is terhelhette azt zálogjoggal. És épen ezért nem követelhető a quasi Serviana = hypothecaria actióval. A szóban levő gyümölcsre nézve nem foroghat fenn az a kérdés, hogy azt *zálog-tehermentesen* vagy *teherrel* ruházta-e át Numerius; ezt a gyümölcsöt semmiképen nem ruházta Negidiusra Numerius, mivel nem is volt az Numeriusé. Papinianus az *elfogyasztott* gyümölcsöt tekinti a most tárgyalt esetben zálog-tehermentesnek.² A még meglevő gyümölcsöt (fructus exstantes) a jóhiszemű vevő is tartozik kiadni, ha máskülönben nem nyújt elegendő fedezetet maga a telek.³

C) *A zálogtárgy gyümölcsei és a tartozás kamatai.*⁴

Azon megjegyzés, hogy a záloghitelező, a követelése után járó kamat fejében a zálogképen birt dolognak gyümölcseit húzza, létesíti az antichreticum pactum-ot. Azt beszéli Papinianus, hogy a dolog zálogilag lekötöttvén és átadatván, mellékegyezményképen abban állapottak meg a felek, hogy a zálogtárgy gyümölcseit szedje a hitelező a

¹ Ezt így fejezi ki Papinianus: pignoris etenim causam nec (= ne quidem) usucapione peremi placuit, quoniam quaestio pignoris ab intentione dominii separatur. §. 2. l. c.

² Ezt Papinianus így fejezi ki: quod in fructibus dissimile est, qui nunquam debitoris fuerunt. §. 2. l. c.

³ Marcianus: Dig. 20. 1- 16. §. 4. ... de antecedentibus fructibus nihil potest pronuntiare, nisi existat et res non sufficit.

⁴ Dig. 20. 1. 1. §. 3. Pacto placuit, ut ad diem usuris non solutis fructus hypothecarum usuris compensarentur fini legitimae usurae. Quamvis exordio minores in stipulatum venerint, non esse tamen irritam conventionem placuit, quum ad diem minore foenore non soluto legitimae maiores usurae stipulanti recte promitti poterunt.

kamatok fejében; de nem feltétlenül, hanem csak azon esetre, ha a kamatfizetési kötelezettség elmulasztatott; ez esetben compensálja a hátralékos kamatokat a beszedett gyümölcs, vagyis nem követeli a hitelező a kamat fizetését, és nem követeli az adós, hogy a gyümölcs neki kiszolgáltassék. A megtartott gyümölcs által szerez magának kielégítést a hitelező, és így kölcsönös elszámolás útján elégitik ki egymás követelését. A kölcsönös beszámításnak nincs más határa, mint a megengedett legmagasabb kamat (*finis legitimae usurae*); de ez a határ szem előtt tartandó, mert ellenkezőleg uzsoráskodás vádja éri a hitelezőt. A törvény által engedett kamat-maximum képezvén a keretet, azt nem lehet az uzsora-tilalom megszegésének tekinteni, hogy ha csupán 4 vagy 5 százalék fizetésére kötelezte magát az adós, mégis 6% erejéig tartja meg a gyümölcsöt a hitelező.¹ Ez mintegy büntetés a nem fizető adósra és pedig külön kikötésen (*antichresis*) alapuló büntetés. Az sem ütközik az uzsora-tilomba, hogy a kisebb kamatra kölcsönvevő-magát a törvényileg megengedett legmagasabb kamatra kötelezi arra az esetre, ha meg nem tartaná a fizetési határidőt.²

D) *A kezes, ha fizet, jogot nyer a zálogra.*³

A kezes, ha az adósért fizet, követelheti a kielégített hitelezőtől, hogy ez engedje át neki az adós elleni jogait (*beneficium cedendarum actionum*) tehát engedje át zálogjogát is, mi a fizető kezesnek a visszkeresetet megkönnyíti.

Papinianus előtt az az eset feküdt, melyben a kezes Numerius, jogainak megóvása és biztosítása szempontjából csak akkor fizette ki a hitelezőt, Ageriust, midőn ez a nála

¹ *Quamvis exordio minores in stipulatum venerint, non esse tamen irritam conventionem placuit. §. 3. l. c.*

² *Cum ad diem minore foenore non soluto legitimae maiores usurae stipulanti recte promitti potuerunt. §. 3. l. c.*

³ *Dig. 20. 1. 2. Papinianus l. 3. Resp. Fideiussor, qui pignora vel hypothecas suscepit, atque ita pecunias solvit, si mandati agat, vel cum eo agatur, exemplo creditoris etiam culpam aestimari oportet; ceterum iudicio, quod de pignore dato proponitur, conveniri non potest.*

volt kézi zálogot átadta, és midőn az adós Negidius a nála volt jelzálogot rendelkezése alá bocsátá a fizető kezesnek, Numeriusnak.¹

A fizető kezesnek, Numeriusnak, viszonya az adóshoz, Negidiushoz, meghatalmazási természetű, mert hiszen Negidius érdekében lett kezes és Negidius megbizásából fizet Numerius. Ha már Negidius a maga tartozását kifizetteté Numerius által, Numeriust ép úgy megilleti a visszkereset Negidius ellen, mint bármely megbizottat. Magától értetik, hogy Numerius, mint más megbizott, kifejté a kellő óvatosságot (*diligentia*) és nem terhelhető gondatlansággal (*culpa*). Ezek így lévén, a kezes Numerius, a ki fizetett Negidius helyett, kiadásainak megtérítését esetleg *contraria mandati actio*val követelheti, de viszont az adóst, Negidiust, *directa actio mandati* illetheti, ha például Numerius nem értesítette volna Negidiust az Agerius keresetéről, vagy ezzel szemben perbeli mulasztást követett volna el, vagy bármi más tekintetben nem tanusított volna a megbizottól elvárható gondosságot.

Valamint a zálogos hitelező Agerius maga felelős a zálogtárgy körüli *diligentiáért*, és a *litis aestimatio* alkalmával az ő gondatlansága számbavéttetik, ép úgy a fizető kezes Numerius, a ki Ageriustól átveszi a kézi zálogot, vagy Negidiustól a jelzálogot, felelős minden *culpaért*.

E) *A zálogjog sorsa, ha az elzálogítótól a zálog tárgyát elperlik.*²

Az a kérdés, hogy, ha az elzálogító az elzálogított dolog tulajdonától jogerejű ítélettel (*res iudicata*) megfosztatik, ez által veszendőbe megy-e a zálogjog?

¹ Dig. 20. 1. 2. *Fideiussor, qui pignora vel hypothecas suscepit, atque ita pecunias solvit.*

² Dig. 20. 1. 3. pr. *Si superatus sit debitor, qui rem suam vindicabat, quod suam non probaret, aequae servanda erit creditoris actio Serviana probanti, res in bonis eo tempore, quo pignus contrahabatur, illius fuisse; sed et si victus sit debitor vindicans hereditatem, iudex actionis Servianae neglecta de hereditate dicta sententia pignoris causam inspicere debet. Atquin aliud in legatis et liber-*

Az idézett töredék kezdetében (Dig. 20. 1. 3. pr.) azt mondja Papinianus, hogy ha a zálogítás a *res iudicata előtt* létesül, épségben marad; az 1. §-ban pedig kimondja, hogy ha az elzálogítás a *res iudicata után* történt, nem érvényes.

a) Aulus javára az adós Negidius zálogjogot enged az őt illető fundus Cornelianusra, és ezt ennekutána a birtokló Numeriustól *rei vindicatióval* követeli vissza. De Negidius a *rei vindicatiót* elveszíté, és ítélt dologgá vált, hogy a fundus Cornelianusra nincs tulajdonjoga; talán azért utasított el, mert a *vindicantst* terhelő bizonyítást nem teljesíté vagy nem teljesítheté. Aulust, a hitelezőt, Negidius elutasítására daczára is megilleti a fundus Cornelianusra az *actio Serviana*, bárki, tehát Numerius ellen is, ha bebizonyítja, hogy ama fundus Cornelianus akkor zálogosított el, mikor az még Negidius vagyonához (in bonis est) tartozott, és még mielőtt a *rei vindicatiót* megindította.¹ Az Aulus által indított *Serviana actio* ellen Numerius nem hozhatja fel a *rei iudicatae exceptiót*, mert ez a *res iudicata* csak a peres felek között, t. i. Numerius és Negidius között szolgál zsinórmértékül, és mert Numerius köteles elismerni mindazokat a terheket, a melyek a telekre annak idején jogérvényesen állapítottak meg. A negatoriával próbát tehet, ha illetéktelennek véli a telkére nehezédő *ius in re aliena-t* vagyis a kérdéses zálogjogot.

b) Papinianus most azon esetre válaszol, ha Negidius a fundus Cornelianust, melyre Aulusnak zálogjogot adott, nem *rei vindicatióval*, hanem mint örökös (*scriptus heres*) *hereditatis petitióval* követeli Numeriustól, a ki *intestat örökös* minőségben bírja a fundus Cornelianust. Negidius azonban örökösödési jogát, különösen pedig a fundus Cornelianushoz való tulajdonjogát be nem bizonyította, és így elutasított. Aulus, a záloghitelező, az örökösödési perre

tatibus dictum est, quum secundum eum, qui legitimam hereditatem vindicabat, sententia dicta est. Sed creditor non bene legatariis per omnia comparatur, quum legata quidem aliter valere non possunt, quam si testamentum ratum esse constaret; enimvero fieri potest, ut et pignus recte sit acceptum, nec tamen ab eo lis bene instituta.

¹ Servanda erit creditoris actio Serviana probanti res in bonis eo tempore, quo pignus contrahebatur, illius fuisse. l. c.

való tekintet nélkül, követelheti a Serviana actióval a fundus Cornelianust; a bíró, ki az actio Serviana folytán ítél, nem azt vizsgálja, hogy az örökösödési perben mit bizonyított és milyen sikert aratott Negidius, hanem azt nézi, hogy az elzálogításkor a fundus Cornelianus a Negidius vagyonához tartozott-e? s érvényesen történt-e az elzálogítás; ha érvényesen történt, úgy a Serviana actiónak Numerius engedni kénytelen.¹

c) A fennebbiekkal szemben azt mondhatná valaki, hogy hiszen az örökösödési perben hozott ítélet nem szorítkozik csupán a perlekedő felekre, hanem irányadó másokra, például a végrendeletben felszabadítottakra nézve is; azaz, ha a végrendeleti örökös pervesztes lesz és az intestat örökös nyer, erejét veszíti a scriptus heresre rótt hagyomány-fizetés és felszabadítás.² Tehát ugyanez áll a zálogos hitelező ellenében. Erre azt jegyzi meg Papinianus, hogy a zálogos hitelezőt nem tehetjük mindenben egyenlővé a hagyományosokkal; a mi áll a hagyományosra, nem mind áll a záloghitelezőre.³ Mert a hagyomány nem bír érvényességgel, ha a végrendelet fő és lényeges tartalma t. i. az örökös-kinevezés megdől; hagyomány csak érvényes végrendelet alapján követelhető.⁴ Voltaképen, ha a végrendeleti örökös ellen üt ki a hereditatis petitio, vagy a quacrela, nem azért esnek el a hagyományosok, mivel a végrendeleti és a szükség-örökösök között res iudicata létesült, hanem, mivel elesett az örökségtől a végrendeleti örökös, a kitől hagyományt lehetett volna követelni, és megdőlt a végrendelet, melynek alapján a hagyományt követelhatték volna. A zálogjog nem függhet attól, hogy az elzálogított

¹ Sed et si victus sit debitor vindicans hereditatem, iudex actionis Servianae, neglecta de hereditate dicta sententia, pignoris causam inspicere debet. l. c.

² Atquin aliud in legatis et hereditatibus dictum est, cum secundum eum, qui legitimam hereditatem vindicabat, sententia dicta est. l. c.

³ Sed creditor non bene legatariis per omnia comparatur. l. c.

⁴ Cum legata quidem aliter valere non possunt, quam si testamentum ratum esse constaret. l. c.

szabályszerűen és sikerrel viszi-e a pert mint örökös vagy mint tulajdonos, hanem attól, hogy az elzálogításkor volt-e helye az elzálogításnak. Az érvényesen szerzett zálogjog az elzálogítónak későbbi ügyetlen perlekedése által meg nem szüntethető.¹

F) *Nem lehet több joga a hitelezőnek, mint az elzálogítónak.*²

Negidius a fundus Cornelianus tulajdonosa ezt vindicálja Numeriustól, de szerencsétlenül, mert elveszíti a pert. Ezután köti le Aulusnak zálogul a vissza nem nyert fundus Cornelianust. Az elzálogítás ép úgy, mint az eladás vagy más átruházás, csak annyiban érvényes, a mennyiben a jogelődnek joga van. Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse habet. A jogelőd ellen érvényesíthető kifogások érvényesek a jogutód ellenében is; különösen áll ez az exceptio rei iudicatae emelhetésére nézve is. Valamint Negidius, ha ismét követelné a fundus Cornelianust, elutasíthatnák az exceptio rei iudicatae folytán, épen úgy elutasíthatnák Negidius, ha Serviana actiót indítana Numerius ellen. Negidius jogerejű itélettel elűtettetett a fundus Cornelianustól, és így, miután neki nincs arra joga, nem állapíthat arra zálogjogot. Még azon esetben sem volna érvényes a Negidius részéről történt elzálogítás, ha Numerius, a ki a vindicationalis pert megnyerte, nem volna képes a telket mástól vindicatioval visszakövetelni, különösen Aulus ellenében nem bírna boldogúlni. A Numerius javára hangzó ítélet voltaképen nem a tulajdonjogot ítélte oda Numeriusnak, hanem csak nem adott helyet a Negidius keresetének, nem adiudicáltatott Numeriusnak a telek, hanem absolvál-

¹ Enim vero fieri potest, ut et pignus recte sit acceptum, nec tamen ab eo (scilicet debitore) lis bene instituta. l. c.

² Dig. 20. 1. 3. §. 1. Per iniuriam victus apud iudicium rem, quam petierat, postea pignori obligavit; non plus habere creditor potest, quam habet, qui pignus dedit; ergo summovebitur rei iudicatae exceptione, tametsi maxime nullam propriam, qui vicit, actionem exercere possit; non enim, quid ille non habuit, sed quid in ea re, quae pignori data est, debitor habuerit, considerandum est.

tatott Numerius, elutasítatván Negidius.¹ És így, ha Aulus, a Negidiust elutasító ítélet után tőle nyert zálogjog alapján követelné a fundus Cornelianust Numeriustól, Numerius sikerrel veti Negidius ellen a rei iudicatae exceptiót, és nem használ Aulusnak az, hogy nem Numerius, hanem Negidius volt a tulajdonos, és igazságtalanul utasították el Negidiust; hanem csak arra van tekintet, hogy mennyi joggal birt a fundus Cornelianusra Negidius, mikor a zálogjogot Aulusnak engedélyezte; és miután Negidius minden anyagi igazsága mellett is res iudicatával elüttetett a fundus Cornelianustól, ez időtől kezdve azt senkinek sem adhatta érvényesen zálogba.²

G) Jozogzat elzálogítása.³

A zálogjog tárgyát az elzálogító vagyónához tartozó *dolog* képezi; de per analogiam bevették a zálogtárgyak közé az adós vagyónak más alkatrészeit, jelesül a jogzatokat, tehát az ő haszonélvezeti jogát is.

Az ususfructusnak zálogul való lekötése kétféleképen fordult elő u. m.

a) A tulajdonos Negidius a maga telkét (fundus Cornelianus) megtartva annak haszonélvezetét, engedi zálogfejében Aulusnak, a hitelezőnek. Ha ezt Negidius in iure cessióval ruhazza Aulusra, vagy ha fiducia alakjában teszi

¹ Ergo summovebitur rei iudicatae exceptione (Aulus), tametsi maxime nullam propriam, qui vicit (Numerius) actionem exercere possit. l. c.

² Non enim, quid ille (Numerius) non habuit, sed qui in ea re, quae pignori data est, debitor (Negidius) habuerit, considerandum est. l. c.

³ Dig. 20. 1. 11. §. 2. Usus fructus an possit pignori hypothecae dari, quaesitum est, sive dominus proprietatis convenerit, sive ille, qui solum usumfructum habet. Et scribit Papinianus libro undecimo Responsorum, tuendum creditorem, et si velit cum creditore proprietarius agere, non esse ei ius uti, frui invito se, tali exceptione eum praetor tuebitur, si non inter creditorem et eum, ad quem ususfructus pertinet, convenerit ut ususfructus pignori sit, nam et quum emptorem ususfructus tuetur praetor, cur non et creditorem tuebitur? Eadem ratione et debitori obicietur exceptio.

az elzálogítást, ez kétségkívül megáll; de kérdés, megáll-e, ha amaz ünnepélyesség mellőzésével, csupán megegyezéssel (*dominus proprietatis convenerit*) történt az elzálogítás, annak gyakorlatába helyeztetvén a hitelező. Ily elzálogítási *conventiōt* a civiljog nem ismer ugyan, de a praetor védelemben részesíti és így (*tuitione praetoris*) fennáll.

b) Az idegen telken fennálló haszonélvezetet is lehet elzálogítani. Ehhez is vagy *in iure cessio*, vagy *fiducia* alak kell a civil jog szerint; de praetori jog szerint elegendő a megegyezés (*conventio*) alapján nyugovó gyakorlat. Ezt elfogadták az életben. A jogászok feladatát képezte, hogy utat és módot találjanak birói oltalomban részesíteni az új viszonyokat. Papinianus mondá ki egyik nagyhatású *responsum*ában, a melyre Marcianus hivatkozik, hogy az *usus fructus*, mint legszemélyesebb jog el nem idegeníthető ugyan, de annak gyakorlata (*iuris quasi possessio*) átengedhető, és a hitelezőt, a kinek az adós haszonélvezetet ad zálogfejében, a praetor védelemben részesíti. És pedig következőleg. Ha a szolgáló telek tulajdonosa a haszonélvezet gyakorlatában levő zálogos hitelezőt *negatoria in rem actiō*val támadja meg, ennek ellenében a praetor helyt ad a következő *exceptiō*nak: „... *si non inter creditorem et eum ad quem usus fructus pertinet, convenerit, ut ususfructus pignori sit.*“ Ez *exceptio in factum concepta*, mely szerint a hitelező arra hivatkozik, hogy az ő adósát illeti a haszonélvezet és attól kapta zálogba annak gyakorlatát. Ebben a gyakorlatban megvédelmeztetik a *negatoria* ellen. Valamint a haszonélvezet gyakorlatának megvevőjét oltalmazza a praetor, ép úgy azt, a ki zálog fejében gyakorolja a haszonélvezetet.¹ Természetesen nem tovább, mint a meddig az elzálogítóinak joga tart, de semmi esetre nem tovább, mint az adósság törlesztéseig. Míg nincs törlesztve, addig az elzálogító se mozdíthatná el a haszonélvezet gyakorlatától a hitelezőt, *eadem ratione et debitori obicietur exceptio.*

¹ ... nam et emptorem ususfructus tuetur praetor, cur non et creditorem tuebitur? l. c.

Még az a kérdés merül fel, hogyha lejár az adósság, és ki nem fizettetik, mi módon érvényesíti zálogjogát a hitelező, a kit a zálogjog a haszonélvezetre illet? A záloghitelező itt úgy érvényesíti a *ius distrahendi*-t, hogy eladatja a haszonélvezetből származó gyümölcsöket, vagy magát a gyümölcszedési jogot. Ez eladás alapján a vevő fogja szedni a gyümölcsöket, és védeni fogja őt annak gyakorlatában a praetor mindaddig, míg az fennáll t. i. a haszonélvező haláláig, a ki itt nem más, mint az adós. A vevő szükség esetén *utilis confessoria actio*t is indíthat; ugyanazzal annak idején a záloghitelező is élhet.

H) *A feleség adhat-e zálogot.*¹

A Dig. 20. 1. 1. §. 4-ben érintett jogeset igen gazdag tartalmú. Alkalmazást talál itt az a szabály, a mely szerint tilos a házastárak közti ajándékozás; tilos a nőnek a kezességvállalás; megtudja az olvasó, hogy a hasznos beruházások, *impensae utiles*, miképen követelhetők és egyenlíthetők ki, végül pedig mindezek a kérdések a zálogjoggal hozatnak kapcsolatba.

A római jog szerint tilos a házastársak közti ajándékozás. Ez ellen a tilalom ellen cselekedett Caia, midőn telkét, a fundus Cornelianust odaajándékozta férjének Caiusnak. A tilalom következtében nem száll át a fundus Cornelianus tulajdonilag Caiusra, marad az továbbra is a Caia tulajdona; de a teleknek birtoklása Caius által gyakoroltatik a házasság tartama alatt. Caius nem volt ugyan a fundus Cornelianus tulajdonosa, de a hitelező Numerius őt tulajdonosnak tekinté, és ez okból hitelezett neki és lépett vele zálogszerződésre. Csakhogy ezt az elzálogítást Caius nem

¹ Did. 20. 1. 1. §. 4. *Quum praedium uxor viro donasset, idque praedium vir pignori dedisset, post divortium mulier possessionem praedii sui recuperavit, et idem praedium ob debitum (praedium ob idem debitum Mommisen) viri pignori dedit; in ea duntaxat pecunia recte pignus a muliere contractum apparuit, quam offerre viro debuit meliore praedio facto, scilicet si maiores sumtus, quam fructus fuissent, quos vir ex praedio percepit; etenim in ea quantitate proprium mulier negotium gessisse, non alienum suscepisse videtur.*

tehette érvényesen. Caius felbontja a házasságot Caiával. A különben is érvénytelen ajándékozást visszavonja Caia és Caius szépszerével kiboocsátá birtokából a kérdéses telket. Ugyanezt a fundus Cornelianus-t a Caius fennebbi adóságának biztosítására zálogul adta Caia Numeriusnak. Így értelmezi e helyet Mommsen. Numerius ugyanis megtudván, hogy Caius el nem zálogosíthatá a fundus Cornelianust, felmondta a tőkét Caiusnak. Caiusnak sikerült rábeszélni Caiát, hogy csillapítsa le Numeriust. Caia az elválás daczára is javát akarva Caiusnak, felajánlá a fundus Cornelianust, mint zálogot, Numeriusnak. De Caiusnak jó szándékát megghiusítani látszik a törvény, mert a nő másnak adósságáért ép oly kevésbé vállalhat zálogterhet, mint nem vállalhat kezességet. A S. C. Velleianum tiltja a nőnek az intercessiót. De a jelen esetben Caia által lélesített zálogjog még sem egészen semmis. A férj, Caius, ugyanis beruházásokat tett a telekbe és így azt saját költségén értékebbé tette. E beruházást a férj joggal követelheti és ha a telket tőle a beruházások megtérítése nélkül vindicálnák, doli exceptióval élhetne. E javítások erejéig Caia úgy tekinthető, mint Caiusnak adósa.¹ A Cajus activájának pontos megállapítása csak úgy történhetik, hogy az általa tett beruházások értékéből leszámítjuk az általa húzott gyümölcsök értékét. E két tétel kölcsönösen leszámítatik és a férj javára mutatkozó különbözet képezi a Caius activáját, melylyel neki Caia tartozik.² Midőn Caia a fennebbiek szerint kimutatott tartozásának keretén belül vállalt zálogterhet Caiusért, illetőleg adta zálogba a fundus Cornelianust, nem az adós, vagy a hitelező érdekében, hanem saját érdekében vállalta el a terhet, melynek kifizetése által felszabadul az alól a kötelezettség alól, mely őt a beruházások folytán férje irányában terhelte, és így az intercessio által magát menti fel egy elvitázhatatlan teher alól.¹ A kérdéses fundus Cornelianus tehát csupán a Caia tartozása erejéig

¹ ... in ea duntaxat pecunia recte pignus a muliere contractum apparuit, quam offerre viro debuit, meliore praedio facto. l. c.

² Scilicet si maiores sumtus, quam fructus fuissent, quos vir ex praedio percepit. l. c.

van a S. C. Velleianum sérelme nélkül elzálogítva. Ezzel a mértékkel megelégedett Numerius, és nem mondá fel az adósságot Caiusnak; és midőn végtére Caius nem fizetett, Numerius a Caia telkére a Caia tartozásának erejéig vezette a végrehajtást, és eszközölte abból a kielégítést. Ennyiben mondhatta Papinianus: in ea duntaxat pecunia recte pignus a muliere contractum apparuit.

D) *Papinianus az örökhagyó akaratára és az emberiség követelményére lelkiismeretes gondot fordított.*²

Tényállás: Caius örökösevé nevezi fiát Juliust, és a másik fiától, Juniustól eredő unokáját Augustust; arra kéri emezt, hogy ha elhalna, mielőtt 30. évét túllépné, adja vissza az örökséget nagybátyjának Juliusnak. Meghal Caius, meghal 30 éves kora előtt Augustus, de gyermekek, Quintus, Sextus és Septimius hátrahagyásával. E három árvától a hagyatékot hitbizomány gyanánt perli Julius. Tagadják Quintusék, hogy az ősapjok, Caius, végrendeletének szellemében meg lehessen őket fosztani a hagyatéktól. De a végrendelet szavai Julius mellett szólnak, mert ott az mondatik: „si nepos intra annum trigesimum moritur“, és nem ez: „si intra trigesimum annum et sine liberis moritur“. Védelemre hívja Papinianus a Quintusék serdületlen korát, az emberiséget, s azt a szülői gyöngédséget, a mely fiaink fiairól is gondoskodik, a lemenők hosszú sorára nem azért tekint vigasztalódva, hogy egy hibás kifejezés azokat nélkülözésre, sanyarúságra, gyalázatra kárhoztassa. Hát a ki az unokáját is boldogítani kívánta, azt megakarta keseríteni gyermekei jövendőjével? Mit tartozik ez reám! kiált Julius, és részét követeli. De Papinianusnak érző szive van. A

¹ ... etenim in ea quantitate proprium mulier negotium gessisse, non alienum suscepisse videtur.

² Dig. 35. 1. 101. Pap. l. 8. Respons. pr. ... respondi: in conditionibus testamentorum voluntatem potius, quam verba considerari oporteat. §. 1. Ita fidei commissio dato: volo restituas, si sine liberis decedas, conditio deficit ex voluntate, vel uno filio superstite relicto. §. 2. Conditionum verba, quae testamento praescribuntur, pro voluntate considerantur.

lélekölő betű ellen, a végrendelkező szelleméhez fordul. Ettől kérdi: akarja-e ezeket az árvákat a nagybátyjok kapzsisága kedvéért kiforgatni az ősi vagyomból? Nem. Papinianus éles látással nem csak azt olvassa, a mit irt a testator, hanem azt is, a mit gondolt. Caius a keblében gyermeke iránt lángoló szeretetből tudhatta, hogy Juniusban is lángol a maga gyermekei iránt való szeretet, s nem haboz Papinianus kimondani hogy a jó Caius hitbizománya feltételes: „si sine liberis moritur“, ez a feltétel pedig meghiusult, és így elesik a visszakövetelés. És mi kezét szorítunk az árvák derék védőjével.

Méltán dicséri ezért Papinianust Justinianus,¹ a ki Papinianus szellemében haladva, a hitbizományi restitúciónak csak minden törvényes leszármazók hiányában ad helyet és a Papinianus magasztalásával, négyszáz évvel később, általános törvénynyé emelte a méltányos responsumot.

XXI.

A bölcsészet és a jogtudomány.

Paganini Gaudentius volt az első, a ki megtámadta Cuiaciusnak azt az állítását, hogy a római jogtudományra a stoának befolyása volt. Gaudentius követői a stoa-bölcsészet hatását vagy épen nem látják, vagy legalább kicsinylik, szemet húnnya az előtt a tény előtt, hogy a *nevelés-*

¹ Cod. 6. 42. 30.-ban, a hol is ezt olvassuk: Quum acutissimi ingenii vir et merito ante alios excellens Papinianus, in suis statuerit responsis, si quis filium suum heredem instituit et restitutionis post mortem oneri subegit, non aliter videri hoc disposuisse, nisi, quum filius eius sine sobole vitam suam reliquerit; nos huiusmodi sensum merito mirati plenissimum ei donamus eventum, ut si quis haec disposuerit, non tantum filium heredem restituens, sed etiam filiam, vel ab initio nepotem vel neptem, pronepotem vel proneptem vel aliam deinceps posteritatem et eam restitutionis post obitum gravaminis subiugaverit, non aliter hoc sensisse videatur, nisi hi, qui restitutione onerati sunt, sine filiis vel filiabus, nepotibus vel neptibus, pronepotibus vel proneptibus fuerint defuncti, ne videatur testator alienas successiones propriis antepone.

oktatás Augustustól Honoriusig a stoán alapült, az *udvar* Nervától a Gordianusokig, és a jogtudomány képviselői, kivált Servius Sulpicius Rufustól Modestinusig a stoa-bölcsészet hatása alatt állottak.

A stoa-bölcsészet adta Augustustól Honoriusig az iskolának és az életnek az irányeszméket, az tanítá a világ hiúságainak megvetését, az nyujtá azt a lelki erőt, mely a jellemet és igazságot többre becsüli a világ minden kincsénél, mint ezt Helvidius Priscus, Thræsea Paetus és Papinianus példája mutatja. Előbb stoikussá kellett lennie Róma javának, hogy kereszténynyé válhassék.

A stoa-bölcsészetet a fejedelmi korszak kezdetén a nemesi és köztársasági ellenzék egyeduralom-ellenes hitvalláskép követte. De ennek a hitvallásnak követése nem tette képessé a köztársasági államformáért hevülő pártot a monarchia alakulásának meggátlására és a Scipiók alkotmányának visszaállítására. Nerva óta a közjogi ellenzék megszűnik, kiegyezett a fejedelemséggel, és így a stoicismus, melyet még Domitianus üldözött, kibékült a trónnal, sőt kiváló képviselői személyében elfoglalta a trónt, azt megváltó légkörrel övedzé, s a mit meg nem gátolhatott, annak nemesbülését munkálta. Az oly stoikusok, mint M. Aurelius és Papinianus, a trónon és a kormány élén, az erényesség és természetszerűség uralmát kívánták érvényre emelni. Legyen törvényszerűség az államban és családban; kedélynyugalom és méltóság az emberben.

A jogtudományt Rómában főleg a praetorok és a jogtudósok fejlesztették, tehát éppen azoka férfiak, a kiknek gondolkodásmódjára idomítólag hatott a stoa. Papinianusnak tanítója *Scaevola*, irodalmi mintaképe *Marcellus*, tanulótlársa és barátja *Septimius Severus*,¹ tanácsosai *Ulpianus* és *Paulus*, tanítványai, köztök *Marcianus* és a többi mindnyájan stoikusok voltak. A római jogászok, jelesül Papinianus, és a hozzá hasonlók stoicismusa nem a stoa-bölcsészetet ismerető, fejtegető értekezések készítésében, az átgondolt tan-

¹ Spart. Geta. c. 2. . . — amore Marci — cuius philosophiam litterarumque institutionem semper imitatus est t. i. Severus.

tételek rendszeresítésében nyilvánult, nem alkottak elvont elméleteket, hanem elsajátították a stoa gondolkozásmódját, attól vették az eszményképet, a jónak és igazságnak megvalósítását, és követték annak szabályait, melyhez hívek voltak a jogtudományi gyakorlatban, a tisztakezü közszolgálatban, s a magánélet feddhetetlenségében. Helyesen mondja Ulpianus,¹ hogy igazi bölcsészettel voltaképen a jogtudós foglalkozik. Valóban, volt a római jogtudósok működésében oly jogbölcsészet, vagy helyesebben *jogászai bölcsesség*, a melyet azóta sem tapasztalt a világ; a stoát megneemesítették, a görög cynicus salaktól megtisztították; az emberiség javításán buzgólkodtak, például, fenyítéssel, jutalmazással.² Papinianus a *bölcsészekről* beszélve,³ megrovólag szól az ál-bölcsészekről, a kiket a hiúság vagy önzés visz arra, hogy a bölcsészt játszszzák. A bölcsészet feladataúll tekinté annak nyomozását, a mi igaz, nem igaz, helyes, nem helyes, tisztességes, nem tisztességes; merőben ellenkezik ezzel a hazug bölcsészkedés, a nagyképűség mögé rejtőzködő álnokság és kapzsiság, a mi pedig épen nem vala ritka, mintán Vespasianus és Hadrianus némi *kedvezményeket*⁴ adtak a bölcsészeknek és így a kedvezmények kihasználása kedvéért, nem oda való emberek is tolakodtak a bölcsészek közé. Az igazi bölcsészet bizonyítéka az,

¹ Dig. 1. 1. 1. §. 1. Ulp. l. 1. Instit. . . veram, nisi fallor philosophiam, non simulatam affectantes.

² Dig. 1. 1. 1. §. 1. Ulpianus. . . bonos non solum metu poenarum verum etiam praemiorum quoque exhortatione efficere cupientes.

³ Dig. 50. 5. 8. §. 4. Philosophis, qui se frequentes, atque utiles per eandem studiorum sectam contententibus praebent, tutelae, item munera sordida corporalia remitti placuit, non ea, quae sumtibus expediuntur; etenim vere philosophantes pecuniam contemnuunt, cuius retinendae cupidine fictam asseverationem detegunt.

⁴ Dig. 27. 1. 6. §. 4. Modestinus libro 2. Excusat. Glück. Pandekt. 31. k. 378—390. lap. Felmentették őket a terhes közszolgálatok alól; a bölcsészek nem tartoznak viselni gyámságot, gondnokságot, a költséges aedilisi, provinciaiis papi hivatalokat, melyekkel anyagi áldozatok is jártak; mentesek a katona-beszállásolástól, az athleták begyakorlásával járó gondtól és költségtől (praefectura gymnasiorum), nem tartoznak szolgálni a községnél, mint élmezési

hogy az önezel, nem pedig nyereszkesedési eszköz; a ki a közteherviselés elkerülése végett fordul a bölcsészethez, az elárúlja, hogy nem igazi bölcsész. Az ál és hamis bölcsészkesedéssel legszembetűnőbb ellentétet képez a Papinianus bölcsészete, melyről csakugyan elmondható Aelius Marcianus,¹ a Septimius Severus idejében, hogy annál nincs felségesebb bölcsészet.

A római remek jogtudományban ugyanaz a kiindulási és végpont, a tételeknek ugyanaz a forrása, mint a stoikus bölcsészetben. A jogtudományt a stoikusok értelmében határozták meg;² a stoa hirdeté: *solum bonum, quod honestum*; a jogtudomány főparancsa ez: *honeste vive*.³ Amaz az erényt az állhatatossággal méri, emez az *igazságosságot* *constans et perpetua voluntas*-nak nevezi, s a legfőbb erénynek tartja.

A kezdetleges felfogás szerint a jog (*ius*) nem más, mint a közhatalom parancsolata (*iussus, iubere*). Ennek megtartása (*iuri stare*) nevezhető igazságnak (*iustitia*), és annak ismerete a jogtudomány (*iuris prudentia*). De már korán, és pedig a stoikus bölcsészet hatása következtében

biztosok (*σιτωνίας*) és mint felügyelői a templomi és más nyilvános világitásnak (*ἐλαωνίας*); nem tartoztak lenni esküdtek, bírák, követelek és katonák. Egyéb szolgálattételre sem rendelhetők ki. Hadriánustól ezt a kedvezményt átvette Antoninus Pius, ettől pedig átvette Commodus: Dig. 27. 1. 6. §. 4. Erre a kedvezményre czélozva mondja Papinianus, hogy a fejedelmek a bölcsészeketől nem követelnek községi közszolgálatokat és alsóbbrendű testi munkákat (*munera sortida corporalia*), hogy ez által is keresettebbé tegyék ezt a tudományt. De Marcus Aurelius alatt rendkívül tolongtak a nevezett pályára a nem hivatottak is. A nők sem mellőzték a divatos „udvari” tudományt. Sok ravasz hizelgő utánozta a császár stoikus viseletét s iparszerű foglalkozássá kezdett válni a *philosophia* üzése és tanítása, Xiphilinus in vit. Marci: . . . magna hominum multitudo philosophari simulaverit, ut ab eo locupletaretur. A kedvezményeket meg kellett szorítani.

¹ Dig. 1. 3. 2. Marcian. l. 1. Instit. . . . sed et philosophus *summae stoicae sapientiae* Chrysippus.

² Dig. 1. 1. 10. §. 2. Ulp. . . . *divinarum atque humanarum rerum notitia*.

³ Dig. 1. 1. 10. §. 1. Ulp.

üdvös visszahatás támadt ama nyers positivizmus ellen, s követelték a római jogtudósok a közhatalom parancsolatainak alkotásánál az igazságosságot is, kiemelve, hogy nem a tételes törvény teremti az igazság fogalmát, sőt ellenkezőleg, az igazság eszméje vezesse a törvényhozót, mert az igazság ad belbecset a tételes jognak.¹ A ezélszerűség és a stoaból ismeretes naturalis ratio volt a jogtudósok vezéreszméje a jog konstruálásánál. De ez alatt a naturalis ratio alatt mindig csak ama korszak műveltségi állapotának megfelelő vezéreszmét kell értenünk, a mely kornak embere arra hivatkozik. A XII tábla korabeli rómainak sok kérdésben más volt a naturalis ratio, mint az Antoninusok idejében élőknek; más a rómainak, más a barbárnak. A nép jelleme, szokása, erkölése, gazdasági állapota, a hely és idő, a hol és a midőn a naturalis ratió tanácsadóvá tétetik, szint és jelleget, alakot és árnyalatot, mintegy történelmi anyagjegy adnak neki. Ugyanaz a római nép, mely valaha a házassághoz manust kötött és a törvényi örökléshez atyafiságot követelt, a körülmények, és így a nemzeti jellem változtával a manus nélküli házasságot és a vérrokonsági öröklést tartá a naturalis ratióval egyezőnek. A naturalis ratio sugalt oly jogtételeket, melyeket az akkor ismert, és a rómaiakkal érintkezésben levő népek egybehangzólag elfogadtak, s melyeknek foglalatát a ius gentium elnevezés alatt értik. Ez a jog, quasi quo iure omnes gentes utuntur, az óvilági művelt emberiségnek általános joga; vagyis ezzel a szabadok bárhol élhettek; oly tényező ez a ius gentium, hogy azt a polgárság a forum figyelembe vette, s kipróbálván annak helyességét az edictum útján, a törvényhozói bölcsesség, a közgyűlés, vagy a szokás segítségével tételes erőre emelte azt; és a mi bevételre talált a ius gentiumból, azt a jogtudósok a ius civilevel összeolvastották. A világban megvalósult ius naturale-t nevezik a stoikusok ius gentiumnak. Az elvont okoskodásban felfelé emelkedve, sok viszony másképen tűnik fel, mint ha a ius gentium síkján maradunk; itt nem látunk

¹ Accarias. Droit Romain. Paris. 1882. 2. lap.

mindent, a mit a magasból szét és letekintve szemlélhetünk; a *ius gentium* színvonalán csak a szabadokat veszszük jogalanyok gyanánt, a *ius naturale* szerint minden embert jogalanynak tartunk. A *ius naturale* a jogi eszmény. Éppen ezért a rómaiak, a kik inkább realisták, nem lelkesedtek azért a jogért, *quod natura omnia animalia docuit*. Ezt csak Ulpianus és Tryphoninus hirdeti a Justinianus-féle Digestákban és az Institutiókban; az csak díszítés és a stoa emléke.¹

A *ius civile* annyi mint a római polgárságnak nemzeti joga, *realis és localis*. A *ius gentium* a népek által bevett jog; *realis*, de *generalis*. A *ius naturale* pedig általános emberi jog azon viszonyokra, melyek nemzeti vagy állami szervezkedés előtt is előfordúlnak. Ez is *generalis*, de csak *idealis*, mely a stoával jött Rómába.

A *fides* tisztelete, a *mala fides* megbélyegzése stoikus tan, ezt a remek jogtudomány leghívebben követi. A *bona fides*, *honestas* és *boni mores* után kész a *bonus vir*, *bonus pater familias* fogalma. A *favor libertatis* az emberi egyenlőség iránti hódolat. Az *odium servitutis humanae* a felszabadítás kedvezményezéséhez vezetett. A szabadság és egyenlőség a „*natura*“ követelménye, annak alapján van *naturalis cognatio*, *naturalis obligatio*, *naturalis ratio* stb., ki tudná felsorolni mennyi sok nézet, mondat, szabály és elv jutott a porticusból a római jogba.

Ezt a kérdést annál inkább fel kellett elevenítenem, minél inkább elterjedt a bölesészet kicsinylése némely „szakörökben“; ragaszkodnak ahhoz a sivár nézethez, a melyet Gaudentius nyomán Vollenhoven² nyilvánít. Igaza van Felmérinek, hogy felső oktatásunkban a philosophiai elemekre nincs tekintet. Szűkkörű, kenyérszerző tantárgynál

¹ Dig. 1. 1. 1. §. 3. A Digestákban Tribonianus a *ius naturale* fogalmát Ulpianus Institutióiból vette át. Ez a *ius naturale* a Gaius Institutióiban nem fordul elő, a Justinianus Institutióiban előfordúl, ugyanesak Ulpianustól kölcsönözve. Ulpianusnak *ius naturale* tanát Tryphoninus is követte. Lásd: Dig. 16. 3. 31. pr. és Dig. 12. 6. 64.

² De exigua vi, quam philosophia habuit in efformatione iurispruden. Rom. 1834.

egyébnek nem tekintik a jogtant, mely körül alantas észjárással forgolódnak, nem mint az emberi szellem és műveltség egyik nyilvánulásával, hanem mint egy izolált ismeretkörrel foglalkoznak.¹ Fel sem veszik, hogy a nagy jogtudósok a philosophiai műveltség alapján nyerték szakmájokban a széles látókört, humánus irányt, és hogy ők a stoa bölcsészet világtörténelmi hatásának classicus tanúi, sőt ama bölcsészetnek, melytől a legnemesebb rómaiak hitvallása ered, legavatottabb szakértői és hű apostolai, még pedig nem pusztá szavakkal, melyek elrepülnek, hanem tettekkel, melyek maradandó becsüek.

XXII.

A jog és morál.

A stoa bölcsészettől nyertek ihlettséget ama valódi nemesek, a kik oly tisztán és híven tudtak élni, és oly nagylelkűen s elszántan tudtak meghalni, és lettek — mint Papinianus is, — igazi példányképei a jellemességnek. A stoikusok evangeliuma a morál. Ennek főrésze a kötelességtan. A stoikus kötelességtan és erénytan oly szép összhangzásban áll a keresztény erkölestannal, hogy elmondható Hieronymus:² „stoici nostro dogmati in plerisque concordant.“ A jogtételeknek egymásra vonatkozását bármely éleleszü jogász mérlegelheti, de a jognak az erkölcsi séghez és a méltányossághoz való viszonyát s szomszédságát oly biztossággal és világossággal, mint Papinianus, igen ritka író mutatta ki. Az erkölcsi törvény a belső világé, a jogi törvény a társas külső életé. Nincs köztök ellentét, de van különbség; összefüggnek, de szétágaznak.

A törvényhozásnak nem csak azt kell nézni: „quid liceat“ hanem „quid honestum sit“. A stoa nyomán egyik főkövetelménye a római jognak: „honeste vive“³ azaz élj

¹ Az iskolázás jelene Angliában. 380—2. lap.

² Hier. in Esaiam. c. 11.

³ Ulp. Dig. 1. 1. 10. §. 1.

a természet szerint tisztességesen. Nagyszerű socialis erkölcsi intés. A honestas követelését soha se hagyja abba a jogtudós. Követelte ezt a status-kérdésekben, a két nemnek egymáshoz viszonyában, a házasságban, gyámságban, örökjogban. A honestum iránt illetékes útbaigazítást adnak nekünk a boni mores, sőt e kettőt egyenesen azonosítják némelyek, és ugyanazt értik a honestum alatt, a mit boni mores néven lehet nevezni. Az az erkölcsi tisztaság, a melyet Papinianus egész életén át tanusított, nyomokat hagyott az ő irataiban, a hol is a legszebb erkölcsi felfogást s az élet gyöngédebb viszonyainak védelmezését találjuk. Néhány töredéket fogok felmutatni, a mi majdnem a keresztény erkölestanból vett idézetnek vehető. Az atyákat inti Papinianus, hogy végrendeleteik tiszteletben tartását az által biztosítják leginkább, ha az övéikről szeretetteljesen gondoskodnak, s nem hiúságra, hanem a boldogításra gondolnak.¹ A mely apa házasságtörő leányának megbüntetéséről a hozomány visszanyerése árán lemond, megrovandó, hogy commodum dotis vindictae domus suae praeponere non erubuit;² nem pirúlt a család meggyalázójával ily önző alkura lépni. Az apának gyermekei iránti viselkedésben a teljes bizodalmat és a szeretet kötelmét ajánlja zsinórmértékül.³ Papinianus az emberi természet nemes érzelmeit, p. o. a gyermekek iránti szülői szeretetet, a fűi tiszteletet, a lélekbűvár mély belátásával veszi a jognak szolgálatába.⁴ Nem mulasztja el inteni a testvéreket az egymás iránti igazságosságra és gyöngédségre,⁵ és azon van, hogy a gazdag és szegény osztályt a jótékonyosság és hála-

¹ Cod. 3. 28. 35. §. 1. Secundum Papiniani responsum, — mond Justinianus meritis magis filios ad paterna obsequia provocandos, quam pactionibus adstringendos.

² Dig. 48. 5. 11. §. 3.

³ Dig. 42. 8. 19. ... plenam fidem, ... debitam pietatem.

⁴ Dig. 5. 2. 15. Pap. l. 14. Quaest. ... nam etsi parentibus non debetur filiorum hereditas, propter votum et naturalem erga filios caritatem, turbato tamen ordine mortalitatis, non minus parentibus, quam liberis pie reliqui debet.

⁵ Dig. 10. 2. 57. ... fratres communem hereditatem consensu dividentes pietatis officio funguntur.

datosság kösse össze. A jó erkölcsök követelményének tesz eleget Papinianus, midőn követeli a szülők iránti kegyeletet, s az elvállalt kötelességek tekintetében, az ügybuzgóságot,¹ az ártatlanoknak kiméltetését.² Teljesen egyetértünk Papinianussal midőn kimondja, hogy az elkövetett, vagy elkövetendő gyalázatos tény jutalmazására kötött szerződés kezdettől fogva semmis.³ Az erkölcsiségnek és a polgárosodásnak egyik alapja a házasság. Ennek illetékelen akadályozását igyekezett elhárítani, nem ismerve el érvényesnek az olyan jutalmazást, mely az alatt a feltétel alatt jutna az apának, hogy ez a leányát férjhez ne adja.⁴ A monogamia védelmére szolgált az a felelete, hogy ha a férjes nő, fennálló házassági kötelékének sérelmével rosszhiszeműleg újra férjhez megy, nemcsak a kettős házasságért, hanem szemérmertlenségeért is büntetendő.⁵ Megokolásaiból mindig kiviláglik a családi élet tisztasága iránti érzék. A jó hírben álló emberről ezt a kifejezést használja: *integrae frontis homo*,⁶ az t. i. a ki a becsületnek és polgári méltóságnak esorbitatlan élvezetében részesül; nem durva, bélyegzett, hanem tisztességes homlokú, lévén a homlok a szemérmertességnek is temploma. A mi pirulás nélkül nem követelhető, az be sem perelhető.⁷ Ne tegye

¹ Dig. 26. 3. 5. Pap. l. 11. Quaest.: nec voluntas eius, qui tutorem dare non potuit, negligentiam magistratum excusat.

² Dig. 23. 2. 34. Pap. l. 4. Respons. . . . quaesita dignitas liberis propter crimen patris auferenda non est. Ugyanezen töredék fordul elő a Dig. 1. 9. 9. Pap. l. 4. Resp. . . . qu. d. l. pr. casum patris remoti a senatu a. n. est.

³ Dig. 45. 1. 123. Papinianus libro 1. Definitionum. Si flagitii faciendi vel facti causa concepta sit stipulatio, ab initio non valet.

⁴ Dig. 35. 1. 79. §. 4. Quod in fraudem legis ad impediendas nuptias scriptum est, nullam vim habet, veluti: Titio patri centum si filia, quam habet is in potestate, non nuxerit, heres dato; vel: filio familias, si pater eius uxorem non duxerit, heres dato.

⁵ . . . hoc facto pudicitia laboret.

⁶ Dig. 22. 5. 13. . . . quod legibus omissum est, non omittetur religione (elkiismeretesség) iudicantium, ad quorum officium pertinet, eius quoque testimonii fidem, quod *integrae frontis homo* dixerit perpendere.

⁷ Dig. 22. 1. 3. §. 4. . . . non sine rubore desiderabuntur, ideoque non exiguntur.

fel rólunk senki, hogy képesek volnánk olyasmit elkövetni, a mi a jó erkölcsökbe ütközik. Quae facta laedunt pietatem existimationem verecundiam nostram, et ut generaliter dixerim contra bonos mores fiunt, nec facere nos posse, credendum est.¹ Valóban oly figyelmeztetés ez, melyre fogadást tehetne minden ember. Kerüljük azt, a mi kegyeletlenség, becstelenség, a mi meg nem egyezik a tisztasággal. Sok szabad ugyan, és nincs följegyezve tilos gyanánt a törvény nyilvános táblájára, de csak azt tegyük, a mit a becsület és illendőség (existimatio verecundia) megenged. Mindezt nem csak hirdette, de meg is tartotta Papinianus.

A ki Papinianus fennebb idézett szavait hallja, azt képzelheti, hogy a nagy jogtudós tételes törvényekbe szorítja az erkölcsi törvényeket, az állam nevében követeli a tisztaságot, rendeli a szerénységet, hűséget, szeretetet, tiszteletet, szóval azon benső érzelmeket, a melyeket a sziv és romlatlan lelkiismeret sugall. Papinianus nem codificálja a morált, hanem úgy nyilatkozik, úgy okoskodik, úgy okol, hogy ezen nemes érzelmekre hivatkozik, ezekre épít, ezeket kiméli, ezekért lelkesedik. Nem codificálja az etikát, hanem tiszteli azt, midőn codificál s társúl fogadta élete minden rendében. Ne ítéljük meg az ő alkotásait a nyugoti vagy keleti birodalom sorsából, hanem abból, hogy példát ad nekünk és utódainknak is a jogalkotás művészetében; és ha Róma a Papinianus-cultus mellett sem lett minden rétegében Papinianus tanítványa, tanítójául tiszteli őt az emberiség színe-java. Ne csak tilalmak halmaza legyen a törvény, hanem biztosítékát lelje benne a becsület, a nemzeti dicsőség, hatalom, jólét, tudomány, művészet, ipar és forgalom.

¹ Dig. 28. 7. 15. Pap. l. 16. Quaest.

XXIII.

A méltányosság Papinianusnál.

Papinianus mindenütt alkalmazza a méltányosságot, igaz mértéket, emberszeretetet. Kiviláglik műveiből sok olyan elv, a mely érzelmeink nemesítésére s a társadalom szerencsés kormányzatára vezet.

A művelődés alacsony fokán, midőn a vallás és szokás az igazságügyet rendezni kezdte, ennek szabályai nem lehettek mások, mint kemény, rideg tételek, *ius strictum*,¹ minden jogozat totalis és absolut uralom a személyek és dolgok felett;² és minden szabály alkalmazásánál: *strictissima interpretatio*.³ Enyhíteni kezdtek a szigoron, mihelyest méltányosabb intézkedéseket találtak ezélszerűeknek, s azt akarták, hogy a jogozat az alanyra nézve érvényesíthető, a tárgyra, a mennyiben az ember, családtag, rabszolga, *manus* alatti nő, elviselhető legyen. Ezért a rómaiaknál a méltányosság *correctivum* gyanánt nagyobb mértékben volt szükséges, mint nálunk, és az alkalmazási esetek szembe-tünőbbek, mint bármely más népnél. Az ellentétnek kiegyen-lítéséről bölcsen gondoskodtak az által, hogy a fórum nyílt terén működő praetor kezébe nemesak kormányzati, hanem jogalkotó hatalmat is adtak, a ki évről-évre átnézve kiegye-zést hozott létre a kihirdetett és a még ki nem hirdetett jog közt, a megállapított rendszabály és a soha meg nem állapodó élet közt. A jogélet történetében még sajtászerűbb és érdekesebb a jogtudósok méltányossági tevékenysége; ők a méltányosság megszületésénél segédkeztek, melyhez kiváló műszaki ügyességgel s a stoa által irányított lelki-lettel fogtak.

¹ P. o. manus iniectio, *ius vitae et necis, corpus obnoxium* erat stb.

² P. o. patria potestas, *manus, dominica potestas* stb.

³ Dr. A. Franken. *Strictum u. aequum u. Reception.* Jena, G. Fischer 1882. Történelmileg tisztán külső ismérve van a *ius strictum* és *aequum* között levő különbségnek. Valódi értékére reducálva a *ius strictum* mostan a *törvényi jog*, a *ius aequum* a *szokásjog*.

A stoikusok érdeme, hogy a jog a természethez és méltányosságához közeledett. A stoa jelölte ki a jogtudósoknak ama nemes törekvés irányát, kiindulván a stoa legfőbb erényéből, az igazságosságból, követelték, hogy adassék meg mindenkinek a magáé. Az ő igazságosságuk az emberiség és a méltányosság szolgálatában állott. Nem pusztá végrehajtók, hanem szabályalkotók is.

A stoa, midőn igazságot követelt minden ember iránt: szelidítőleg hatott a törvényhozásra, melynek az előtt nem volt más feladata, mint a családapa hatalmának teljes érvényre juttatása. A stoa, midőn minden ember számára követelte a jogot: ekkor bevitte a polgári jogba azt az elemet, a melynek az nem köszönhet kevesebbet, mint azt, hogy világjoggá emelkedett.

A stoa szerint az emberek a természetnél fogva mind rokonok; a testvériségből folyólag egymás iránt jóakarattal, emberséggel és gyámolítással tartozunk viseltetni.¹

Ha már az emberiség egy nagy család, melyet természeti kötelék kapcsol össze, akkor ki kell terjeszteni a polgári jogot minden alattvalóra, nem zárni ki abból senkit, hite, vagy nemzetisége miatt. Ez eredményezte a keresztények és mőzeshitűek iránti vallási türelmet és a civitas kiterjesztését a birodalom minden szabad lakosára.

A rabszolgaság volt az az alépítmény, a melyen az ó-világ nyugodott. A forumon csak polgárt látunk, kint és távol, vagy lent észrevétlenül dolgoznak a rabszolgák, keresik a mindennapi kenyeret. Ma a gépek helyettesítik őket. A stoa vett rólok először tudomást, hogy ők is az Isten képére vannak teremtve. Ebből következik, hogy a rabszolgát mint embert veszi a stoikus. Ha arra köteleztet magadat, hogy külföldre való eladással ne büntetessék Stichus, s elfeledtük ígéreted birsággal megszilárdítani, ez nem akadály, hogy ígéreted megszegése miatt bepereljelek, ez esetben nem a birság megvétele czéljából indítok ellened keresetet, hanem emberszeretetből, a mint Papinianus

¹ Dig. 18. 7. 7. Pap. l. 10. Quaest ... beneficio affici hominem interit hominis.

mondja: *affectionis ratione*.¹ Nekem, mint embernek, érdeemben áll, hogy embertársammal jól bánjanak; te pedig keményszívűséget tanusítanál, ha bosszantana az, hogy én nem birságnyerés, hanem a rabszolga büntetlenül hagyásáért perlekedem.² A rabszolgák iránti méltányosságot alig tudjuk kellően becsülni mi, a kik nem látjuk a rabszolgaság általános sorsát.

A törvénynek ne adjunk oly értelmezést, a mely azt mértéken túl keménynyé vagy szigorúvá teszi.³ Még kevesebbé szabad a büntetést úgy értelmezni, hogy az továbbra terjedjen, mint az ítélet megszabta.⁴ Nem méltányos, hogy az ártatlan büntetessék, vagy hogy a szülék vétke miatt az ártatlan gyermek lakoljon.⁵

A tételes jog alkotásánál vezéreszméül azt tartja Papinianus, a mi *bonum et aequum*,⁶ tehát a jogszabályok fogantatásánál is ezt tartá szem előtt. A feleletek adásakor mindig érvényesíté a rideg szabály enyhítésére a méltányosságot; szépen mondja Papinianus: hogy nem a jogi szórászhasogatás, hanem az emelendő érvényre, a mi jó és méltányos.⁷

¹ Dig. 18. 7. 7. Pap. l. 10. Quaest.

² Dig. 18. 7. 7. Pap. l. 10. Quaest. Quodsi, ne poenae causa exportaretur, convenit, etiam affectionis ratione recte agetur. Nec videntur haec inter se contraria esse, quum beneficio affici hominem intersit hominis; enimvero poenae non irrogatae indignatio solam durtiam continet.

³ Dig. 48. 3. 2. §. 1. Pap. l. 1. de Adult. ... haec interpretatio perdura, pernimum severa est, — ezért nem fogadja el Papinianus.

⁴ Dig. 3. 1. 8. Pap. l. 2. Quaest. ... ne poena, tempore determinata, contra sententiae fidem ulterius porrigatur.

⁵ Dig. 50. 2. 6. pr. Pap. l. 1. Resp. ... spurii decuriones fiunt et ideo fieri poterit ex incesto quoque natus, non enim impedienda est dignitas eius, qui nihil admisit.

⁶ P. o. a cond. indebiti behozatalát következőleg indokolja: Haec conditio ex bono et aequo introducta, quod alterius apud alterum sine causa deprehenditur, revocare consuevit, lásd Dig. 12. 6. 66. Pap. l. 8. Quaest.

⁷ Dig. 28. 3. 17. Pap. l. 5. Resp. Filio praeterito, qui fuit in patris potestate, neque libertates competunt, neque legata praestantur, si praeteritus fratribus partem hereditatis avocavit; quodsi bonis

A végrendelkezőnek hiú intézkedését, a mely az örökös érdekeit méltánytalanul csonkítaná, figyelmen kívül hagyandónak véleményezte.¹ A hol a méltányosságnak helyet engedhet, azt el nem mulasztja, quod et hic, humanitatis gratia obtinendum est,² olyan esetről levén szó, a melyben a bonorum possessio kérése mentegethető okból maradt el. Ép így hangzik ez a megokolása is: . . . compensatio admititur; aliud est enim diem obligationis non venisse, aliud humanitatis gratia tempus indulgeri solutionis.³ Csatlakozik ahhoz, a mi méltányosabb: . . . benignior est diversa sententia, quum de bonis parentis inter fratres disputetur.⁴

A méltányosság iránti érzék sugallta, hogy a bírói minősítvény mindenek felett az ő jelleme: bonus vir, a ki aztán derék emberhez méltóan: arbitrato bonu viri⁵ el tudja intézni az oly ügyeket is, a melyekre még ninesen írott törvény, de van természeti igazság. Általában a méltányosságnak köszönhető, hogy érvényre emelkedett a vérrokonsági kötelék: cognatio az agnatióval szemben; hogy elengedhetetlen a bona fides a forgalmi életben, a konkrét eset egyedi méltatása megengedett, s az akaratnyilvánítás szabadsága biztosított. Haladást jelez az akaratelhatározás felelőssége az akaratnyilvánítás felett. Erkölcsi érzetünk ül diadalt, hogy a valódi szándék és akarat megmentetik a külsőségek megölő betűje alól.

se patris abstinuit, licet subtilitas iuris refragari videtur, attamen voluntas testatoris ex bono et aequo tuebitur.

¹ Dig. 30. 113. Marcianus l. 7. Instit. §. 5. Ineptas voluntates defunctorum circa sepulturam, veluti vestes, aut si qua alia supervacua ut in funus impendantur, non valere, Papinianus libro tertio Responsorum scribit.

² Dig. 29. 2. 86. pr. Pap. l. 6. Resp.

³ Dig. 16. 2. 16. §. 1. Pap. l. 3. Quaest.

⁴ Dig. 37. 6. 8. Pap. l. 3. Quaest.

⁵ Dig. 7. 9. 11. Pap. l. 7. Resp. usu quoque domus relicto viri boni arbitrato cautionem interponi oportet.

XXIV.

A vallás nyomai Papinianus műveiben.

Valamint a morál, úgy a vallás tekintetében is a stoa nyomai vehetők észre Papinianus művein. A stoikus kiterjeszti a jóindulatot mindenkire, tehát még ellenségeire is, mintha az üdvözítő példáján indúlt volna.

A görög-római hit, mely a háztűzhelyet Vestának, a családot a Penateseknek és a Lareseknek, a gazdaságot Ceresnek és különféle telluricus istenségnek ajánlotta fel: vallási szentesítést adott a háznak, a családnak, a gazdaságnak. Áldozat előzte meg nemcsak a nemzetgyűlést, hanem még a circusi mutatványokat is. A diadalmenet, melynél nagyobb kiténtetést a világverő imperator nem remélhetett, a Capitoliumba, Jupiter oltárához vezetett. Emberfeletti szerenesének nézték az ünnepélyes győzelmi bevonulást, de a fényes menet arra is szolgált, hogy a hódító Caesárt rábírja, hogy alázatosan lépdeljen és a végezőnél fejtegyedelmet hajtván leboruljon az isten előtt. A győzedelmes hadsereg élén mit sem tart magához illőbbnek Trajanus, mint áldozni Marsnak, a legiók színe előtt és viselni a fő papi rendet (pontifex maximus) a császári méltóság állandó tartozéka gyanánt. Septimius Severus nem tartá a császár rangja alattinak a frater arvalis testületi tagságot.² Constantinus óta a kereszténység sugalmazza a törvényhozást. A Digesták élén a stoikus jogászok iránti tiszteletből első cím: de iustitia et iure; a Codex Justinianus élén olvasható első cím: de summa trinitate; a pogány ius sacrum helyébe a keresztény ius divinum lépett. A világegyetem

¹ A ius sacrumnak döntő befolyását Róma köz- és magánintézményeire kellő világításba helyezi Fustel de Coulanges: Az ókori község című munkájában. Magyarra fordítá Bartal. Kiad. a M. T. Akadémia.

² Inscriptiones urbis Romae Latinae. Henzen. 1876. I. pag. 193. Nro 1026. Imp. Caesari L. Septimio Severo Pertinaci Aug. Pont. Maximi. Trib. Pot. III. Imp. III. coss. II. Arabico Adiabenoico *Fratri Arvali*. Ennek a feliratnak készülési ideje 195-re esik.

lévén a stoa szerint az isten (pantheismus), a római jogtudósok a stoa által sugalmazva *istent* emlitenek, a pandektisták csak elvétve emlegetnek *isteneket*. Az örök legfőbb hatalmat egyes számban használó szójárást nem kell kizárólag a keresztény Tribonianus javításának tekinteni, mert a remekkori jogászok irataiban eredetileg is gyakran csak *istenről* van szó, nem pedig *istenekről*.¹

Az eskü, melyet állításunk erősítésére teszünk, az istenségre, a mindentudó hatalomra való hivatkozás. Szorosan összefügg az istenségről alkotott képzetekkel, a vallásos érzelmekkel. A hitetlen könnyen és lelkiismeretlenül teheti azt, a vallásos kedély aggodalommal és csak a végső esetben szánja el rá magát, követelve mindig, hogy szavai ne csak akkor legyenek hitelesek, ha azokra megesküszik, hanem máskor is, és az ő igazmondásában senki se kételkedjék sohasem. A stoikusok vallásosak és igazmondók lévén, általában nem barátjai az eskünek. A könnyelmű eskü kerülésére intették a polgárokat s az adott szó megtartását követelték tőlök. Az adott szó szentsége sarktétele a stoikusoknál.² Ezt esküvel sem lehet szentebbé, törhetetlenebbé tenni. Az igaz ember szava több mint másnak az esküje. Ezért Papinianus helyesebbnek tartja az eskü visszakinálását, mint annak letevését. Inkább a visszakinálás, mint a letevés ajánlatos: *modestius facere qui referat, quam ut ipse iuret*.³ Dicséretesebb a visszakinálás, mint a letevés. Az eskü szentségét és törhetetlen-

¹ P. o. Dig. 1. 1. 2. Pomp. ... erga deum religio; vagy Dig. 12. 2. 3. §. 4. Ulp. ... si ego detuli ut per deum iurares ... etc.

² Dig. 13. 5. 25. Pap. l. 8. Quæst. Illud, aut illud debuit, et constituit, alterum; an vel alterum, quod non constituit, solvere possit, quaesitum est. Dixi non esse audiendum, si velit hodie fidem constitutæ rei frangere.

³ Dig. 13. 5. 25. §. 1. ... Si iureiurando delato deberi tibi iuraveris, quum habeas eo nomine actionem, recte de constituta agis; sed et si non ultro detulero iusiurandum, sed referendi necessitate compulsus id fecero, quia nemo dubitat, modestius (helyesebben cselekszik) facere, qui referat, quam ut ipse iuret, nulla distinctio adhibetur (nem tétetik különbség), tametsi ob tuam facilitatem (könnyelműség) ac meam verecundiam (aggodalmasság) subsecuta sit referendi necessitas.

ségét biztosítandólag adta azt a tanácsot S. Severus és fia egy rescriptumban, hogy az esküszegőt azzal a figyelmeztetéssel büntessék: *προπειτῶς μὴ ὄμνῃς*,¹ vagyis: könnyelműen ne esküdjél. Ulpianus ugyan nem említi, hogy ama leirat szerzője ki volt, de tudjuk, hogy S. Severus és fia a Papinianus tanácsával élt; a nemes elv és görög példabeszéd is Papinianusra vall.

A stoikusok hite szerint az árnyak nem nyugodhatnak, míg a holttestet el nem takarítják. Különben a közérdek is sürgeti, főleg meleg éghajlat alatt, hogy a holttesteket mielőbb eltemessék. Ennek a vallási érdekek kedvéért Papinianus kész enyhíteni még a jog szigorán is.² A halál hideg megvetése is stoikus nézet, ezért nem félték a stoikusok a pallost forgató zsarnokoktól. Papinianus sem kereste a menekülést az őt áldozatul követelő csapatok elől. A stoa nem kárhoztatta az öngyilkosságot. Találkozik a stoával a modern büntetőjog, mely nem bünteti az öngyilkosságot, követik el azt akár életúntságból, akár elviselhetetlen betegségből. A stoikusok az öngyilkosságot bárki-nek megengedték a kinek az élete az emberiségre nézve semmiben sem hasznos. Marcianus³ azt állítja, hogy a ki jószágvesztést maga után vonó büntett miatt vád alatt áll, vagy a vád alá kerüléstől fél, és ez állapotban öli meg magát, hagyatékát meg nem menti az elkobzástól; de siet kiemelni Papinianusnak ama feleletét, mely szerint a ki

¹ Dig. 12. 2. 13. §. 6. Ulp. l. 22. ad Edict. Imperator noster cum patre.

² Dig. 11. 7. 43. Pap. l. 8 Quaest. ... nam propter publicam utilitatem ne insepulta cadavera iacerent, strictam rationem insuper habemus, quae nonnunquam in ambiguis religionum quaestionibus omitti solet.

³ Dig. 48. 21. 3. Marcianus l. Sing. de Delat. Qui rei postulati, vel qui in scelere deprehensi metu criminis imminētis mortem sibi constituerunt, heredem non habent. Papinianus tamen libro sexto decimo Responsorum ita scripsit, ut qui rei criminis non postulati manus sibi intulerint, bona eorum fisco non vindicentur; non enim facti sceleritatem esse obnoxiam, vel conscientiae metum in reo velut confesso teneri placuit; ergo aut postulati esse debent, aut in scelere deprehensi, ut, si se interfecerint, bona eorum confiscarentur.

bevádoltatás *előtt* oltja ki életét, ennek javait el nem kobozhatja a fiscus, mert az önmaga elleni merénylet nem esik büntetés alá; abból a tényből csak az következtethető, hogy lelkiismerete megfélemlíté őt, hogy úgy fog elmarasztaltatni, mintha beismerte volna hibáját. Tehát csak oly öngyilkosnak hagyatéka kobozható el, a ki a vád alá helyezés, vagy a tettenérés után veté el magától az életet.

XXV.

Közgazdasági nézetek.

Ne szorítkozzunk csupán a „szerzett jogok“ kimélé- sére, hanem kiméljük az erkölcsi érzelmeket is, és ne csu- pán a szerzett jogokat védjük, hanem védjük minden jogos anyagi érdeket, mert ez is szent és sérthetetlen érdek. Ellenkezik ezzel az elsőrendű szükségletek, u. m. a kenyér, só, szerszám megszerzésének nehezítése, drágítása, az igazság keresésének megghiúsítása. A közjólét nem egyéb, mint a singulorum utilitas lehető kielégítése, és így az egyéni általános jólét a közboldogság alapja, tehát a sin- gulorum utilitas megérdemli a törvényhozás figyelmét. Papi- nianus a jogi és gazdasági élet kölcsönös hatását érezte. A gazdasági érdekek iránt figyelmet tanúsít; a jogszabá- lyokat a gazdasági élet szempontjából is mérlegelte. A civi- lisatio gazdasági kérdés. A gazdaságtól függ az erkölcsi, sőt az esztetikai haladás is. A létért való küzdelem a hódító Rómában is érezteté vas törvényeit, esakhogy benn a polgárok közt a durva ököl helyett a gazdasági élelmes- ség volt a fegyvere. A ki a küzdelemben elbukott, azt megsemmisíté az inség. A törvényhozás és kormányzat esz- közöket akart adni a küzdelem szerencsés folytatására, tudva, hogy ettől függ a polgárok sorsának javulása. A nagy tőke túlsúlya már Rómában is sok gazdasági válsá- got okozott, mely a pártok erejének ingadozásai szerint hol a hitelezők, hol az adósok érdekében intéztetett el. A stoa nem kiváltságolta a tőkét, mert a stoikusok szerint

a kamat nem természetes, hanem tételes jogi alapon nyugszik. Ezt a nézetet vallja Papinianus.¹

A telkek, mint termelési tényező mentes volt a szabadsággal ellenkező korlátoktól és terhektől. Annak feldarabolását a római jog nem tiltá; a mezőgazdaságot a közvélemény, melyet Horatius és Cicero tolmácsol, a legszebb jövedelmi forrásnak tekinté. A testi bér munkát nem becsülték eléggé, de azért monopoliumok, czéhek nem korlátozták a jogot a munkához; némely iparágak, u. m. építés, gabnászállítás és őrlés, állami kedvezményekben is részesültek; a munka productivitasát azonban ki nem használták, a szabad római polgár a másíknak többnyire csak mandatum alapján, tehát díjtalanul tett szolgálatokat. A szellemi munkáért sokáig csak erkölcsi jutalmat, hírt, dicsőséget, tisztséget, méltóságot osztogattak. A remek jogászok emelték érvényre, hogy a szellemi munkáért tiszteletdíjat elfogadni illendő, sőt azt *extraordinaria cognitio*val megítéltetni is lehet. A római jog, a befogadó s felvirágzó városokból kifelé tartva, előmozdítá a földnek a középkori terhek alól való felszabadítását, a telkek felosztásának szabadságát, a munkának a czéh bilineseiből való kibontakozását; a kamatszedésnek a korlátokon belül jogosúltságát, az ingó vagyon figyelemre méltatását, a tulajdonnak teljességét, a vagyon feletti rendelkezésnek szabadságát, élők közt és halál esetére. Mind ez a római jognak vívmánya, s a remekjogászoknak, jelesen Papinianusnak közgazdasági hitvallása.

XXVI.

A rendszer nyomai.

Papinianus művei közül az aedilisek számára írt értekezés, valamint a *lex Julia de adulteriis*hez írott Commentár nem volt rendszeres mű, hanem monographia. A Definióik,

¹ Dig. 6. 1. 62. pr. Pap. 1. 6. Quaest. ... usura non natura pervenit, sed iure perficitur.

Quaestiók és Responsumok könyvei igen is rendszeres művek, a melyeknek ránk jutott töredékeiből azt következtethetjük, hogy Papinianus is az edictum perpetuum tárgysorozatát követte, még abban is követte Julianus gyűjteményét, hogy az edictum titulusokra oszolván, ő is titulusokra osztá a könyveket.

XXVII.

Papinianus és az iskolák.

Két kitünő jogtudós, névszerint a republicanus bölcsész Labeo, és a monarchicus legista Capito közt mutatkozott politikai és jogászai ellentétre vezetik vissza az iskolák¹ különbségét. De az első mestereket, t. i. Labeot és Capitot elválasztó politikai pártállás nem szállott át a tanítványokra. Capito utóda Sabinus szerényen tartózkodott az udvartól és a monarchicus párt érdekében való szerepléstől. Cassius Longinust száműzte Tiberius, és sujtotta Nero méltatlan boszúja.² Ellenben Labeo követői közül Nerva, egy ideig a Tiberius monarchicus-párti környezetében foglalt helyet. Pegasus városi helytartó (praefectus urbi) volt Domitianus alatt, becsületes és derék ember; de nem tudott mindent megtagadni, a mit fejedelme kívánt, miért is Juvenalis csipős megjegyzéseket tett rá,³ másrésről azonban kiemeli a nevezett író Pegasusnak jóságát, szeplőtelen, tiszta, önzetlen jellemét.⁴ Egészen másképp alakult a második választó vonal, t. i. a jogászai ellentét; ugyanis a jegtudományi

¹ Inst. 2. 1. §. 25.; Dig. 1. 2. 2. §. 47.; Dig. 24. 1. 11. §. 3.; Dig. 39. 6. 35. §. 2. és Dig. 41. 1. 41. — L. U. Marcellus. Irtá Vécsey Tamás. 1882. 116—122.

² Cassio Longino iuris consulto ac luminibus orbató, quod in vetere stemmate gentili C. Cassii percussoris Caesaris imagines restituisset. Suet. Nero. c. 37.

³ Ha kiáltja a praeco: o proceres currite, iam sedit imperator (in curia) rapta properabat abolla (ruhá) Pegasus, attonitae positus modo villicus urbi. Juven. Sat. 4. v. 75—80.

⁴ . . . optimus, atque interpretis sanctissimus. Juven. Sat. 4. v. 75—80.

eltérések a két nagy tudós halála után még inkább szaporodtak. Ezt mutatja a két iskolának elnevezése t. i. schola Proculiana és schola Sabiniana, melyet az ellentétek növekedése folytán a mesterek halála után vettek fel. Később az iskolák csak a ius controversum kérdéseiben tértek el, a ius controversum kevesbedésével egymáshoz közeledtek, fentartva az igazi tudományosságtól elválaszthatatlan vélemény-függetlenséget. A jogtudománynak Hadrianus korabeli emelkedése meghozta a két iskola ellentéteinek szelidítését Salvius Julianus által, folytatta az egybeolvasztást Marcellus, Scaevola, végképen elsimítá a választó vonalakat Papinianus és Ulpianus. A régi két iskolának ellentéteit már Antoninus Pius korában túlszárnyalta az élet; mikor Papinianus jogot hallgatott, már akkor nem létezett két olyan zártkörű iskola, a melyek egyikébe kizárólagosan felvétethette volna magát Papinianus,¹ vagy a melyek közt ingadozónak maradhatott volna. Papinianus működésében nem a Proculianusok subtilitása és merev következetessége, hanem a gyakorlatilag helyes érzék, nem a Sabinianusok empirismusa és a belátáshoz képest idomuló utilitas, hanem a tudományos széles látókör mutatkozik, mely minden elfogúlt egyoldalúság felett áll. Papinianus az iskolák válaszfalainak leomlása után működött, és így vele egyik sem dicsekedhetik. Mind a kettőnek megadja a magáét; hol az egyik, hol a másik párt találkozik helyeslésével, de mindig az, a melyik közelebb járt az igazsághoz. Papinianus elismeri mindenki érdemét, de saját belátását követi. Öntudatos önállósággal jár el, mint a iuris conditorhoz illik; ennek megóvásával az irodalom minden jelesebb munkásait tisztelettel idézi és emlegeti. Mutatóul ime néhány eset. A felszabadítás ügyében idézi *Serviust*.² Az egyik helyen, melynek sorai a fizetésről intézkednek, *Labeo* és *Pegasus* egyező véleményét emeli ki, a másik helyen a szolgalmakra vonatkozó mellékhatározatok (*conditio* és *dies*) tekintetében saját véleményének támogatására *Sabinust*

¹ Dirksen: Beiträge zur Kunde des röm. Rechtes. 41—49. 1.

² Dig. 40. 4. 48.

³ Dig. 46. 3. 95. §. 7.

idézi;¹ azt is a Sabinus tekintélyével támogatja, hogy a tulajdonostárs a másik tilalma ellenére nincs jogositva változtatni a közös dolgon.² A stipulatiók magyarázásánál kiemeli, hogy mit mondott *Pegasus*,³ s felemlíti *Sabinusnak* véleményét.⁴ Sabinusra és Cassiusra hivatkozik a gyámsági ügyben.⁵ Előbbi nézetét *Sabinuséval* eszeréli föl, belátván utólag a Sabinus álláspontjának helyességét.⁶ Ez a töredék is igazolja, hogy Papinianus sohasem tartozott a Sabinus-féle iskolához, mert különben annak nézetét már kezdetben követte volna, nem pedig csak későbbben. Olvasta a régi tekintélyek iratait, a mikor már állást foglalt és feleleteket osztogatott, és ha okúlt a régiek irataiból, ezt a jogkeresők érdekében felhasználta. Sabinusra hivatkozik a rabszolga eladásakor kikötött feltétel kérdésében.⁷ Máskor is méltánylattal említi Sabinust,⁸ rá hivatkozik a hagyományi feltételek esetében.⁹ Ugyanebben a tárgyban *Cassius* és *Coelius Sabinust* együtt idézi Papinianus.¹⁰ A maga helyén gyakran hívja fel *Julianus* tekintélyét.¹¹ Az edictum rendezője ugyan már fölül áll az iskolák szűk falain, de sokan mégis Capito követőjét tisztelik benne. Nagy dicsé-

¹ Dig. 8. 1. 4. ... id et *Sabinum* respondisse *Cassius* retulit, et sibi placere.

² Dig. 10. 4. 28. *Sabinus in re communi neminem dominorum iure facere quidquam invito altero posse.*

³ Dig. 45. 1. 11. §. 2. ... *Pegasus* respondit. etc.

⁴ Dig. 45. 1. 115. §. 2. *Sabinus* autem etc.

⁵ Dig. 26. 7. 37. pr. ... tutorem, qui tutelam gerit, *Sabinus* et *Cassius* prout gerit, in singulas res obligari putaverunt. Eme töredék §. 2-ben ismét: ... secundum *Sabini* et *Cassii* sententiam.

⁶ Dig. 18. 7. 6. §. 1. ... nobis aliquando placebat, *sed in contrarium me vocat Sabini sententia*, qui utiliter agi arbitratus est.

⁷ Dig. 18. 7. 6. ... doli exceptionem quidam obstituram putant, *Sabinus* non obstituram.

⁸ Dig. 26. 9. 3. Merito *Sabinus* tributoria actione pupillum conveniendum ex dolo tutoris existimavit si ... etc.

⁹ Dig. 35. 1. 71. §. 3. ... *Sabinus* autem existimabat; ismét reá vonatkozik: Dig. 35. 1. 72. §. 8.

¹⁰ Dig. 35. 1. 72. §. 7. ... falsam conditionem *Cassius* et *Coelius Sabinus* impossibilem esse dixerunt.

¹¹ Dig. 6. 1. 62. §. 1. Pap. l. 6. Quaest. ... quam sententiam *Julianus* quoque probat; Dig. 7. 1. 33. Usus fructum in quibusdam

rettel említi Papinianus Julianust¹ a rabszolga után való bérjövedelem kérdésében. Ennél szebb elismerés nem érheti Julianust. A Proculianus nézetű *Neratius ellen* nyilatkozik Papinianus az idegen dolog hagyományozására nézve.² De ebből nem lehet következtetni Papinianus Sabinianusságára, hiszen máskor a Proculianus párthoz tartozó *Neratius Priscusra* hivatkozik³ helyeslőleg, és a teljesítést megghusító kezes elleni ügyben együtt idézi *Neratius Priscust* és *Julianust*.⁴ Papinianus gyakran hivatkozik *Marcellusra*, hol helyeslőleg, hol helyesbbitőleg. Ha a fiscust illető pénzzel elégti ki az adós saját hitelezőjét, a pénzt a fiscus visszakövetelheti, Marcellusnak eme tételét Papinianus oda módosítja, hogy a fiscus visszaköveteléssel csak az ellen a hitelező ellen élhet,⁵ a ki tudva fogadta el a kinstárt illető pénzt. Az ellenség kezébe került dolgokra vonatkozólag Marcellus oly nézetet vallott, a melyet Papinianus nem helyeselt; a vitát még Paulus is említi, részben Marcellusnak adva igazat.⁶ A peculium kérdésében Marcellus véleményét helyeselte Papinianus;⁷ valamint abban az esetben is, a midőn az apát a hatalma alá tartozónak átengedett külön vagyon erejéig (peculio tenus) elmarasztalták és végrehajtási keresettel megtámadták.⁸ Marcellus Digestáit Papinianus bizonyára tanulmányozta; észrevételeiről Ulpianus értesít bennünket. Ulpianus¹ meg-

casibus non partis effectum obtinere convenit ... scribit Julianus. Dig. 29. 4. 26. Julianus scribit; J. existamabat; Dig. 38. 2. 43. az örökössé nevezés kérdésében: Julianus putat.

¹ Dig. 45. 3. 18. §. 3. Julianus scriptum reliquit, quae sententia mihi videtur firmissima ratione subnixa.

² Dig. 31. 67. §. 8. ... non est Neratii Prisci sententiae locus.

³ Dig. 7. 1. 33. Pap. l. 17. Quaest. ... si Titio fructus Maevio proprietatis legata sit, et vivo testatore Titius decedat, nihil apud scriptum heredem relinquatur, et id Neratius quoque respondit.

⁴ Dig. 4. 3. 19. Pap. l. 37. Quaest. ... actionem ad verus eum oportere Neratius Priscus et Julianus respondere.

⁵ Dig. 49. 14. 18. §. 10. Marcianus. Libro singulari de delatoribus.

⁶ Dig. 10. 2. 22. §. 5.

⁷ Dig. 15. 1. 19. §. 1. ... quae sententia probabilior est et a Papiniano probatur.

⁸ Dig. 15. 1. 3. §. 11. ... quod et Marcellus putat.

említi Celsus és Marcellus megegyező véleményét, helyesli azt,² jóllehet Papinianus másképp nyilatkozott; csatlakozva a Marcellus véleményéhez.

Főleg a Quaestionum libriben fordulnak elő hivatkozások, a hol a vitatkozásnak eredményét meggyőzőbbé teszi, ha mások tekintélyével is támogathatja. A responsumokban törvénnyel, tanácsvégezéssel és constitutiókkal dönt, nem pedig tekintélyekkel. Bárhol idéz és bárkit, ennek csak előnyére szolgál. Papinianus finoman bánik az ellenvéleményekkel is, de az idézetek alapján nem fogjuk őt besorozni se a Labeo, se a Capito iskolájába, és pedig azért nem, mert a régi választó-vonalak eltűntek.

XXVIII.

Papinianus műveinek megjelenése.

A Quaestionum és Responsorum Libri című művekben van némi támpont a készülés idejének meghatározására. Ebben a két iratban Antoninus Pius³ Marcus Aurelius egyedül,⁴ úgymint fiával Commodussal együtt,⁵ nemkülönben Commodus egyedül (180—192)⁶ gyakran megkapják a divus melléknevet, tehát ezek halála *előtt* nem jelenhettek meg az említett iratok, és így megjelenésök ideje 192 *után* keresendő. Ellenben a többi művek keletkezési idejét csak hozzávetőleg gyaníthatjuk.

¹ Dig. 37. 4. 8. §. 8. ... sed in extraneo herede Marcelli sententiam probat (Papinianus).

² Dig. 30. 14. pr. ... secundum Celsi et Marcelli sententiam, quae vera est. §. 1. Sed Papinianus l. 19. Quaest. ait ...

³ Divus Pius fordul elő a Dig. 46. 1. 49. §. 1. Pap. Quaest. l. 27. ismét Divus Pius a Dig. 48. 5. 38. §. 8. Pap. l. 38. Quaest.

⁴ Divus Marcus: Dig. 34. 9. 12. Pap. l. 16. Quaest. Ismét Divus Marcus: Dig. 36. 1. 54. Pap. l. 19. Quaest.

⁵ Dig. 31. 64. Pap. l. 15. Quaest. ... Divi Marcus et Commodus imperatores rescripserunt. A tőlök 178-ban származó S. C. Orphitianumot is említi: Dig. 38. 17. 1. §. 7. Pap. l. 16. Quaest.

⁶ Divus Commodus: Dig. 22. 3. 26. Pap. l. 20. Quaest. Divus Commodus ... non admisit compensationem.

Az Ἰστορικὸς βιβλιονῆν azaz Liber singularis de officio aedilium hihetőleg akkor készült, midőn Papinianus Berytusban működött, tehát 180—190 közt. Rómában aligha irt volna görögül a római aedilisnek, a kit különben ἀγορανομός-nak hívtak; Berytusban ἰστορικός volt az aedilis neve s a keleten hivatalos nyelvül sokan használták a görögöt.

A Libri Definitionum című könyvét tanítási czélból dolgozta ki, és pedig talán még Berytusban (180—190 közt), a hol a joggyakorlat mellett elég érkezése lehetett a hallgatóság számára némi följegyzéseket tenni.

A Libri Duo és Liber Singularis De Adulteriis című művét hihetőleg már Severus alatt bocsátá közre, eme fejedelem adván szigorú utasítást a Lex Julia megtartására. Annyi kétségtelen, hogy hosszas respondeálás előzte meg ezt a két művet. A Liber Singularis De Adulteriis tartalmaz sok vonatkozást a responsumokra, p. o. kérdés volt arról, hogy a ki gátolva volt egy ideig a házasságtörés megbüntetésének szorgalmazásában, büntetendő-e a vádeljárást meg nem indítókat megrovó tanácsvégzés¹ alapján, s erre tagadólag válaszolt.² Felelet, és pedig Italián kívül folyó ügyben, libellis Praesidi datis, adott felelet van beszöve a Liber Singularis De Adulteriis más helyén is.³ Ebben a művében használja fel azt a véleményét a melyet a Praetornak adott, a ki a vádemelési idő számításának kérdésében ellenmondásra találván, Papinianushoz fordúlt és pedig megnyugtató eredménnyel.⁴ Responsumát használta fel a Liber Singularis De Adulteriis azon helyén is, a hol kifejézi, hogy hol van a határa a vőlegény vádemelési jogának, elutasítván azt, a kinek nincs joga.⁵ Valamelyik bírónak adta a responsumát ama kérdésre nézve, hogy az özvegy, a ki házasságtöréssel vádoltatik, kérheti-e a vád elhalasztását a gyermek

¹ Nero korából van a S. C. Turpillianum.

² Dig. 48. 16. 11. Pap. L. Sing. De Adult. Respondit non puniri eos, qui praescriptione temporis exclusi causam adulterij perferre non potuerunt.

³ Dig. 48. 5. 11. §. 3.

⁴ Dig. 48. 5. 11. §. 5. utiles dies accusatori computandos esse.

⁵ Dig. 48. 5. 11. §. 7. qui adulterii crimen obiicere desiderat

serdültsége koráig; a vád kijátszását meg nem engedte.¹ Ő hozzá fölebbzte valaki a kedvezőtlen responsumot: quaero, an iuste responsum sit? helybenhagyólag válaszolt.² A joghatóság iurisdietio kezelője kérdehet Papinianustól azt, hogy mikép büntetendő az az asszony, a ki távollevő férjének holt hírére más házasságra lépett, a holtak vélt férj azonban megérkezik és elsőbbségi jogát követeli; a nő, ha jóhiszeműleg eselekedett, nem büntetendő, ha rosszhiszeműleg kötö a második házasságot, büntetendő.³ Arra is felelt Papinianus, hogy ha házasságtöréssel vádolt nőt vett valaki férjhez, s azt az elmarasztalás után elbocsátja, az elválás okozásáért ki a felelős?⁴ Az idézett feleletek nagy kiterjedésű joggyakorlatra mutatnak, midőn Papinianustól nemcsak felek, hanem főtisztviselők is kértek tanácsot, sőt más jogtudósok feleleteit is felülbíráltatták vele.

Mindez nemcsak azt mutatja, hogy a respondeálási jog nagymérvű gyakorlata után írta Papinianus a Lex Julia De Adulteriis commentárjait, hanem azt is, hogy akkor írta azokat, midőn a törvényre már sok jogi esetet alkalmazhatott saját gyakorlatából, hihetőleg 194—195-ben.

A *Quaestionum Libri 37* nézetem szerint 195—197 között jelent meg. A Quaestiókban Commodus már divus Commodusnak nevezetik;⁵ tehát a Quaestiók Commodus consecrálása után (192.) kerültek forgalomba. A Quaestiókban az Antoninus vagy Titus Antoninus Imperator,¹ vagy egyszerűen Imperator Antoninus² cím alatt Antoninus Pius értendő, nem pedig Septimius Severus fia. Ennek

propter hoc tantum quod priori sibi desponsa puella a patre in matrimonium alii fuit tradita.

¹ Dig. 48. 5. 11. §. 9. quum possit et illa adultera esse et impubes defunctum patrem habuisse.

² Dig. 48. 5. 11. §. 10. ignorare non debuisti, durante eo matrimonio, in quo adulterium dicitur esse commissum, non posse mulierem ream adulterii fieri, sed nec adulterum interim accusari posse.

³ Dig. 48. 5. 11. §. 12. — quid adversus eam mulierum statuendum sit?

⁴ Dig. 48. 5. 11. §. 13. Respondit; culpa mulieris facto divortio.

⁵ Dig. 22. 3. 26. Pap. l. 20. Quaest. . . . divus Commodus, quum super eo negotio cognosceret, non admisit compensationem.

az Antoninus név a trónra-emeltetése után (198) jár hivatalosan. A Quaestiókban említették³ Septimius Severus is, és pedig mint életben levő, de társ nélkül uralkodó; Papi-
nianus a Quaestiókban Severus mellett uralkodó társat sehol
nem nevez. Ha ez nem valamely későbbi leíró figyelmetlenségé-
nének, vagy Tribonianus csonkításának róható fel, akkor
a Quaestiók könyve Antoninus trónra-emeltetése (198) előtt
bocsáttatott közre. Midőn Quaestióit kidolgozta, már akkor
régén respondeált, mert hiszen ebben a művében respon-
sumaira hivatkozik;⁴ sőt némely responsumát, p. o. azt, a
melyet Favius Januáriusnak,⁵ valamint azt, a melyet Clau-
dius Seleucusnak⁶ adott, szóról-szóra közli; de a Quaes-
tiókban felhasznált esetek közt egy sincs, a mely Septimius
Severus és Antoninus társ-esászársága alatti (198—211.)
időkre vonatkoznék. Ellenben a 198-ik évet megelőző időre
nézve vannak támpontok, p. o. a Quaestiók 29-ik könyvé-

¹ Dig. 36. 1. 55. Pap. 1. 20. Quaest. §. 1. Imperator Titus Antoninus rescipit.

² Dig. 40. 7. 34. §. 1. Pap. 1. 21. Quaest. Imperator Antoninus rescipit. — Dig. 12. 6. 3. Pap. 1. 28. Quest. Imperator Titus Antoninus.

³ Dig. 50. 5. 7. Pap. 1. 36. Quaest. ... optimus noster Severus Augustus, és Dig. 22. 1. 6. §. 1. Pap. 1. 29. Quaest. ... Imperator quoque noster Severus. — Dig. 31. 67. §. 9. Pap. 19. Quaest. ... quam sententiam optimus quoque imperator noster Severus secutus est.

⁴ P. o. Dig. 13. 5. 25. Pap. 1. 9. Quaest. pr. Illud aut illud debuit, et constituit alterum, an vel alterum, quod non constituit, solvere possit, quaesitum est. — Dixi non esse audiendum, si velit hodie fidem constitutae rei frangere. — Dig. 47. 12. 10. Pap. 1. 8. Quaest. Quaesitum est, an ad heredem necessarium, quum se bonis non miscuisset, actio sepulchri violati pertinet. Dixi recte cum ea actione experiri, quae in bonum et aequum concepta est. Hasonlóképen: Dig. 15. 1. 50. Pap. 1. 9. Quaest. §. 3. ... creditor quarebat, dixi ...

⁵ Dig. 46. 3. 94. Pap. 1. 8. Quaest. §. 3. Favius Januarius Papiniano salutem ... respondi. Érdekes a következő is, u. m. Dig. 16. 3. 24. Pap. 1. 9. Quaest. Lucius ... Sempronio ... salutem, quaeritur propter usurarum incrementum ... Respondi depositi actionem locum habere.

⁶ Dig. 34. 9. 13. Pap. 1. 32. Quaest. Claudius Seleucus Papiniano suo salutem.

ben¹ olvassuk Severusnak egy döntvényét, melynek alakja és tartalma azokra az évekre mutat, midőn Septimius Severus társ nélkül, egyedül uralkodott (193—198). Azt azonban kiolvasom a Quaestiókból, hogy azok közlése a fejedelmi tanácsba való lépést (195.) meg nem előzte; ezt onnét következtetem, hogy Papinianus oly ügyet is fejteget a Quaestiókban, a melyet mint assessor ismert meg.² Papinianus a Quaestiók 2-ik könyvében a decuriók sorából a büntetés miatti kizárást örökre becstelennitőnek mondja,³ holott S. Severus 197-ben a büntetés kiállása után a becstelenséget is elenyészőnek nyilvánítja.⁴ E két helynek egybevetéséből következik, hogy Papinianus Quaestiói ama rendelet kiadása, vagyis 197. dec. 21. előtt jelentek meg, mert ha eme rendelet után bocsátotta volna ki Quaestióit Papinianus, bizonyára figyelemmel lett volna arra és azzal még az ellenkezés látszatát is elkerülte volna.

A *Responsorum Libri 19.* című munkának megjelenése 208—212-re esik. Kétségtelen, hogy a Responsumok huzamos időn át tartott joggyakorlatnak gyümölei, és azok különböző évekből valók. Erre mutat, hogy némely

¹ Dig. 22. 1. 6. §. 1. Pap. l. 29. Quaest. *Imperator quoque noster Severus filiae Flavii Athenagorae, cuius bona fuerant publicata, de fisco ideo numerari decies centena dotis nomine iussit, quod ea patrem praestitisse dotis usuras allegasset.*

² Dig. 12. 7. 5. Pap. l. 11. Quaest. . . . Avunculus nuptura pecuniam in dotem dedit, neque nupsit; an eandem repetere possit, quaesitum est; és pedig ott vitatták meg ezt a kérdést, a hol Papinianusnak is szavazata volt, dixi: quum ob turpem causam dantis et accipientis pecunia numeretur cessare conditionem, et in delicto pari potiore esse causam possessoris, quam rationem fortassis aliquem secutam respondere, non habituram mulierem conditionem. Ezzel ellentétben szót kért Papinianus és mondja: sed recte defendi, non tam turpem causam in proposito, quam nullam fuisse, quum pecunia, quae daretur, in dotem converti nequiret; non enim stupri, sed matrimonii gratia datam esse.

³ Dig. 50. 2. 5. Pap. l. 2. Quaest. Ad tempus ordine motus ex crimine, quod ignominiam importat, in perpetuum moveri placuit.

⁴ Cod. 2. 12. 3. Laterano et Rufino coss. 10. Kal. Jan. (197.) . . . quum proconsul ordine decurionum te biennio abstulisse iusserit, transacto tempore non esse te in numero infamium.

responsumban Septimius Severus egyedül,¹ némelyikben fiával² együtt említették, tehát némelyik 198 előtt, némelyik 198 után keletkezett. Állítják, hogy Papinianus Responsumainak gyűjteményében van olyan tétel,³ a melynek ellenkezőjét⁴ hagyta jóvá S. Severus 197-ben; ebből azt következtették, hogy Papinianusnak responsumai 197 előtt jelentek meg, mert ama rendelet megjelenése után Papinianus azzal ellenkezésbe nem jött volna. De ez az ellentmondás Papinianus és S. Severus közt csak látszólagos. Papinianus képviseli az általános szabályt, S. Severus egy konkrét esetben, névszerint Metrodorus esetében a szabálytól eltérő kivételes proconsuli ítéletet különös okból érintetlenül hagyta. Kijelenti Septimius Severus, hogy a szabálytól nem kellett volna eltérni (*severior sententia dici debuit*) és hogy az enyhébb ítélet csak kivételes okból hozatott (*proconsul vir clarissimus certis rationibus motus mitiorem sententiam dixit.*)

¹ a) Dig. 50. 5. 8. Pap. 1. 1. Resp. . . . quod optimus maximusque princeps noster Severus Augustus decrevit. — b) Dig. 31. 78. §. 1. Pap. 1. 9. Resp. . . . optimus maximusque princeps noster Severus Augustus . . . iussit. — c) Dig. 48. 18. 17. Pap. 1. 16. Resp. Itt maximus princeps fordul elő, ez Septimius Severus és nem Antoninus: Divus Marcus ac postea maximus princeps iudicantes sicuti sunt.

² a) A responsumokban S. Severus és fia Antoninus mint társuralkodók említetnek, p. o. Dig. 27. 1. 30. Pap. 1. 5. Resp. . . . optimi maximeque principes nostri constituerunt. — b) Dig. 34. 9. 16. §. 1. Pap. 1. 8. Resp. . . . optimi maximeque principes nostri iudicaverunt. — c) Dig. 48. 2. 22. Pap. 1. 16. Resp. . . . optimi principes nostri generaliter rescripserunt.

³ Dig. 50. 1. 15. pr. Pap. 1. 1. Resp. Minoribus, quam leges permittunt, poenis subiectos nihilominus inter infames haberi. — Tehát a becstelenítő cselekmények elkövetői becstelenek maradnak, habár őket a bírak csekélyebb büntetésre ítélték volna. A törvényes következményeknek kell bekövetkezniök, a bíró a törvényt el nem törölheti.

⁴ Cod. 2. 12. 3. Ez a lex azt mutatja, hogy Septimius Severus 197-ben kelt constitutiójával úgy döntött, hogy: *quum proconsul ordine decurionum te biennio abstissime iusserit, transacto tempore non esse te in numero infamium.* A Cod. 2. 12. 3-ban foglalt szabályt itt a Papinianus Responsumával (Dig. 50. 1. 14. pr. Pap. 1. 1. Resp.) egyeztettem, egyiket szabálynak, másikat kivételnek tartva a túlsó lapon (120. lap. 3. és 4. jegyzet) pedig Papinianus Quaestioival egyeztettem a chronologiai sorrend alapján.

Ez a kivétel megerősíti a szabályt, melyet Papinianus a Responsumában említ, és így az a 197 után megjelent műben helyet foglalhatott. A Responsumok megjelenésének határ-idejét keresni segít az a körülmény, hogy míg a Quaestiókban Antoninus Pius császárt Titus Antoninus,¹ sőt néha csak egyszerűen Imperator Antoninus² néven nevezi, addig a Responsumokban, nehogy Antoninus Piust a Severus fiával a szintén Antoninusnak nevezett Caracallával összetévesz-
szük, Pius császárt következetesen divus Piusnak³ nevezi. Ez az óvatosság 198 után vált szükségessé, a mióta Caracalla császárrá lett és Antoninus nevet visel. Papinianusnak eme figyelme a Responsumok szövegén észrevehető, tehát eme szöveg 198 után jelent meg. Hogy Papinianus Responsumainak gyűjteményét nem adta át a nyilvánosságnak S. Severus egyedüli uralkodása alatt (193—198.), hanem azután, hogy S. Severus társául fogadta Antoninust, erre világosan mutat az, hogy Papinianus említi, hogy azokat a jogtudósokat, a kik a fejedelmi tanács tagjai, a gyámság elfogadásától felmentették maximi optimique principis nostri,⁴ t. i. S. Severus és fia. S. Severus pedig fiát, Antoninust 198-ban fogadta uralkodótársúl, és így eme rendelet, a melyre Papinianus hivatkozik, 198 után kelt; tehát a Responsumok, a melyekben eme rendelet idéztetik, szintén nem jelenhettek meg 198 előtt, hanem a mondott év után. Sőt még azt is állíthatom, hogy a Responsumok nem jelentek meg 206 előtt, mert Papinianus¹ foglalkozik Antoninus ama oratiojával, melyet ez 206-ban tartott a

¹ Dig. 3. 1. 8. és Dig. 50. 1. 11. Pap. l. 2. Quaest.; Dig. 1. 5. 8. Pap. l. 3. Quaest. — Dig. 36. 1. 12. és Dig. 36. 1. 55. Pap. l. 20. Quaest. — Dig. 12. 6. 3. és Dig. 36. 3. 5. §. 3. Pap. l. 28. Quaest. — Dig. 1. 7. 32. §. 1. Pap. l. 31. Quaest.

² Dig. 31. 70. pr. Pap. l. 20. Quaest. — Dig. 40. 7. 34. §. 1. Pap. l. 21. Quaest. — Dig. 22. 1. 6. Pap. l. 29. Quaest.

³ Dig. 50. 1. 17. §. 9. Pap. l. 1. Resp. — Dig. 29. 2. 86. pr. Pap. l. 5. Resp. — Dig. 35. 1. 77. pr. Pap. l. 7. Resp. — Dig. 50. 15. 5. §. 1. Pap. l. 19. Resp.

⁴ Dig. 27. 1. 30. Pap. l. 5. Resp. . . . Juris peritos, qui tutelam gerere coeperunt, in consilium principum assumptos, optimi maxime principes nostri constituerunt excusandos.

Tanács előtt a donatio inter verum et uxorem tilalmának enyhítése iránt; Ulpianus arról értesít bennünket, hogy Papinianus amaz oratio szellemében dönté el a felmerült jogvitát,² és így kétségtelen, hogy responsumait 206 után *tette közzé*, mikor már a praefectus praetorio hivatalt viselte. Még közelebb jutunk a megjelenési határidő kikutatásában az által, hogy Papinianus a Responsumaiban ilyen kifejezést is használ: *optimi principes nostri*,³ és: *optimi maxime principes nostri*.⁴ Ez a császári triumviratus 208 óta van, midőn Geta is uralkodótárs lett bátyja és apja mellett. És így a Responsumok gyűjteményét 208 előtt nem adta ki Papinianus. Kiadási időül marad 208—212.

Papinianus Responsumainak 15-ik könyvében Septimius Severus neve mellett a *divus* jelzöt találjuk.⁵ A Responsumok tizenegyedik könyvében is megkapja⁶ Severus a szóban levő *divus* jelzöt; tehát úgy látszik, mintha Responsumainak kilencz utolsó könyvét Severus halála után *tette volna közzé* Papinianus. Úgy hiszem azonban, hogy a *divus* jelző utólagos közbeszúrás, tehát nem alap annak fentartására, hogy Severus halála után *tette közzé* Responsumait Papinianus, mert ez esetben mindenütt megadta volna Severusnak a *divus* jelzöt.

¹ Dig. 24. 1. 32. Ulp. §. 2. szerint az oratio szavai ezek: ... *fas esse eum quidem, qui donavit, poenitere; heredem vero eripere forsitan adversus voluntatem supremam eius, qui donaverit, durum et avarum esse.*

² Dig. 24. 1. 32. §. 16. Ulp. ... *ex mente orationis his quoque omnibus permissum est in eundem casum donare, et ita et Papinianus libro 4. Resp. sensit, sic enim scribit s a t.*

³ Dig. 48. 2. 22. Pap. l. 16. Resp.

⁴ Dig. 27. 1. 30. Pap. l. 5. Resp. és Dig. 34. 9. 16. §. 1. Pap. l. 8. Resp.

⁵ Dig. 34. 9. 18. pr. Pap. l. 15. Resp. ... *Divus Severus benigne decrevit.*

⁶ Dig. 30. 41. §. 5. Ulp. l. 21. *Ad Sabinum.* Nam et Papinianus libro 11. *Responsorum* refert imperatorem nostrum et divum Severum constituisse. Itt Severusnak hihetőleg Ulpianus adja a *divus* jelzöt.

XXIX.

Papinianus a nyugati és a keleti birodalom törvényhozásában.

Papinianus nagy műveit Ulpianus, Paulus és Marcianus bíralták és megjegyzésekkel kísérték.¹ Úgy vélem, hogy jóval halála után. Néha elfogultságot mutatnak, néha azonban a következmények helyes megvilágításával lépnek fel.

Ulpianus előtt nagy becsben állott Papinianus. Csak egy-két helyen találtam Ulpianusnál élesebb kifejezését a Papinianuséval ellenkező véleménynek,² a legtöbb esetben kiméletes volt Papinianus iránt. Ulpianus sok responsumot közöl Papinianustól;³ igen nagy súlyt helyez Papinianus ítéletére, és azt saját nézetének támogatására szívesen idézi.⁴

csán vétettek figyelembe, p. o. Dig. 3. 5. 31. §. 2; Dig. 50. 8. 3; Dig. 29. 7. 19. . . . imo duntaxat partem habet: ez Ulpianus jegyzete, ámbár itt a nevét kihagyták. Marcianus csak De Adult. 2-nél érintetik. Paulus és Ulpianus notáira nézve lásd R. Dareste, Textes inédits de droit Romain. Nouvelle Revue historique de droit français et étranger, Tome. VII. 1883. Lásd továbbá Ph. E. Huschke. Die jüngst aufgefundenen Bruchstücke aus Schriften Römischer Juristen. Leipzig 1880. Mindkettőről lentebb a 141 és 142-ik lapon lesz még szó.

² P. o. Dig. 4. 4. 20. Pap. 1. 2. Resp. . . . ait exuli reverso non debere prorogari tempus in integrum restitutionis statutum, quia abfuit, quum potuerit adire praetorem per procuratorem, nec dixit: vel praesidem ubi erat. Sed quod idem dicit, et indignum esse propter irrogatam poenam, non recte. Quid enim commune habet delictum cum venia aetatis? Sabinushoz írt commentárjában Ulpianus: Dig. 33. 7. 12. §. 42. számtalanszor visszhangoztatja Papinianus szavait, de csak egyszer tesz egy kiméletes kifejezést: sed quod de artificibus ait, falsum est.

³ Ulp. 1. 3. Resp. Dig. 17. 2. 52. §. 7. . . . Idem (Papinianus) ex facto consultum respondisse se ait inter Flavium Victorem et Vellicum Asianum placuerat. Ebben az egy töredékben öt responsumot közöl Ulpianus Papinianustól. — Dig. 2. 14. 7. §. 7. . . . idem responsum scio a Papiniano. — Dig. 49. 1. 10. §. 3.; Dig. 49. 14. 28.; Dig. 50. 2. 2. §. 2.

⁴ Dig. 5. 2. 8. Ulp. 1. 14. ad Edict. az inofficiosi testamenti quaerela tárgyában: Pap. 1. 5. Quaest. recte scribit. Ugyanezen töredékben még négyszer hivatkozik Papinianusra. A Dig. 7. 4. 3. §. 2. Ulp. 1. 17. ad Sabinum a haszonélvezet kérdésében nem csak

részrehajlatlanúl tárgyalja, és ha úgy találta, hogy a Papinianus nézete a helyesebb, mint p. o. Julianusé, ezt ama nagy tekintély ellenében őszintén kimondja és Papinianusnak ad igazat.¹

Paulus a legönállóbb gondolkodású, s tekintély előtt meg nem hajló jogtudós vala. Papinianus állításait ritkábban helyesli, mint Ulpianus. Papinianus Responsumaihoz és Quaestióihoz írt megjegyzéseiben előadja a nagy mester véleményét, azután hozzá teszi saját észrevételét: ego autem notavi. Egymással folytatott polemiájokat is elbeszéli Paulus, jelesül a Clodius Clodianus végrendeleti ügyében említi, hogy Papinianus véleményével szemben épen az ellenkezőt vitatta, de a princeps Papinianus indítványa szerint ítélt.² Más alkalommal is idézi a fejedelmi tanácsban folytatott vitáját, neheztelve, hogy a fejedelem ismét a Papinia-

¹ Paulus notá-it a Quaestiókkal és Responsumokkal együtt kivonatolta Tribonianus. Ulpianus notái csak a Responsumok többször idézi Papinianus véleményét, hanem elmondja róla, hogy: habet rationem. A Dig. 10. 2. 20. Ulp. l. 19. ad Edictum néhányszor közli Papinianus állítását, végül megjegyzi: et verum est hoc. — Dig. 10. 2. 18. §. 6. . . . putat Papinianus et verum est. — Dig. 10. 2. 24. pr. . . . et ego Papiniano consentio. — A Dig. 17. 1. 12. Ulp. l. 31. ad Edictum. A megbízásnál többször kiemelve, a mit Papinianus mond, ezt jegyzi meg: rectissime Papinianus ait. — Dig. 24. 1. 13. . . . Papinianus recte putabat, orationem divi Severi . . . Dig. 28. 5. 35. §. 1. . . . et refert Papinianus, cuius sententiam ipse quoque probavi.

¹ P. o. Dig. 29. 2. 20. Ulp. l. 61. ad Edict. §. 3. A családi sírbolt használatából nem következik a hagyatéki hitelezők iránti felelősség: ut Papinianus ait, quae sententia humanior est, licet Julianus contra scripsit. Vagy más helyen: Dig. 24. 1. 32. Ulp. l. 33. ad Sabinum §. 27. a házastársak közti ajándékozás tilalmára nézvé említi Julianus: tractat . . . hanc quaestionem, sed est verius, quod Labeoni videtur, et a nobis et a Papiniano libro decimo Quaestionum probatum est.

² Dig. 29. 2. 97. Paulus l. 3. Decretorum. Clodius Clodianus facto prius testamento, postea eundem heredem in alio testamento inutiliter facto instituerat; scriptus heres, quum posterius putaret valere, ex eo hereditatem adire voluit; sed postea hoc inutile reperit, Papinianus putabat, repudiasset eum ex priore hereditatem, ex posteriore autem non posse adire; dicebam non repudiare eum, qui putaret posterius valere; pronuntiavit princeps Clodianum intestatum decessisse.

A hol Papinianus más nagy tekintélyvel szemben eltérő véleményt nyilvánított, az ilyen vitás kérdést Ulpianus nézetét fogadta el, nem pedig azt, melyet Paulus pártolt.¹

A három nagy coryphaeus közti viszony jellemzésére érdekes adat, hogy Papinianust idézi és bírálja mind Paulus, mind Ulpianus, de emezek egymással nem igen vitakoznak, egyik a másiknak tekintélyére nem hivatkozik. Paulus azonban kiemeli, ha nézete eltért az Ulpianusétól,² kiemeli továbbá azt is, ha valamiben egyetértett Papinianussal.

Marcianus nagy figyelemmel³ forgatta Papinianus iratait. Észrevételei közül azok maradtak reánk, a melye-

¹ Dig. 49. 14. 50. Paulus l. 3. Decretorum . . . pronuntiavit tamen secundum illorum (t. i. Papinianus és Messius) opinionem. Még ridegebben szól Papinianus ellen Paulus Dig. 23. 2. 60. §. 4. . . . et ait Papinianus libro quinto Responsorum, officio finito excusationem recipi non oportere, et ideo exacti temporis periculum ad eum pertinere; sed mihi hoc nequaquam placet, iniqum enim est propter dilationem . . . non excusari; Papinianus azt állítja, hogy a gyámsági felelősség a kimentés elmaradása esetében fenforog, és így a gyámság alapján nyugvó házassági akadály figyelmen kívül nem hagyható. Ez ellen nyilatkozik Paulus.

² P. o. egy hagyományi rabszolga eladási és felszabadítási ügyletében az Ulpianus feleletével nem volt megelégedve az auditoriumban: Dig. 19. 1. 43. Paulus l. 5. Quaest. . . . lectum est responsum Domitii Ulpiani, quo continebatur . . . Ego, quum meminisssem et Julianum in ea sententia esse, ut existimaret post manumissionem quoque emti actionem durare, quaero, quae sententia vera est? Respondi: semper probavi Juliani sententiam. — Paulus l. 3. Quaest. Dig. 12. 1. 40. beszéli, hogy az Aemilius Papinianus tanácsának tagja volt, de a tanácsstagok, sőt talán épen Papinianus véleményét így idézi: Lecta est in auditorio Aemilii Papiniani praefecti praetorio iuriconsulti cautio huiusmodi . . . Quaesitum est . . . Dicebam . . . quidam dicebant . . .

³ Dig. 48. 16. 1. §. 4. . . . nam ut Papinianus respondit. — Dig. 48. 16. 1. §. 10. . . . Papinianus respondit. — Dig. 48. 16. 1. §. 13. . . . Papinianus respondit. — Dig. 48. 18. 4. . . . Papinianus respondit.

⁴ Dig. 23. 2. 57. Marcianus l. 2. Instit. §. 1. In libro secundo de adulteriis Papiniani Marcianus notat: — s idézi Marcus és Verus egy rendeletét. Ugyanesak Marcianus észrevételt tesz Papinianus említett műve ellen Dig. 48. 5. 7. Marc. l. 10. Instit. §. 1. In l. 2. de adult. Papiniani Marcianus notat: incesti commune crimen adversus duos simul intentari potest.

bet Papinianusnak a lex Juliához írt könyvére tett.⁴ Az ő észrevételei ártalmatlan kiegészítések, néha helyeslések.¹

Papinianus működése irányt jelölő, hatása pedig jelentékeny volt. Erre mutat az, hogy műveit mind a tanuló, mind a gyakorló jogászok használták, nagyra becsülték és keresték, ennek folytán azoknak összegyűjtése és egészbe foglalása csakhamar megtörtént; Livius hozta forgalomba a corpus iuris kifejezést;² ennek nyomán készült a Corpus Papiniani elnevezés.³ Nemesak a praetorok⁴ és praefectusok,⁵ hanem a fejedelmek is tanácskoztak Papinianussal. Septimius kikérte és követte a Papinianus véleményét,⁶ s a miben rá hallgatott nem is bánta meg; Paulus, sőt Ulpianus is említi Papinianus tanácsának sikerességét.⁷ De nemesak S. Severus, kihez barátság fűzte, hanem a későbbi császárok is számba vették, a mit Papinianus mondott; személyes tekintélye átszállott irataira. A jogkeresőknek nagy előnyükre szolgált, ha olyat kértek, a mi Papinianus nyilatkozata szerint megengedhető volt. Minuciusnak p. o. egyenesen tudtára adta Gordianus,⁸ hogy kérelmének leg-erősebb bástyáját a Papinianusból merített alap képezi.

¹ Dig. 20. 4. 12. §. 6. szerint Papinianus nyilatkozatát említi Marcianus, s a zálogjogot tárgyalva, ama nyilatkozatra vonatkozólag megjegyzi, hogy az helyes: . . . et verum est.

² Liv. Hist. 1. 3. c. 34. a XII tábláról mondta: *velut corpus omnis Romani iuris.*

³ Cod. Theod. 1. 4. 3. . . . notas in Papiniani Corpus factas.

⁴ Dig. 23. 4. 2. Ulp. 1. 19. ad Sabinum: Papinianus Juniano praetori respondit . . .

⁵ Dig. 22. 1. 3. §. 3. Pap. 1. 20. Quaest. Praefectis praetorii suasi fructus . . . restitui debere.

⁶ P. o. Dig. 31. 67. Pap. 1. 19. Quaest. §. 9. a maga véleményét említi, *quam sententiam optimus quoque imperator noster Severus secutus est.*

⁷ Dig. 49. 14. 28. Ulp. 1. 3. Disput. . . in re postea acquisita fiscum potiore esse debere Papinianum respondisse, quod et constitutum est.

⁸ Cod. 6. 37. 12. Imp. Gordianus (24.): *quum responso viri prudentissimi Papiniani quod precibus insertum est, praeceptionis legatum et ommissa parte hereditatis, vindicari posse declaratur, intelligis desiderio tuo iuxta iuris formam esse consultum.*

Decius,¹ Carus, Carinus, Numerianus,² Diocletianus,³ Constantinus, Valentinianus, főleg Justinianus a legkitüntetőbb címekkel halmozták el Papinianust, nevezvén őt *consultissimus*, *prudentissimus*, *summus*, *dissertissimus*-nak, hogy a magasztalt Papinianus tekintélyével emeljék saját rendeleteik értékét.

A Paulus, Ulpianus és Marcianus-féle jegyzeteket Papinianus szövegének könnyebb alkalmazhatása céljából figyelmen kívül hagyandóknak rendelte Constantinus.⁴ Még nagyobb kitüntetésben részesíté Papinianus emlékét és iratait II. Theodosius és III. Valentinianus a ma úgynevezett idézési törvény által, a mely 426-ban kelt, kijelentve, hogy a jogtudományi művek közül törvényerővel birjanak a Papinianus, Paulus, Gaius, Ulpianus és Modestinus iratai, a többi jogtudósok iratai közül csak azok a helyek, a melyeket a felsoroltak közül valamelyik idéz, azok pedig leggyakrabban hivatkoztak, névszerint Scaevola, Sabinus, Julianus és Marcellusra. Az idézhető írók közti véleményeltérés esetében dönt a többség, a vélemények egyenlő megoszlása esetében az, a melyikhez Papinianus tartozik. És így Papinianus mintegy döntő szavazatot, a halhatatlanok tanácsában mintegy elnökséget nyert. A Paulus és Ulpianus jegyzetei mellőzendők.⁵ Papinianus a saját véle-

¹ Cod. 7. 32. 3. Decius (250): *consultissimi viri Papiniani responso continetur.*

² Cod. 6. 42. 16. Carus, Carinus, Numerianus (283.): *quum virum prudentissimum Papinianum respondisse non ignoramus.*

³ Diocletianus (294–305.): Cod. 5. 71. 14. így szól: *utere viri prudentissimi Papiniani responso.*

⁴ Cod. Theod. 1. 4. 1. *Perpetuas prudentum contentiones eruere cupientes Ulpiani ac Pauli in Papinianum notas, qui dum ingenii laudem spectantur, non tam corrigere eum, quam depravare maluerunt aboleri praecipimus.* Sirmio. (321.). Látszik, hogy Constantinus nem jól válogatta meg a szavait. Cod. Theod. 9. 43. 1.: *remotis Ulpiani atque Pauli notis Papiniani placet valere sententiam* (321.).

⁵ Cod. Theod. 1. 4. 3. *Papiniani, Pauli, Gaii, Ulpiani atque Modestini scripta universa firmamus ... Eorum quoque sententiam quorum tractatus atque sententias praedicti omnes suis operibus miscuerunt ratum esse censemus, ut Scaevolae, Sabini Juliani atque Marcelli omniumque, quos illi celebrarunt ... Ubi autem diversae*

ményébe vetett hite mellett ritkán hivatkozik támogató tekintélyekre, ritkábban mint négy collegája. Talán ezért nyerte a megkülönböztetett szavazatot.

Papinianus egyike azon triumvireknek, a kiktől töredék, és pedig tőle számszerint 49 töredék van a Vaticana fragmentákban. Paulus és Ulpianus műveiből több van ugyan itt mint Papinianustól, a kinek csak Responsái és Quaestiói idéztetnek, de néhány idézetet csak a fragmenta Vaticana tartott fel számunkra. A lex Dei is tartalmaz Papinianustól hét töredéket.¹ A nyugoti gót lex Romana² végén van pár sornyi idézet Papinianustól.

Hihetőleg az idézési törvény óta van úgy berendezve az oktatás a konstantinápolyi, berytusi és a római jogtanintézetekben, hogy az első évesek tanulták Gaius Institutióit, a második éviéket az edictum perpetuumot. A harmadik éviéket Papinianus műveit, vagy legalább az azokból készített chrestomatiát tanulták; jelesen a Responsumainak nyolcz könyvét mint kiváló részt elemezték. A negyedikéviéket Paulus Responsumait tárgyalták;³ az ötödéviéket a nevezettekhez még más olvasmányokat is választottak. A mondottakból kitetszik, hogy a hallgatók csak két évi előtanulmány után kapták kezökbe Papinianus műveit. Innen a harmadévi joghallgatók: Papinianistae, a kik tanulmányaiknak ezen korszakot alkotó fordulatát fényesen megünnepelték, a mely

sententiae proferuntur potior numerus vincat auctorum, ve si numerus aequalis sit eius partis praecedat auctoritas, in qua excellentis ingenii vir Papinianus emineat, qui ut singulos vincit ita cedit duobus. Notas etiam Pauli atque Ulpiani in Papiniani Corpus factas sicut dudum statutum est, praecipimus infirmari. A bírák könnyebb eligazodhatása kedvéért tiltották el a notákat, a polemikusokkal együtt a nem polemikusokat is.

¹ Lex Dei, sive Collatio legum Romanarum et Mosaicarum. Ex Pap. l. Sing. de adult. és ex L. Def.

² Savigny. Gesch. d. r. Rechts. II. 49. 50.

³ Igazolja ezt Justinianus (Prooem. Digest. Constit. Omnem. §. 1.): *his igitur solis a professoribus traditis Pauliana Responsa per semet ipsos recitabant, és így magán úton készültek, miután Papinianus műveinek tanulmányozása által érettségöket bebizonyították.*

ünnepe abban állott, hogy a tanév kezdetén, előre kijelölt helyen és időben összejöttek a tanulók s Papinianus emlékét föllevenítették, jellemét, erényét emlegették, jogtörténelmi jelentőségét méltányolták, ünnepies, emelkedett hangulatot ébresztve fogtak Papinianus műveinek tanulásához.¹ De nemcsak az iskola, hanem az udvar is beesben tartá Papinianust. Justinianus kifogyhatatlan a megtisztelő előnevek osztogatásában, u. m. *acutissimi ingenii vir*;² *excelsi ingenii vir*;³ *summi ingenii vir*,⁴ *disertissimus vir*,⁵ vagy pedig más helyen: *splendidissimus Papinianus*.⁶ Justinianus valamennyi remekjogászhoz egyformán igazságos akart lenni a Digesták szerkesztésénél. Ezért a Tribonianushoz intézett rendeletben⁷ meghagyja, hogy a respondeált jogtudósok mind egyenlő méltóságúaknak tekintendők, és egyik sem élvez elsőbbséget a többiek felett. Ez által az idézési törvényadta ötös kiváltságot szüntette meg. Ugyanitt kimondta, hogy az Ulpianus, Paulus és Marcianus notái a Papinianus műveihez figyelembe veendőek;⁸ így a szerkesztő bizottság

¹ Az ünneptartás másik példája Ázsiában fordult elő a proconsul és jogtudós Q. Mucius tiszteletére, melyet még a nagy Mithridates is tiszteletben tartandónak talált.

² Cod. 6. 42. 30. ... *acutissimi ingenii vir*, et merito ante alios excellens Papinianus in suis statuerit responsis. Justinianus erre vonatkozó rendelete kelt 529-ben.

³ Cod. 6. 25. 6. §. 1. szerint *excelsi ingenii* jelzővel tiszteli meg 530-ban.

⁴ Cod. 7. 45. 14. Justinianus. 530. *Quum Papinianus summi ingenii vir in Quaestionibus suis rite disposuit*

⁵ Cod. 6. 25. 9. Justinianus. 531. ... *quid iuris sit, tam Ulpiano quam Papiniano viris disertissimis scribentibus*. Justinianus az Instit. 2. 6. §. 9-ben az elbirtoklásra vonatkozólag előbbrevalónak találja Papinianus nézetét közölni és csak azután teszi hozzá, mit mondott valaha Pius, Severus és fia ama kérdéstről. Papinianus scripsit ... *usucapere posse, et ita divus Pius et divi Severus et Antoninus rescripserunt*.

⁶ Cod. 1. 17. 1. §. 6.

⁷ Cod. 1. 17. 1. §. 5. ... *omnibus auctoribus iuris aequa dignitate pollutibus, et nemini quadam praerogativa servanda*.

⁸ Cod. 1. 17. 1. §. 6. *Neque ex multitudine auctorem quod melius et aequius est, iudicatote, quum possit unius forsitan et deterioris sententia et multas et maiores in aliqua parte superare*.

a Constantinus óta mellőzött megjegyzésekre is ügyelt és a notákból néhányat¹ mutatóul fentartott számunkra a Digestákban Tribonianus, a ki nem eléggé került a polemikát, pedig azok a törvény szövegében mindig károsak. Tribonianus a Digesták szerkesztésénél a feldolgozandó gyakorlati művek és monographiák tömegének tengelye gyanánt vette Papinianus Quaestióit, Responsumait és Definitióit. A Papinianustól szedegetett anyag Bluhme szavai szerint: Papinianus-tömeg.² Ez képezi a Digesták egy tizen-nyolczadrészét. De minden tisztelet és kegyelet daczára is sok közbeszúrást és esonkítást szenvedett Papinianus irodalmi hagyatéka Bizanczban, például Papinianus Responsumainak 8 első könyve is, mely ez előtt egész kiterjedésében összefüggő egész szövegben feküdt a bírák asztalán, a tanszékeken s a tanulók kezében, a Digesták kihirdetésekor eltűnt a forgalomból, s csak töredékei képezhették a tanulmányozás tárgyát; ama töredékei, a melyek a Digestákba, jelesül a Dig. 20., 21. és 22-ik könyveibe foglaltattak. Justinianus azt mondja,³ hogy a Digesták 20., 21. és

Et ideo ea, quae antea in notis Aemilii Papiniani ex Ulpiano et Paulo nec non Marciano adscripta sunt, quae antea nullam vim obtinebant propter honorem splendidissimi Papiniani, non statim respüere, sed si quid ex his ad repletionem summi ingenii Papiniani laborum vel interpretationum necessarium esse perspexitis, et hoc ponere legis vicem obtinens non moremini. Át is vettek a Papinianus irataihoz készült megjegyzésekből néhányat.

¹ P. o. Dig. 3. 5. 31. §. 2. Pap. l. 2. Resp. Ulpianus notat: hoc verum est; quia frustrator condemnatus est; Paulustól 11 megjegyzést olvastam a Digestákban Papinianushoz, u. m. Dig. 27. 9. 13 Pap. l. 2. Resp. ait: tutorem pupilli sine decreto praetoris non iure distrahere. . . . Ego autem notavi . . . et si solvi potuerit; Dig. 1. 21. 1. §. 1. Paulus notat; Dig. 8. 1. 18. P. n.; Dig. 22. 1. 1. §. 2. P. n.; Dig. 33. 1. 9. P. n.; Dig. 28. 4. 4. P. n.; Dig. 38. 2. 42. pr. P. n.; Dig. 45. 1. 116. pr. P. n.; Dig. 46. 5. 8. pr. P. n.; Dig. 6. 2. 16. P. n.; Dig. 18. 1. 72. P. n.; Ulpianus megjegyzései (notae) közül mutatóul szolgálhat a Dig. 3. 5. 31, §. 2.

² Zeitschrift für geschichtl. Rechtswissenschaft. 4. 266—270. l.

³ Const. Omnem. Prooemia Digestorum. §. 4. szerint: . . . *tripartita legum singularium dispositio*. A Const. *Δέωωων* de confirm. Dig. §. 5-ben *tres libri*-nek nevezi.

22. könyveit: bellissima machinatio-val lépteti a Papinianus műveinek eddig használt teljes szövege helyébe, és azzal is dicsékszik, hogy: *librum hypthecariae* (t. i. *formulae*) *ex* (= *in*) *primordiis plenum eiusdem maximi Papiniani fecimus lectione*, az az a mit átvehetett Papinianusból, azt mind a titulusok elejére illesztette; mi azonban mégis csak 12 töredéket látunk Papinianustól az egész 20-ik könyvben. Justinianus kivette Papinianus összefüggő teljes szövegét a jogászság kezéből, midőn az eddig használt Papiniani *Libri Responsorum* helyett a *Digesták* 20., 21. és 22. könyveit (*libri singulares, monobiblia*) rendelte a harmadéviék tantárgyává. A bírák és ügyvédek se hivatkozhattak másra, mint a *Digestákban* foglalt töredékekre. Szokásos kérkedő bőbeszédűséggel mondja Justinianus a jogi oktatás szervezésekor, hogy meghagyta a harmadéviéknek a hagyományos Papinianus-ünneptartást és meghagyta nekik a Papinianista nevet, és buzdítja a harmadéviéket, hogy behatóan tanulmányozzák azt a három könyvet, t. i. a *Digesták* 20., 21. és 22-ik könyvét, *tripartitum legum singularium dispositionem*, vagy a mint Cuiacius óta görögösen mondják, az *Antipapinianust*, azaz a mi az előbbi Papinianus-szöveget helyettesíti.¹

XXX.

Papinianus jelentősége.

Papinianus iratainak nem tömege által tűnik ki, hanem páratlan világosságú tartalma, emelkedett álláspontja s meleg jogérzete által. Megjelenése szerény, tanításai értékesek, kifejezései velősek. Nem kevés ugyan nála az átkölcsönzött anyag, *tralatitium*, de annál meglepőbb a feldolgozás, a mely a legtudósabb jogász előtt is érdekes. Papinianustól

¹ Szép dicséretet mond Papinianusra Justinianus (*Const. Omnem. Prooem. Dig. §. 4.*): *et maneat viri sublimissimi praefectorii Papiniani per hoc in aeternum memoria, hocque termino tertii anni doctrina concludatur.*

aránylag kevés töredéket őrzött meg Tribonianus;¹ de azok is visszasugározzák a méltányosság szellemét. A bonyolult vitacsomók kibontakoznak, az ellentétek elsimúlnak, a kibé-
kíthetetleneknek látszó érdekek rendbe jönnek. Mesterileg eltalálja, úgy az élők akaratát a szerződésekben, mint a végrendelezőket az örökösödési ügyekben. Mindig a méltányosabb vélemény mellett foglal állást, azt támogatta tekintélyével és feleleteivel, a melyekre az esküdt bírák jólélekkel alapíthatták ítéleteiket.

Papinianus mint jogtudós ha nem is oly teremtő, mint Labeo és Julianus, de azért ő is nyitott új bányákat; és ott, hol mások jártak, talált sok új nemes fémeket. Sokat bíralt, igazított és helyesbített.

Papinianusnál már kevés a kizárólag helyi és törzsi jog, annál több az egyetemes. Ő, az ázsiai eredetű római polgár, nem egyedül a quiritesek, hanem a népek számára dolgozik. De azért nem mondható, hogy Papinianus a jogalkotásban jellegnélküli, színtelen tudós, a ki oly elvont tételeket keresget, a melyek bármely műveltségi és gazdasági állapotú népekre egyaránt alkalmazhatók volnának; sőt ellenkezőleg, meg van a jogszabályoknak papinianusi fogalmazásain az a jellem, az a színezet, mely a római akkori társadalom alapján nyugszik; az ő korának megfelelő alakban és tartalommal beszél. A történelmi befolyások légkörében dolgozott és római signatura olvasható alkotásain, ép úgy, mint a francia, angol s német művészet ugyanazon általános aesthetikai cultusban se tagadja meg korát és véréét.

Papinianus érdeme a római jog körül abban áll, hogy nem állapodott meg az írott jog magyarázatásának és fejtegetésének járt ösvényein, ad leges, vagy ad edictum commentárok írásánál, hanem a nehezebb, de magasra vezető úton emelkedett fel oda, a hol az általános szabályok és alapvonalak megállapíthatók. Az esetekből inductive követ-

¹ A Digestákban közvetlenül 595 töredék van Papinianustól; az ismétléseket és a Digestákon kívüli töredékeket is számítva talánuk összesen 789 töredéket.

keztetni az általánosra, a tüneményekből a törvényekre: ez az, a mi nehéz, ez az, a mi könnyen tévedésre vezetô.¹

Azt látom Papinianusnál, hogy az egyes intézmények s tételek jogosultságát vizsgálta, érvényességöknek belső okait kutatta, megtartásukat sürgette vagy megváltoztatásukat indokolta. Nem vezette őt mint iuris conditort a régi törvények iránti elfogultság, hanem a helyzetnek részrehajlatlan méltatása, a czélszerűségnek mérlegelése. Mindaz, a mi emberi, és mint ilyen külső formák közé foglalandó, megtalálja szabályozóját Papinianusban, így az erkölesség, vallásosság, művészet, kereskedelem, ipar, családi kötelék, eskü, egyesülési jog, tudomány, szabadság, tulajdon, házasság, szerződés, örökjog. Megtanúlhatja tőle a törvényhozó, hogy ne helyezze magát ellentétbe az ember erkölcsös jellemével, jogszerű hajlamaival, természetes érdekeivel. Ezeket ne kicsinyelje, ne sértse. Ne terjeszkedjék saját körén kívül, ne legyen méltánytalan, kedvezzen a békés, nemes érzelmeknek.

Papinianus igazán első az elsők közt, ha azon összhangból ítélünk, mely a tudomány, érzelem és jellem szerencsés találkozásának tulajdonítható. Az ő szellemének s jellemének fénye minden addigi jogászt felülmúlt, és ez az utána jött legnagyobbak által sem homályosított el. A történelem mint a valódi férfiú példányképét tiszteli, a jogtudomány pedig háládatos iránta a sok alkotásért. A jogászai éleslátás képesíté őt a legfinomabb árnyalatok megfigyelésére. Mint kis tárgyat jó nagyító alatt, oly tisztán látjuk a kérdéseket, a melyeket nagy szelleme megvilágít.² Iratai, ha szabad úgy neveznem, az ő trilogiája t. i. a *Quaestionum, Responsorum és Definitionum Libri* a jogtudománynak valódi tárházát képezik. Papinianus nagysága nemesak abban áll, hogy előkelő államférfi, első rangú jogtudós, a kinél az okoskodásnak láncolata szilárd, az előadás velős, hanem egyszersmind jellemének tisztaságában is. Integer

¹ Erre czélezva mondá Javolenus: *Omnis definitio periculosa.* Dig. 50. 17. 202.

² Esmarch. R. RG. 2. 280. lap.

vitae, scelerisque purus. Dicső hírét, halhatatlanságát az a lelki nemesség alapítá meg, a mely iratainak még töredékeiből is kisugárzik. Hatásának alapja a tudomány, de főleg az igazság és emberiesség iránti élénk szeretet. Szerénysége megnyerő; nem tulajdonít magának olyan magasságot, a melyről a többi pályatárs törpének, észrevehetetlennek, lenézendőnek látszik. Érdemei nem tették kevélylyé, az elismerés nem ébreszte benne hiúságot. Az ellenvélemények iránt türelmes, a tévedés iránt kiméletes, a czáfolásban nem sértegető. A jobb meggyőződés elől el nem zárkózott, a felvilágosítás és indokolás iránt volt érzéke. Olyan nyílt és őszinte lelkű vala, hogy, ha a saját tévedését belátta, nem habozott ezt elismerni és nyíltan követni jobb meggyőződését;¹ az állhatatlanság látszata, a következetlenség álszége nem tartóztatta őt vissza a beismeréstől, ha ezt meggyőződése hozta magával. Az igazságot nem rendelte alá saját nézetének, a mi csak a valódi nagy jogtudóst jellemző nemes vonás. Minél rútabbak az udvari cselszövények és számosabbak a gyávák, hízeltők, önzők a palatiumban, Papinianus nemes alakja annál tisztábban ragyog. Hivatalait, méltóságait és irodalmi érdemeit felülmúlja érényeinek fénye és teljessége. Jelleme teszi őt a jogász világ fejedelmévé. Tehát még többre vitte mint barátja Septimius Severus.

¹ Dig. 18. 7. 6. §. 1. Pap. l. 27. Quaest. . . . sed in contrarium me vocat Sabini sententia.

FÜGGELÉK.

XXXI.

Papinianusra vonatkozó irodalom.

Joannis Strauchii ieti summi. Vitae aliquot veterum Jurisconsultorum. Conquisivit Christianus Gottlieb Buder. Jenae. 1723. Ebben: Vita Aemilii Pauli Papiniani: 38—46 kis octáv lapokon. Itt a Papinianusra vonatkozó néhány adathoz párhuzamosan csatolta az 1671-ben irt szellemtelen szerző Schilfer János életrajzát. Izetlen silányság. A lipcei egyetem könyvtárából kaptam átolvasásra.

Jacobi Cuiacii, Juriconsulti praeclarissimi operum postumorum: Papinianus, hoc est in omnia Aemilii Papiniani iureconsultorum coryphaei opera recitationes accuratissimae, a multis multum expetitae, sunt autem in Quaestionum libros 37. Responsorum libros 19. Definitionum libros 2. De Adulteriis libros 2. Ἀστυνομικὸν librum singularem omnia ex manuscriptis codicibus, qua potuit optima fide et diligentia, ex recensione magni nominis J. C. nunc primum in lucem edita. Cum indice gemino, legum scilicet explicatarum, rerum et verborum, quo potissimum in his commentariis continentur. Cum gratia et privilegio caesar. majest. ad dec. 1595. Francofurti. Ex officina Paltheniana, sumtibus Petri Fischeri.

De Natali Papiniani seu ad §. 4. Constit. „Omnem“ commentarius. Auctore Christiano Hartmanno Samuele Gatzert. D. Göttingae. 1766. 1—40. lap. Olvastam a lipcei egyetemi könyvtárából. Jelentéktelen művecske.

Jac. *Lectii* J. C. de vita et scriptis Aemilii Papiniani, seu de officio prudentum Oratio. Lásd: Thesaurus iuris Romani. Rariora opuscula. Cum praef. Everardi Ottonis. Tomus Primus. Traiecti ad Rhenum. 1733. 41—50-ik lap. Olvastam a bécsi egyetemi könyvtárból.

Everardi *Ottonis* Icti et Syndici. Papinianus, sive de vita, studiis scriptis honoribus et morte Aemilii Papiniani iuriconsultorum coryphaei, Diatriba repetitae praelectionis. Bremae. Apud. Gerh. Wilh. Rump. 1743. Igazi diatriba. Sok olvasottsággal, de kevés ízléssel készült mű, melyből azonban az encyclopaediák majdnem mindent gondatlanul s kényelmesen kiszedegettek, s a tan- és kézikönyv szerzők szedegetnek ma is. Több arckép van mellette, névszerint a Papinianusé s a feleségeé is; ez azonban nem hiteles, „Pa—Pla“ betűk alapján mesterkélt értelmezés.

De Sectis et Philosophia iuris consultorum Opuscula. I. Chr. Ott. A. Boeckelen de divers. familiis vet. ict. et de orat. princ. II. I. Ph. Slevogtii progr. de philosophia Papiniani. III. I. H. Boehmeri pr. de philosophia ict. stoica. IV. E. Ottonis Orat. I. de stoica vet. ict. philos. V. Eiusdem orat. II. de vera non simulata iurisprudencia. VI. C. van Eck. Orat. de religione et pietate veterum iuriconsultorum. VII. J. S. Hering. Dissert. de stoica vet. Rom. iurisprudencia. Collegit Gottlieb *Slevogtius*. Jenae. 1724. Slevogt műve Papinianus bölcsészetről 20 kis lap, többnyire szóvirág, minden forrásidézés nélkül.

Papinianus seu optimi Icti et viri forma in Aemilio Papiniano in spectata et concioni ad spectandum proposita. A. Bavio *Voorda*. D. 8. februarii. 1770. cum rectoris academiae munus deponeret. Lugduni Batavorum. Apud Sam. et Joh. Luchtmans. 1770. Acad. typogr. 1—39. lap. Nem szól egyébről, mint Papinianus jogtudományáról és erkölcséről. Olvastam a göttingai egyetemi könyvtár példányát.

A fennebbi monographiakon kívül Papinianusról többkevesebb adatot tartalmaznak a következő könyvek:

M. A. von *Bethmann-Hollweg*. Das zwanzigste Buch der Pandekten als Beispiel klassischer Jurisprudenz. Titel. 1. Bonn. 1877. Becses exegeticus mű.

Bozóky Alajos. *Institutiók*. Budapest 1875. 33. §. „*Aemilius Papinianus*, a megvesztegethetetlen igazság megfestesült mintaképe . . . 212-ben *Caracalla* alatt megöletett.“

F. P. Bremer. *Die Rechtslehrer und Rechtsschulen im Römischen Kaiserreich*. Berlin. 1868. 88—90. lap.

Dio Cassius Cocceianus. *Historia Romana*. Cum annotationibus Ludovici Dindorfii. Lipsiae. 1864. *Papinianus*ra vonatkozik a 76. fejezet. 10. 14., és 77. fejezet. 1.

Carl Esmarch. *Römische Rechtsgeschichte*. Göttingen. 1856. 280—281. lap. Azt mondja *Papinianus*ról, hogy: des *Septimius Severus* erster Berather, ja sein Verwandter und vielleicht sein Landsmann.

A. Faber. *Iurisprudentiae Papinianae Scientia*. Ad ordinem institutionum imperialiam reformata. Lugduni. 1657. Ezt a művet azért emlitem itt fel, nehogy a cím másokat is tévútra vezessen, s az alatt *Papinianus*ra vonatkozó művet keressen. Római jogi commentár ez, a név csak ékítésül adatott neki.

Fitting. *Alter der Schriften römischer Juristen von Hadrian bis Alexander Sever*. Basel. 1860. 28—32. lap.

Joh. Nicolai Func-cii Marburgensis. *De Vegeta Latinae Linguae Senectute commentarius — ab excessu Traiani usque ad principatum Honorii Imperatoris*. Marburgii Cattorum. Ph. C. Müller. 1734. 480—510. lap. A göttingai könyvtárból meghozatva olvastam. A 480—492. lapokon szól *Papinianus* életéről, aztán idézi műveit, végül ismét szól róla, magasztalólag, kritika nélkül.

C. Fuchs. *Geschichte des Kaisers L. Septimius Severus*. Wien. 1884. 108-ik lap. Sein (*Papinianus*) Tod — ist das glänzendste Zeugniss für seine unerschütterliche Gerechtigkeitsliebe.

The History of the decline and fall of the Roman empire. By *Edward Gibbon*, Esq. Vol. 1. London. 1783. New edition. p. 218. Száz év óta jóformán *Gibbon* az, a kinek véleményét a kézi és tankönyvek variálják. Mindent olyan világitásban látnak, a milyenbe *Gibbon* helyezte *S. Severust*, fiait és miniszterét *Papinianust*. Az *Antoninus*

(Caracalla) és Papinianus közti állítólagos dialogot említve, mondatja Papinianussal: that it was easier to commit that to justify a parricide; megjegyzi aztán a nagy történetíró: was the glorious reply of Papinian, who did not hesitate between the loss of life and that of honour. Such intrepid virtue . . . than all his great employments, his numerous writings, and the superior reputation as a lawyer which he has preserved through every age of the Roman jurisprudence.

Hoffmann Pál. A római jog külszerű történelme. Pest. 1871. 237—239. lap. . . . „Caracalla, miután testvérét meggyilkoltatta és Papinianus e gáztettét a Senatus és nép előtt mentegetni magasztos elveihez képest vonakodott volt, 212-ben megölette. A határtalan nagybecsülést, melylyel az utókor e minden más felett ünnepeelt jogásznak adózott, nem csupán az e halál által megerősített jellemnagyság érdemelte ki, hanem ép oly mértékben az írataiból nyilvánuló nagyszerű szellemerő, . . . iratok, melyek aránylag kevés maradványai mind tartalomra, mind alakra, valamint magasztos egyszerűség és elfogulatlanságra, örök mintául szolgálандnak.“ Ugyanezen elismerésben részesül Papinianus Hoffmanntól: *Institutiók*. Irta *Hoffmann* Pál. Budapest. 1875. 122. lap.

Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers L. Septimius Severus und seiner Dynastie. Von M. J. *Höfner*. Giessen. 1875.

Hugo. Geschichte des römischen Rechtes. Berlin. 1824. 731. lap. Két octáv lapot szentel Papinianusnak.

Cursus des römischen Rechts. Lehrbuch der Institutionen. Von Dr. J. E. *Kuntze*. Leipzig. 1879. §§. 321—322.

Histoire de la législation Romaine. Par J. *Ortolan*. Onzième édition par M. J. E. Labbé, professeur de droit romain à la faculté de droit de Paris. Paris. 1880. 318. l.

Thesaurus Juris Romani. Continens Rariora meliorum Interpretum Opuscula. Cum praefatione Everardi *Ottonis*. Ieti et Antecessoris. Tomus 1. Editio secunda. Traiecti ad Rhenum. 1733. De nominibus iuriconsultorum 130—139. lapon van érintve nagyjából az, a mi Papinianusból van

átvéve a Digestákba. Rendbe is van foglalva. Olvastam a bécsi egyetemből leküldött példányt.

Lehrbuch der römischen Rechtsgeschichte, von Guido *Padelletti*. Deutsche Ausgabe, besorgt von Franz von Holtzendorf. Berlin. 1879. 245-ik lap. Itt csak a római jogi és nem jogi forrásokra való utalás fordul elő.

Papiniani Dies natalis ex praescripto Justiniani celebratus. Scripsit Daniel *Priezacus* regi Galliarum a consiliis. In eiusdem: Miscellaneorum Libris 2. Lutet. Paris. 1658. 4. pag. 68—100. Si rem, quam spondet tractare ipsam quaeris, vix invenies, mond róla C. H. S. Gatzert. D. pag. 9.

Cursus der Institutionen, von G. F. *Puchta*. Neunte Auflage von Paul Krüger. Leipzig. 1881. k. 100. §. Puchta könyvében Papinianus halála úgy adatik elő, hogy Caracalla a testvérgyilkosság védelmezésére kérte Papinianust: Papinian wies das Gesuch ab, mit den Worten: es sei leichter einen Brudermord zu begehen, als zu vertheidigen, oder nach einer anderen Erzählung: einen unschuldig getödteten anzuklagen, sei ein zweiter Mord.

Introduction Historique au droit Romain. Par Alphonse *Rivier*. Bruxelles. 1281. 367-ik lap. . . . mis à mort en 212 par ordre de Caracalla, quod parricidium (l'assassinat de Geta) excusare nollisset.

Römische Rechtsgeschichte. Von F. A. *Rudorff*. Erster Band. Leipzig. 1857. §. 73. Papinianus haláláról ezt mondja: wurde im Jahre 212. auf Befehl des Caracalla getödtet, weil er die ihm zugemuthete Vertretung des Brudermordes mit seinen Grundsätzen (Dig. 28. 7. 15.) nicht zu vereinigen vermochte.

Veterum iuriconsultorum vita per Bernhardinum *Rutilium* iureconsultum. Argentorati. Per Cratonem Mylium. Anno 1538. Papinianusról megemlékezik a 351—355. ll.

Hermann *Schiller*. Geschichte der römischen Kaiserzeit. Erster Band. Zweite Abtheilung. Gotha. 1883. 701—755. l.

Scriptores Historiae Augustae ab Hadriano ad Numerianum. Henricus Jordan et Franciscus Eyssenhardt recensuerunt. Volumen 1. Berolini. 1863. A 160—168. lapon olvasható: Alii *Spartiani*: Antoninus Caracallus. A 168—174.

lapon olvasható: Aelii *Spartiani*: Antoninus Geta. Ebben a kötetben Papinianus neve említették a 135., 143., 162., 165., 166., 173. és 235. lapokon.

A. *Wieling*. Jurisprudentia restituta. Amstelaedami. 1727. A 138—157. lapokon sorolja fel Papinianus műveinek a Justinianus Digestáiban idézett töredékeit.

Geschichte des römischen Privatrechts bis Justinian. Von Dr. Sigmund Wilhelm *Zimmern*. Erster Band. Heidelberg. 1826. §. 98. Haláláról ezt írja: Caracalla . . . lies auf Papinian, es sei nun darum, weil er Geta's Andenken nicht verdammen, oder den Brudermord nicht rechtfertigen wollte, samt seinem Sohne, der bereits Quaestor war, hinrichten.

A feliratokat a következő művekből idéztem:

H. Cohen. Descriptions hist. des monnaies — appelées médailles, imperiales. Paris. 1868.

Henzen. Inscript. Urbis Rom. Latinae. 1876.

Hübner. Inscript. Hispaniae. 1869.

Th. Mommsen. Inscript. Galliae. Cisalpiniae. 1872.

Általában: lásd Corpus Inscript. Latinarum. Th. Mommsen.

Rómer-Desjardins. Acta nova Musei nationalis Hungarici. A magyar nemzeti múzeum római feliratos emlékei. Budapest. 1873.

A) *Töredékek Papinianus műveiből a Digesták előtti forrásokban.*

Ph. E. Huschke. Die Jüngst Aufgefundenen Bruchstücke Aus Schriften Römischer Juristen. Leipzig. 1880. Az 52. és 53. lapon olvasható Aemilius Papinianus Responsumainak 5-ik könyvéből 15 töredék, leolvasva arról a két pergamentszeletről, a melyet Egyiptomban találtak s a berlini muzeumban őriznek. Mommsen Tivadar 1879. február 17-én ismertette az érdekes pergamentdarabokat, a melyek addig ismeretlen maradványokat tartalmaznak a remekjogászoktól, névszerint Paulus Ulpianus és Papinianustól. A Papinianus Responsumainak 5-ik könyvéből eredő sorok a Digesták némely helyeinek kiegészítésére alkalmasak, a többiek pedig az örök-jog remekkori szabályaira vetnek

világot. Egy nota is van itt Paulustól, a miből azt következtetem, hogy a Papinianushoz írt jegyzetek kiküszöbölését elrendelő végzések (321 vagy 426) *előtt* készült ama másolat, a melybe a berlini pergamentlapok valaha tartoztak.

Ugyancsak Papinianus művéből, és pedig a Paulus és Ulpianus notáival együtt, tartalmaz tizenegy töredéket a párisi Louvre-ba az 1882. év elején került pergament-szelet. Lásd: R. Dareste. *Textes inédits de droit Romain. Nouvelle Revue Historique de droit francais et étranger.* Paris. 1883. 360—365. lap. Darestenek segített a megfejtésben A. Esmein. Ugyanazon folyóirat 480—502. lapjain. A Papinianus Responsumainak 9-ik könyvéből valók, s a szöveg mellett Ulpianustól hét, Paulustól négy notát tartalmaznak. A paleographia nem állítja, hogy a berlini és louvrei töredékek ugyanazon codex lapjai, de a louvrei lapok is hihetőleg 321. vagy legalább 426. előtti időből származnak, mert a Constantinus-féle tilalom (321) vagy az idézési törvény hozatala (426) *után* aligha írták volna le a gyakorlat számára Papinianus iratai mellé az eltiltott nótákat. Ismertetve A Magyar Igazságügy 1884. 2-ik számában.

A római jogból töredékeket tartalmazó kézirat: *Fragmenta iuris Romani Vaticana*,¹ a fejedelmi rendeleteken kívül a jelesebb jogtudósoktól, névszerint Papinianus, Paulus és Ulpianustól kölcsönzött idézeteket tartalmaz. Papinianusnak Responsumai és Quaestiói nyerték meg a gyűjtögető tetszését, a Responsumokat 46 töredékben, a Quaestiókat 3 töredékben használta fel.

A legelső összehasonlító jogtudományi kísérlet a *Lex Dei, sive Mosaicarum et Romanarum legum collatio*² számos idézetet tartalmaz Gaius, Papinianus, Paulus, Ulpianus és Modestinus műveiből és a Gregorianus s Hermogenianus codexekből. Papinianusnak *Libri Definitionum* és *Libri ad legem Juliam de Adulteriis* című dolgozataiból van itt hét töredék.

¹ E. Huschke. *Jurisprudentiae anteiustinianae quae supersunt.* 1879. 688—796. lap.

² E. Huschke. *Jurisprudentiae anteiustinianae quae supersunt.* 1879. 627—687. lap.

A lex Romana Visigothorum, azaz a Breviarium Alaricianum végét egy töredék képezi Papinianustól.¹

B) *Papinianus műveinek töredékei a Digestákban.*

Az Ἀστυνομικόν-ból van a Digestákban egy töredék. A Libri Definitionumból 32 töredék olvasható a Digestákban. A lex Juliára vonatkozó két műből összesen 22 töredéket tartalmaznak a Digesták. A Quaestiók könyvét az előbbinél bővebben használták a Digesták szerkesztői, megtartván abból 305 töredéket, de azért a Papinianus iránti tisztelet daczára is megeseonkították azt ép úgy, mint a többi írók műveit, kihagyva belőle mind azt a mi feleslegesnek látszott Bizanczban, vagy már más író, nevezetesen Ulpianus idézetekkel túlhalmozott commentárjaiban érintett. Az a kiváló figyelem, a melyben Papinianus Responsumai részesültek, Tribonianust arra birta, hogy ezekből is majdnem annyit szemelt ki, mint a Quaestiókból, szám szerint 290 töredéket. A mű cziméneke vagy legalább a mű könyve számának, ezen szokásos idézési módnak elhagyásával bevett a Digestákból Tribonianus ötvenhat hivatkozást Papinianusra, Paulus Tryphoninus és Marcianustól eredő töredékekben.

Összegezve a fennebbi közleménynek számait: előfordúl a Digestákban az Ἀστυνομικόν-ból 1 töredék, a Definitionókból 32 t., a lex Julia de adulterisból 22 t., a Quaestiókból 305 t., a Responsumokból 290 t., ezenkívül hivatkoznak Papinianusra a közelebbi forrásnevezés mellözésével 56-szor. Ez összesen annyit mint 706. Ehhez adandó még a berlíni 15 és a louvrei 11 töredék, továbbá a Fragmenta Vaticana 49, a Lex Dei 7 és a Breviarum Alaricianum 1 idézettel vagyis a Digestákon kívül 83 szám. A végső összeg 789.

¹ E. Huschke. Jurisprudentiae anteiustinianae quae supersunt. 1879. pag. 433. Aemilii Papiniani ex l. 1. Responsorum sub titulo de pactis.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁR 49/106/19 57. N. SZ.

A M. T. Akadémia legújabb kiadványai.

Pulszky Ferenc: A rézkor Magyarországon. 4 ^o 21 ábrával	1 frt 20 kr.
Földes Béla: Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv. A M. T. Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága megbízásából. II. évfolyam. 1884. Ára	2 frt
Komjáthy Benedek: Zenth Paal leueley magyar nyelven. Jegyzetekkel ellátva kiadja SZILÁDY ÁRON. A legrégebb magyar nyomtatvány hű hasonmása hollandi papíron. Ára	3 frt
Margó Tivadar: Charles Robert Darwin. Emlékbeszéd jegyzetekkel és arcképpel. Ára	40 kr.
Ortvay Tivadar: Egy állítólagos római mediterrán-út Pannoniában. Térképpel. Ára	50 kr.
Wenzel Gusztáv: A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. Ára	1 frt 20 kr.
Vaisz Ignác: Masolino olasz képművei. Adalékok a magyar műtörténethez. Ára	10 kr.
Zsilinszky Mihály: Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez. Ára 50 kr.	
Dr. Károlyi Árpád: A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban	40 kr.
Thaly Kálmán: Az 1683-iki táborozás történetéhez. Ára	30 kr.
Wenzel Gusztáv: Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez. Ára	40 kr.
Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor fehérvári síremléke és alapítványai. Ára 10 kr.	
Ortvay Tivadar: Magyarország régi vizrajza. Két kötet. Ára	5 frt
Deák Farkas: A bujdosók levéltára. Ára	1 frt 80 kr.
Pesty Frigyes: Az elünt vármegyék. Két kötet. Ára	5 frt
Pesty Frigyes: A magyarországi várispánságok története, különösen a XIII-ik században. Ára	3 frt
Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Szerkesztették Dr. KÁROLYI ÁRPÁD és Dr. SZALAY JÓZSEF. Ára	1 frt 40 kr.
Vámbéry Ármin: A magyarok eredete. Ethnológiai tanulmány.	
I. (teljes) kiadás. Ára	5 frt
II. (rövidített) kiadás. Ára	3 frt
Dr. Károlyi Árpád: Illésházy István hűtlenségi pöre. Ára	1 frt 20 kr.
Szilágyi Sándor: Levelek és okiratok. I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez. Ára	4 frt
Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek. IX. kötet. 1629–1637. 3 frt	
Marczali Henrik: Magyarország József korában. I. II. kötet. Ár.	6 frt